

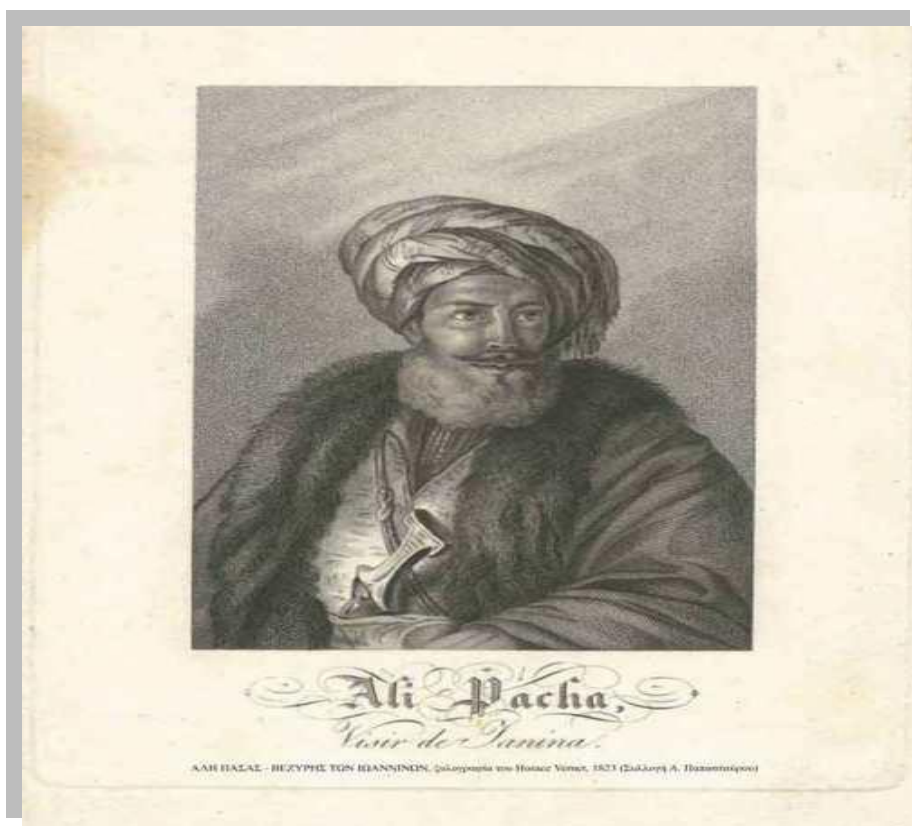

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΜΣ «ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

ΑΝΔΡΟΝΙΚΗ ΛΙΑΣΚΟΥ

**ΤΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, ΜΕ ΒΑΣΗ ΝΕΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΚΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ.
ΕΝΑΣ ΣΑΤΡΑΠΗΣ Ή ΕΝΑΣ ΔΙΚΑΙΟΣ ΗΓΕΜΟΝΑΣ;**

Διπλωματική εργασία

**ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΙΟΥΝΙΟΣ 2018**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΜΣ «ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΝΔΡΟΝΙΚΗ ΛΙΑΣΚΟΥ

ΤΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΤΟΥ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, ΜΕ ΒΑΣΗ ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΚΑΙ
ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ. ΕΝΑΣ ΣΑΤΡΑΠΗΣ Ή ΕΝΑΣ ΔΙΚΑΙΟΣ ΗΓΕΜΟΝΑΣ;

Διπλωματική εργασία

Τριμελής εξεταστική επιτροπή

Γεώργιος Β. Νικολάου, Αναπληρωτής καθηγητής (επιβλέπων)

Άννα Μανδουλαρά, Επίκουρη καθηγήτρια

Γεώργιος Σμύρης, Επίκουρος καθηγητής

Ιωάννινα
Ιούνιος 2018

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη υποβλήθηκε ως Διπλωματική εργασία στο Διατομεακό Μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Νεότερη και σύγχρονη Ιστορία - Λαογραφία», του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Βασικοί στόχοι της συγγραφής αυτού του πονήματος ήταν η διερεύνηση της προσωπικότητας του Αλή Τεπελενλή, διοικητή του πασαλικιού της Ηπείρου, για μία μακρά περίοδο (από το 1788 έως το 1821), του τρόπου με τον οποίο άσκησε τη διοίκηση και η απάντηση στο κεντρικό ερώτημα αν υπήρξε ένας δίκαιος ηγεμόνας ή, αντίθετα, ένας σατράπης. Τα νέα στοιχεία στα οποία βασίζεται η μελέτη μας, πιο συγκεκριμένα, πολλά έγγραφα από το πρόσφατα δημοσιευμένο Αρχείο του Αλή πασά ορισμένα ανέκδοτα, καθώς και η αξιοποίηση διάφορων γνωστών δευτερογενών πηγών μας επιτρέπουν να μελετήσουμε αυτό το ζήτημα καλύτερα και να εξάγουμε ασφαλέστερα συμπεράσματα.

Οι δυσκολίες που αντιμετώπισα κατά τη διάρκεια της συγγραφής αυτής της μελέτης αφορούσαν αφενός τις πηγές, από όπου θα αντλούσα πληροφορίες για το συγκεκριμένο ζήτημα, τόσο αυτές που έχουν δημοσιευθεί όσο κι εκείνες που είναι ανέκδοτες, και αφετέρου το ότι γύρω από το πρόσωπο και τη δράση του Αλή πασά έχουν γραφτεί τόσο πολλά και έχουν διατυπωθεί τόσο πολλές απόψεις, συχνά εντελώς αντίθετες μεταξύ τους, σε βαθμό που να καθιστούν επισφαλή την εξαγωγή βέβαιων συμπερασμάτων γύρω από το βίο και την πολιτεία αυτού του αλβανικής καταγωγής Οθωμανού αξιωματούχου. Οποσδήποτε όμως, η αξιοποίηση των νέων πρωτογενών πηγών επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα, αλλά αυτό δεν ακυρώνει τη δυσκολία προσέγγισής του. Η διάσωση πολλών μαρτυριών ατόμων (ξένων ταξιδιωτών κ. ά.) από άτομα που γνώρισαν από κοντά τον Αλή πασά, ενώ, φαινομενικά, διευκολύνει πολύ μια τέτοια προσέγγιση, ουσιαστικά την δυσκολεύει, εφόσον οι προσλήψεις του συγκεκριμένου ιστορικού προσώπου και του ρόλου του είναι συχνά διαμετρικά αντίθετες. Ωστόσο, η δημοσίευση των νέων πηγών και το μεγάλο ενδιαφέρον που παρουσιάζει αυτό το ζήτημα μου έδωσε το κίνητρο για την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, με τη μεγαλύτερη δυνατή αρτιότητα. Θεωρώ ότι η προσφορά αυτού του πονήματος έγκειται, κυρίως, στο ότι εξετάζεται συνθετικά ένα ζήτημα το οποίο έχει απασχολήσει στο παρελθόν και άλλους ερευνητές, υπό το φως νέων, άγνωστων έως τώρα, πηγών

και μέσα από μία νέα οπτική. Μ' αυτή την έννοια θεωρώ ότι η παρούσα εργασία συνιστά μία νέα ιστοριογραφική προσέγγιση πάνω στην προσωπικότητα και το ρόλο ενός περιφερειακού ηγεμόνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που δεν έπαψε εδώ και δύο και πλέον αιώνες να προσελκύει αμείωτο το ενδιαφέρον των ιστορικών και όχι μόνο.

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στην Τριμελή εξεταστική επιτροπή της Διπλωματικής μου εργασίας: στον Αναπληρωτή καθηγητή κ. Γεώργιο Νικολάου, στην Επίκουρη καθηγήτρια κ. Άννα Μανδυλαρά και στον Επίκουρο καθηγητή κ. Γεώργιο Σμύρη. Ιδιαίτερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Νικολάου, η βοήθεια του οποίου για την ολοκλήρωσή της ήταν καθοριστικής σημασίας, τόσο με τις μεθοδολογικές φύσεως παρατηρήσεις του, τις βιβλιογραφικές υποδείξεις και τις πολλές διορθώσεις που έκανε, όσο και με την ενθάρρυνσή του σε όλα τα στάδια της συγγραφής της, προκειμένου να ξεπεράσω τις δυσκολίες που συναντούσα και να την ολοκληρώσω σε έναν εύλογο χρόνο.

Ιωάννινα

Ιούνιος 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>ΠΡΟΛΟΓΟΣ</i>	<i>3</i>
<i>ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ</i>	<i>7</i>
<i>ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....</i>	<i>8</i>
 <i>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο</i>	 <i>15</i>
<i>ΤΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΠΡΟ ΤΗΣ ΑΝΟΔΟΥ</i>	
<i>ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ.....</i>	<i>15</i>
<i>1.1. ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ: ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....</i>	<i>15</i>
<i>1.2. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ - ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ</i>	<i>18</i>
 <i>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο</i>	 <i>24</i>
<i>Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΩΣ ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΣΑΛΙΚΙΟΥ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ</i>	<i>24</i>
<i>2.1 Η ΑΝΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΑΣΑ ΚΑΙ Η ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ.....</i>	<i>24</i>
<i>2.2. Ο ΑΛΗΣ ΩΣ ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΣΑΛΙΚΙΟΥ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ.....</i>	<i>38</i>
<i>2.3. ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ – ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ - ΜΟΝΕΣ.....</i>	<i>40</i>
 <i>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο</i>	 <i>55</i>
<i>ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ</i>	<i>55</i>
<i>3.1 ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ.....</i>	<i>55</i>
<i>3.2 ΤΑ ΤΣΙΦΛΙΚΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΙΩΝ ΤΟΥ.....</i>	<i>59</i>
<i>3.3 ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ</i>	<i>61</i>
<i>3.4 ΟΙ ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ.....</i>	<i>64</i>
<i>3.5 ΟΙ ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΗΓΥΡΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ.....</i>	<i>67</i>
 <i>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο</i>	 <i>71</i>
<i>Η ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΟΥ ΠΑΣΑΛΙΚΙΟΥ.....</i>	<i>71</i>
<i>4.1 ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΛΗΣΤΕΙΑΣ.....</i>	<i>71</i>
<i>4.2 Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ.....</i>	<i>72</i>
<i>4.3 ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΟΧΥΡΩΝ</i>	<i>77</i>
<i>4.4 ΤΟ ΑΞΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΗ ΤΩΝ ΔΕΡΒΕΝΙΩΝ</i>	<i>81</i>
 <i>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο</i>	 <i>84</i>
<i>ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΞΕΝΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ ΥΨΗΛΗ ΠΥΛΗ.....</i>	<i>84</i>

5.1 Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ - ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗ ΓΑΛΛΙΑ, ΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΡΩΣΙΑ.....	84
5.2 Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΚΑΙ Η ΥΨΗΛΗ ΠΥΛΗ - ΗΘΕΛΕ ΝΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕΙ ΕΝΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ ΚΡΑΤΟΣ;.....	89
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο	96
ΕΝΑΣ ΣΑΤΡΑΠΗΣ Ή ΕΝΑΣ ΔΙΚΑΙΟΣ ΠΑΣΑΣ; - ΠΩΣ ΕΙΔΑΝ ΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΟΙ ΣΥΧΓΡΟΝΟΙ ΤΟΥ.....	96
6.1. ΠΩΣ ΕΙΔΑΝ ΤΟΝ ΑΛΗ ΟΙ ΞΕΝΟΙ: ΠΡΟΞΕΝΟΙ ΚΑΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ.....	98
6.2 ΟΙ ΥΠΗΚΟΟΙ ΤΟΥ.....	113
 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	118
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	123
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	134

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΗΜ:	Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών
ΕΙΕ:	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
ΙΕΕ:	<i>Ιστορία του Ελληνικού Έθνους</i> , Εκδοτική Αθηνών
ΙΜΙΑΧ:	Ίδρυμα Μελετών Ιστορίας Αδριατικού χώρου
ΙΝΕ:	<i>Ιστορία του Νέου Ελληνισμού</i> (επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος), εκδ. Ελληνικά Γράμματα
ΚΝΕ/ΕΙΕ:	Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
ΜΙΕΤ:	Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος
χ· χ	χωρίς χρονολογία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων (1740/1750-1822) έχει συγκεντρώσει από τον 19^ο αιώνα το ενδιαφέρον τόσο της ελληνικής όσο και της ξένης ιστοριογραφίας, όσο λίγα ιστορικά πρόσωπα του καιρού του. Προσωπικότητα μυστηριώδης και, συνάμα, πολύ αντιφατική (φωτισμένος δεσπότης, αλλά και τυραννικός σατράπης, δίκαιος αλλά και άρπαγας, ηγεμόνας με οξεία πολιτική αντίληψη, απλοϊκός και ανεξίθρησκος, αλλά ταυτόχρονα, δεισιδαίμων, φιλάργυρος και άπληστος, αλλά και χρηματοδότης κοινωφελών έργων, φαινομενικά προστάτης της δημόσιας ηθικής αλλά ουσιαστικά φιλήδονος, ένας μουσουλμάνος Βοναπάρτης, ένας νέος Σκεντέρμπεης, είναι μερικοί μόνο από τους χαρακτηρισμούς που του αποδόθηκαν κατά καιρούς. Η αλβανική ιστοριογραφία τον θεωρεί ως έναν πρόδρομο του αλβανικού εθνικού κινήματος, ενώ η ελληνική ιστοριογραφία (υπερ)τονίζει τον, αθέλητα, θετικό ρόλο του στην επιτυχημένη έναρξη του Αγώνα της εθνικής μας ανεξαρτησίας. Ορισμένοι ιστορικοί υπερτόνισαν το ρόλο που διαδραμάτισε στα πολιτικά πράγματα του καιρού του, μιλώντας για κράτος του Αλή πασά, ενώ άλλοι τον υποβάθμισαν, τονίζοντας μόνο τον «υπηρετικό του ρόλο» στην Επανάσταση του 1821.¹

Με προγόνους ληστές και μπέηδες στην υπηρεσία του οθωμανικού κράτους, με μία δυναμική μητέρα, τη Χάμκω, ο Αλής Τεπελενλής, εκμεταλλευόμενος τις περιστάσεις, θα κερδίσει την εύνοια της Πύλης και θα ανέλθει σε ανώτατα αξιώματα της διοικητικής της ιεραρχίας. Αξιοποιώντας προς όφελός του τις αντιπαλότητες των ξένων δυνάμεων και την ανάγκη της Υψηλής Πύλης να τιθασεύσει τον Κουρτ πασά του Μπερατιού και τον αποστάτη Μαχμούτ πασά της Σκόρδας, θα αναγνωριστεί απ' αυτήν, το 1788, ως πασάς των Ιωαννίνων και θα κυριαρχήσει σε όλα τα γειτονικά πασαλίκια. Χρησιμοποιώντας στη διοίκηση του τεράστιου πασαλικιού του τους γιούς του Μουχτάρ, Βελή (διοικητή για ένα διάστημα του Μοριά και της Θεσσαλίας) και Σαλήχ (διοικητή του Αργυροκάστρου), θα επεκτείνει την εξουσία του ως τη δυτική Μακεδονία, τη Θεσσαλία και τη Στερεά (με εξαίρεση την Αττική) και βόρεια ως το πασαλίκι της Αχρίδας.

¹ Βλ., επιλεκτικά, Κ. Ε., Fleming *Αλή πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2000· Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», στο *ΙΝΕ* (επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος), τ. 1^{ος}, *Η οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821*, Αθήνα 2003, σ. 257-262 και την εξαιρετική εισαγωγή του Β. Παναγιωτόπουλου στο *Αρχείο Αλή Πασά*, (έκδοση - σχολιασμός - επιμέλεια Β. Παναγιωτόπουλος με τη συνεργασία των Δημήτρη Δημητρόπουλου και Παναγιώτη Μιχαηλάρη) έκδοση Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών /ΕΙΕ, τ. Δ', Αθήνα 2009 [στο εξής *Αρχείο Αλή Πασά*].

Από τη θέση αυτή θα εξουδετερώσει (με εκβιασμούς ή με φαινομενικά νομότυπες μεθόδους) τους χριστιανούς και μουσουλμάνους προκρίτους των Ιωαννίνων, θα δημιουργήσει έναν πολύ καλά οργανωμένο και κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, στρατό, αποτελούμενο από Αλβανούς και από μισθοφορικά σώματα, θα επεκτείνει τη γαιοκτησία του, σχηματίζοντας, με παράνομους συνήθως τρόπους, τεράστια τσιφλίκια στα όρια του πασαλίκιού του. Θα δημιουργήσει, επίσης, ένα ασφαλές «οδικό δίκτυο» στο πασαλίκι του, χρησιμοποιώντας –αρχικά τουλάχιστον– ως φύλακες της δημόσιας ασφάλειας Έλληνες αρματολούς. Θα χρησιμοποιήσει, επίσης, στην αυλή του πολλούς Έλληνες, γραμματικούς και γιατρούς, αλλά και ξένους εξισλαμισμένους (στρατιωτικούς, μηχανικούς κ. ά.), προκειμένου να διοικεί καλύτερα το πασαλίκι του και να ενημερώνεται για τις ευρωπαϊκές εξελίξεις.

Εκμεταλλεζόμενος τη διεθνή συγκυρία, κατά την περίοδο των ναπολεόντειων πολέμων θα κινηθεί με διπλωματική ευστροφία μεταξύ Άγγλων, Γάλλων και Ρώσων για να προωθήσει τα «γεωπολιτικά του συμφέροντα». Έτσι, το 1798 θα καταλάβει την Πρέβεζα και το 1819 να αγοράσει από τους Άγγλους την Πάργα. Εμπόδιο στην επεκτατική του δίψα στέκονταν οι Σουλιώτες, τους οποίους κατόρθωσε να εξουδετερώσει το 1803, ενώ το 1808 θα καταπνίξει την εξέγερση του παπά Θύμιου Βλαχάβα. Τη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αι. η δύναμή του θα φθάσει στο απόγειό της τότε όμως αρχίζει και η πτώση του. Ο σουλτάνος, θεωρώντας τον πολύ επικίνδυνο για την ενότητα της Αυτοκρατορίας, τον καθαιρεί από το αξίωμά του. Σουλτανικά στρατεύματα, με επικεφαλής τον μεγάλο βεζίρη Χουρσίτ πασά, θα εισβάλουν στα Γιάννενα και στις 24 Ιανουαρίου 1822 ο άλλοτε πανίσχυρος Αλή πασάς θα βρει το θάνατο σ' ένα κελί της μονής του αγίου Παντελεήμονα στο νησάκι των Ιωαννίνων.²

Ο Αλής βρέθηκε, ως διοικητής του πασαλίκιού της Ηπείρου (1788-1821), στο προσκήνιο της ελληνικής αλλά και της ευρωπαϊκής ιστορίας, αποτελώντας μία από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της εποχής του. Μια εποχή πολύ κρίσιμη για το οθωμανικό κράτος, περίοδος ραγδαίων πολιτικών και στρατιωτικών εξελίξεων και αλλαγών στο εσωτερικό του, η οποία χαρακτηρίζεται από την αποδυνάμωση της

² Βλ. για τα πρώτα βήματα του Αλή πασά, Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή*, τ. Α', Αθήνα 1895, (ανατ. 1979)· Ιωάν. Λαμπρίδης, «Ο Τεπελενλής Αλή πασάς» (φωτ. ανατύπωση από τα *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τόμ. 2/τεύχ. 2, έκδοση ΕΗΜ, Ιωάννινα 1993)· Διον. Σκιώτης, «Από ληστής πασάς. Τα πρώτα βήματα στην άνοδο του Αλή πασά των Γιαννίνων (1750-1784)», περ. *Θησαυρίσματα* 6 (1969), σ. 257-290· Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σ. 257-262 και Β. Παναγιωτόπουλος, «Εισαγωγή», ό. π., σ. 15-34.

κεντρικής διοίκησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συνάμα της ενδυνάμωσης κεντρόφυγων αποσχιστικών τάσεων (με τον Αλή πασά, τον Πασβάνογλου, διοικητή του πασαλικιού Βιδινίου, τον Μωχάμε Άλη, πασά της Αιγύπτου, κ. ά.).³

Έδρασε μακροχρόνια ως διοικητής μιας ευρύτατης γεωγραφικής έκτασης και, παρά τις όποιες πιέσεις, πέτυχε αφενός να διατηρήσει την εξουσία του, αφετέρου δε τη γρήγορη και, οπωσδήποτε, αξιοσημείωτη επέκταση του πασαλικιού του, μέσω ενός αμφιλεγόμενου διοικητικού καθεστώτος. Πολλοί ιστορικοί (Έλληνες ή ξένοι), πολλοί ξένοι ταξιδιώτες, λογοτέχνες, ακόμη και μουσουργοί, ασχολήθηκαν με το πρόσωπό του και διαμόρφωσαν την αδιαμφισβήτητη αμφιλεγόμενη προσωπικότητά του. Εγκωμιάστηκε αλλά και κατακρίθηκε από πολλούς που τον γνώρισαν από κοντά ή άκουσαν τα κατορθώματά του. Από πολλούς χαρακτηρίστηκε ως ένας αιμοσταγής τύραννος, αλλά αρκετοί ήταν αυτοί –κυρίως ξένοι– που επαίνεσαν τις θετικές πλευρές της διοίκησής του και την ανάπτυξη που έφερε αυτή στην περιοχή της Ηπείρου, στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα.⁴

Αναδείχθηκε σε αδιαφιλονίκητο κυρίαρχο στην περιοχή της Ηπείρου και της Αλβανίας, λαμβάνοντας το ανώτατο αξίωμα του διοικητή του πασαλικιού των Ιωαννίνων το 1788. Οι στρατιωτικές και πολιτικές συγκυρίες συντέλεσαν ώστε να επιβληθεί στο πολιτικό προσκήνιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να αποκτήσει αυτό το αξίωμα. Ως ηγέτης αποτελεί ένα ενδιαφέρον παράδειγμα μέσω του οποίου θα προσπαθήσουμε να πραγματοποιήσουμε μία εξέταση της πολιτικής κατάστασης αυτής της περιόδου σε μία περιοχή του σουλτανικού κράτους. Παρά τη μακροχρόνια ακαδημαϊκή ή μη ενασχόληση με τον Αλή Τεπελενλή και τις πολλές μονογραφίες ή ειδικά άρθρα που έχουν γραφτεί γι' αυτόν, υπάρχει ακόμη ένα μεγάλο πεδίο έρευνας γύρω από το πρόσωπό του.

Όπως ήδη είπαμε, το παρόν πόνημα θέτει ως βασικό ερευνητικό στόχο την εξέταση το ζητήματος της διοίκησης της Ηπείρου από τον Αλή πασά Τεπελενλή και

³ Η βιβλιογραφία γι' αυτό το ζήτημα είναι πλούσια· βλ., ενδεικτικά, Μιχ. Κοκολάκης, «Μία αυτοκρατορία σε κρίση. Κρατική οργάνωση – παλαιοί θεσμοί – νέες προσαρμογές», στο *ΙΝΕ, ό. π.*, τ. 1^{ος}, σ. 41-58· Η. Inalcik – D. Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Β' 1600-1914, μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, εκδ. Αλεξάνδρεια 2011, σ. 100· D. Quataert, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 95 κ. εξ.

⁴ Βλ. ενδιαφέροντες παρατηρήσεις για την αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του Αλή και για την πρόσληψή του από σύγχρονους του, καθώς και από μεταγενέστερους ιστορικούς, Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», *ό. π.*, σ. 257-259.

μέσα από αυτή την έρευνα να φανεί το αν και κατά πόσο θεωρήθηκε από τους συγχρόνους του ως ένας σατράπης ή ως δίκαιος ηγέτης ο οποίος διαπνεόταν από τις αρχές της φωτισμένης ευρωπαϊκής δεσποτείας. Γι' αυτό αξιοποιούμε το πρόσφατα εκδοθέν και πολύτιμο για την ιστορική έρευνα Αρχείο του Αλή πασά,⁵ αλλά και άλλες δημοσιευμένες πηγές (ξένους ταξιδιώτες, που γνώρισαν από κοντά τον Αλή πασά, κλπ.).

Αξιοποιήσαμε, επίσης, ορισμένες ανέκδοτες πηγές που βρίσκονται στα αρχεία της Ιεράς Μητροπόλεως Ιωαννίνων. Συγκεκριμένα, πρόκειται για μία σειρά εγγράφων που αφορούν στην ιερά μονή Τσούκας, στην περιοχή Μαλακασίου. Κοινός παρονομαστής των πληροφοριών που μας δίνουν αυτά τα έγγραφα είναι η προστασία που παρείχε σ' αυτή τη μονή ο Αλής.

Πολύ σημαντικές είναι και οι δημοσιευμένες μαρτυρίες των συγχρόνων του περιηγητών-προξένων, οι οποίοι μας δίνουν χαρακτηριστικά της αμφιλεγόμενης προσωπικότητάς του και της πολιτικής του, ενισχύοντας έτσι την ιστορική έρευνα. Χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές της διοίκησης του Αλή και της προσωπικότητάς του από περιηγητές ή προξένους της εποχής του, οι οποίοι τον γνώρισαν καλά: ο Leake, ο Pouqueville, ο Hobhouse, ο Holland, ο Hughes, ο Smart κ. ά.⁶ Είναι γνωστό ότι ορισμένοι από αυτούς ήρθαν στα Γιάννενα μόνο και μόνο για να τον γνωρίσουν από κοντά, σε μία εποχή που η φήμη του είχε απλωθεί σε όλη την Ευρώπη. Επίσης, πολύ σημαντικές για τη μελέτη του βίου του Αλή πασά και των έργων του, καθώς και για την οικονομική, κοινωνική και πνευματική κατάσταση που επικρατούσε στο πασαλίκι του επί των ημερών της ηγεμονίας του, είναι οι αναφορές των ξένων προξένων, στρατιωτικών και άλλων απεσταλμένων.

Όσον αφορά τη δομή της εργασίας μας, αρχικά, γίνεται μία πολύ σύντομη παρουσίαση του διοικητικού συστήματος που εφαρμόζόταν στο πασαλίκι των Ιωαννίνων προ της ανάληψης της διοίκησής του από τον Αλή πασά Τεπελενλή. Πιο συγκεκριμένα, δίνονται πληροφορίες για το διοικητικό καθεστώς που εγκαθιδρύθηκε στην Ήπειρο μετά την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς Τούρκους (σταδιακά από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα ως το 1430). Εν συνεχεία, με βάση το διαθέσιμο τεκμηριωτικό

⁵ *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Α'-Δ', Αθήνα 2007-2009.

⁶ Βλ. τα έργα τους στη βιβλιογραφία.

υλικό, αναλύονται τα κύρια χαρακτηριστικά του διοικητικού συστήματος του γιαννιώτικου πασαλικιού επί των ημερών του Αλή πασά.

Εν προκειμένω, γίνεται μία προσπάθεια παρουσίασης των δομών του διοικητικού συστήματος που εφάρμοσε ο Αλής στο πασαλίκι του και εξέτασης του ζητήματος αν και κατά πόσο αυτό ήταν δεσποτικό ή, αντίθετα, δίκαιο και ευεργετικό για τους υπηκόους του πασαλικιού του, συγκρινόμενο με τη διοίκηση άλλων πασάδων της ίδιας περιόδου.

Σημαντική πτυχή του ερευνητικού μας εγχειρήματος αποτέλεσε το ερώτημα αν ο Αλή πασάς είχε ως στόχο τη διοικητική οργάνωση του πασαλικιού του, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Επίσης, αν η επέκταση και ενδυνάμωση του πασαλικιού του σε όλους τους τομείς, αποσκοπούσε στη δημιουργία ή όχι ενός αυτόνομου από τον σουλτάνο κράτους. Η προσοχή μας εστιάζεται στο ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έδειξε για την εκτέλεση δημόσιων έργων και για την ασφάλεια του πασαλικιού του. Επί ημερών του κατασκευάστηκαν έργα για την διευκόλυνση του θαλάσσιου εμπορίου, καθώς και αποστραγγιστικά έργα που συνέβαλαν στην αύξηση της αρόσιμης γης, κρήνες. Παράλληλα σημειώθηκε σημαντική εμπορική ανάπτυξη και θεμελιώθηκαν εξαιρετικές εμπορικές σχέσεις μεταξύ του πασαλικιού του και ευρωπαϊκών κρατών, με μεγάλο αριθμό εξαγόμενων προϊόντων, ενώ άνθησε γνώρισε και το τοπικό εμπόριο και οι εμποροπανηγύρεις. Επιπλέον, μας απασχολεί η δημιουργία νέων οχυρών ή με την ανακατασκευή και συντήρηση παλαιότερων κτισμάτων (κυρίως της ενετικής περιόδου), ένα ζήτημα που το έχει ήδη εξετάσει, συστηματικά, στη διατριβή του ο Γ. Σμύρης.⁷ Ένας από τους σημαντικότερους στόχους αυτών των οχυρωματικών έργων και γενικά της πολιτικής του Αλή ήταν η εσωτερική ασφάλεια, καθώς και η διατήρηση ή η επέκταση της κυριαρχίας του. Τον ίδιο στόχο εξυπηρετούσε και η συγκρότηση σωμάτων στρατού, κυρίως από Αλβανούς, αλλά και Έλληνες και ξένους αξιωματικούς. Η αυστηρή διοίκηση και η στρατιωτική εποπτεία ήταν εξαιρετικής σημασίας για τον εν λόγω ηγέτη και για τη διασφάλιση της ηγεμονίας του στην περιοχή της Ηπείρου.

Έπειτα, γίνεται σύντομη ανασκόπηση και στην επί των ημερών του Αλή μεγάλη πνευματική άνοδο των Ιωαννίνων. Πράγματι, τα Ιωάννινα αναδείχθηκαν σε

⁷ Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822)*, Ιωάννινα 2004.

ένα πολύ σπουδαίο πνευματικό κέντρο του οθωμανοκρατούμενου Ελληνισμού, στο οποίο μορφώθηκαν πολλές σημαντικές προσωπικότητες, ο ρόλος των οποίων υπήρξε καίριος, τόσο κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του '21 όσο και μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Γίνεται, επίσης, λόγος στην εφαρμογή ενός δυσβάσταχτου φορολογικού συστήματος, το οποίο επικρίθηκε όχι τόσο για αυτή καθ' αυτή την αυστηρότητά του όσο για τις σκοπιμότητες που εξυπηρετούσε και για το ότι στόχευε, κατά πολλούς, στην ικανοποίηση καθαρά προσωπικών του οικονομικών συμφερόντων. Μάλιστα, θεωρείται ότι το προαναφερθέν σύστημα αποτέλεσε τροχοπέδη για την περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη του τόπου (ιδίως των Ιωαννίνων), ενώ κατακριτέα ήταν και η συνεχής βούλησή του για αύξηση της προσωπικής του περιουσίας με μεθοδευμένες και βίαιες ενέργειες.

Μετά την ανάλυση των διαφόρων πλευρών αυτού του διοικητικού του συστήματος (βασικοί του άξονες, απονομή δικαιοσύνης, συμμετοχή χριστιανών και ξένων στη διοίκηση, διοίκηση-εμπόριο και οικονομία, οδικό δίκτυο και ασφάλεια στο εσωτερικό του πασαλικιού κλπ.), γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης των σχέσεων που είχε αναπτύξει με τις ξένες Δυνάμεις αλλά και με την Υψηλή Πύλη και εξέτασης του ερωτήματος αν σχεδίαζε τη δημιουργία ενός δικού του ανεξάρτητου κράτους και αν η πολιτική του αποσκοπούσε στη ρήξη με την Υψηλή Πύλη στην απομάκρυνση από τις γενικές γραμμές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Είναι σαφές ότι η αδιαφιλονίκητη κυριαρχία του Αλή σε ένα μεγάλο μέρος του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου βασίστηκε και στις διπλωματικές σχέσεις που ανέπτυξε με τις ξένες Δυνάμεις αλλά και στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόταν το συσχετισμό των Δυνάμεων στο πολιτικό - στρατιωτικό περιβάλλον στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Ειδικότερα, γίνεται μία προσπάθεια εξέτασης των σχέσεών του με την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία.

Στο τέλος, επιχειρούμε, με τη βοήθεια και των νέων πηγών, να δώσουμε απαντήσεις στα ερωτήματα που αφορούν στην αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του Αλή πασά, τα οποία έχουν απασχολήσει πολλούς ιστορικούς έως τώρα. Εξετάζεται δηλαδή το ζήτημα της πρόσληψης και της απεικόνισης της προσωπικότητάς του από τους σύγχρονούς του παρατηρητές, ιδίως από αυτούς που τον γνώρισαν από κοντά (όπως είναι οι ξένοι ταξιδιώτες και οι πρόξενοι). Πιο συγκεκριμένα, διερευνάται, το

αν και κατά πόσο θεωρήθηκε από αυτούς ως ένας φωτισμένος δεσπότης –όπως άλλοι ηγεμόνες στην Ευρώπη στην διάρκεια της ίδιας περιόδου – ή ως ένας βάνανσος και αιμοσταγής πασάς. Στο πρόσωπο του Αλή πασά συγκεντρώθηκαν και αποτυπώθηκαν οι ποικίλες απόψεις των συγχρόνων του μέσα από την δική τους οπτική για έναν Οθωμανό ηγεμόνα. Στην διαμόρφωση αυτής της εικόνας συνέβαλε ο τρόπος που διοικούσε το πασαλίκι του, οι αρχές με βάση τις οποίες ασκούσε την εξουσία του, καθώς επίσης από τη μια και ο βαθμός πίεσης που ασκούσε πάνω στους υπηκόους του και από την άλλη ο βαθμός ανυπακοής ή συμμόρφωσης στις διαταγές της κεντρικής διοίκησης, στο πλαίσιο, ίσως, της δημιουργίας ενός ανεξάρτητου από τον σουλτάνο κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1⁰

ΤΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΠΡΟ ΤΗΣ ΑΝΟΔΟΥ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ

1.1. ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ: ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η αρχή της κυριαρχίας των Οθωμανών Τούρκων στην Ήπειρο τοποθετείται στα τέλη της βασιλείας του σουλτάνου Μουράτ Α΄ (1362-1389). Η πόλη των Ιωαννίνων καταλήφθηκε το 1430 από τον Σινάν πασά, ανώτατο διοικητή των ευρωπαϊκών οθωμανικών στρατιωτικών δυνάμεων.⁸ Για να αποτραπεί δε οποιαδήποτε μορφή αντίδρασης των κατοίκων της περιοχής, ο Σινάν προέβη στην παραχώρηση σε αυτούς συγκεκριμένων προνομίων μέσω του γνωστού «ορισμού».⁹ Ο «ορισμός» του Σινάν πασά συνιστά ένα πολύ σημαντικό έγγραφο, καθώς θεωρείται το παλαιότερο στο οποίο γίνεται παραχώρηση ειδικών προνομίων σε μία περιοχή του ελλαδικού χώρου που καταλαμβάνεται από τους Οθωμανούς, χωρίς οι κάτοικοί της να προβάλουν αντίσταση.

Τα προνόμια του «ορισμού» ήταν ποικίλα και αφορούσαν στην προστασία από αιχμαλωσία και παιδομάζωμα, στην διαφύλαξη των ορθόδοξων εκκλησιών τους και στην μη ανέγερση κάποιου τεμένους στην περιοχή. Παράλληλα, ήταν επιτρεπτή η διατήρηση κατοικίας εντός του κάστρου της πόλεως, ο έλεγχος του κανονιού, η απαλλαγή του πληθυσμού από κάθε βίαη μεταφορά, καθώς και η είσπραξη εισοδημάτων εκ των γαιών. Οι χριστιανοί γαιοκτήμονες είχαν, επιπλέον, το προνόμιο να κρατήσουν άθικτες τις περιουσίες τους, έχοντας την υποχρέωση συμμετοχής σε πολεμικές εκστρατείες των Οθωμανών. Σημαντικό είναι, επίσης, το γεγονός της

⁸ Μέχρι το 1430 δέσποζε στην πόλη των Ιωαννίνων η ναπολιτάνικη οικογένεια των Τόκκων της Κεφαλληνίας· βλ. Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατία* Αθήνα 2003, σ. 117.

⁹ Ο «ορισμός» απευθυνόταν στον μητροπολίτη και στους πολιτικούς και στρατιωτικούς άρχοντες των Ιωαννίνων. Από το περιεχόμενό του, επίσης, φαίνεται ότι ο συντάκτης του γνώριζε το ειδικό προνομιακό καθεστώς των Ιωαννίνων, όπως αυτό καθοριζόταν στο χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Παλαιολόγου. Οι πηγές που διασώθηκαν δεν παρέχουν στοιχεία αν και κατά πόσο τηρήθηκαν οι διαβεβαιώσεις του «ορισμού» ή αν συμπληρωματικά εκδόθηκαν άλλοι αχτναμέδες· βλ. Α. Βρανούσης – Χ. Παπαστάθης – Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», στο Μ. Σακελλαρίου (επιμ.) *Ήπειρος 4000 χρόνια ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997, σ. 242. Βλ., επίσης, για τα προνόμια που παραχωρήθηκαν στους κατοίκους των Ιωαννίνων, Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Α΄, 2^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1974, σ. 252-253 και Melek Delilbaşı, «A contribution to the history of Epirus (XVth – XVIth centuries). Special reference to the privileges granted to the people of Epirus by Sultan Murad II», *Gamer* 1, 1 (2012), σ. 37-60 (ιδίως σ. 37-45).

διατήρησης εξουσιών στα χέρια του μητροπολίτη της πόλης και ειδικά στον τομέα της δικαιοσύνης. Η παραχώρηση των παραπάνω προνομίων είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό, σε ικανοποιητικό βαθμό, των όποιων αυθαιρεσιών των αξιωματούχων της οθωμανικής διοίκησης. Οι γαίες, μετά την ολοκλήρωση της κατάκτησης της Ηπείρου, διαιρέθηκαν, όπως και στις άλλες οθωμανοκρατούμενες περιοχές, σε δημόσιες (*μυριέ*), σε ιδιωτικές (*μούλκια*) και σε αυτές τζαμιών και άλλων ιερών ιδρυμάτων (*βακούφια*).¹⁰ Αξιοσημείωτο είναι το ότι, σύμφωνα με παράδοση που διασώζει ο Π. Αραβαντινός, επιτρεπόταν σε χριστιανούς τιμαριούχους να διατηρούν τα τιμάρια τους καθώς και το σύνολο των περιουσιακών τους στοιχείων.¹¹

Οι χριστιανοί κάτοικοι της Ηπείρου αντιμετώπισαν κατά τη διάρκεια του πρώτου αιώνα της τουρκικής κατάκτησης πολλά προβλήματα και υπέστησαν πολλές διώξεις, λόγω των αντιποίνων που επιβάλλονταν εναντίον τους από την οθωμανική εξουσία κατοίκων που είχαν ταχθεί υπέρ της Βενετίας κατά την περίοδο των πρώτων βενετοτουρκικών πολέμων.¹² Παρά το γεγονός ότι ο Σινάν πασάς είχε δώσει πολλά προνόμια στους κατοίκους των Ιωαννίνων, αυτά δεν κάλυπταν μεγάλες περιοχές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, μόνο η πόλη των Ιωαννίνων να απολαμβάνει, ουσιαστικά, αυτά τα προνόμια· ενώ την ίδια στιγμή οι άλλες περιοχές υπέφεραν από τη βαρύτερη –σε σχέση με τους μουσουλμάνους– φορολογία, από τις συχνές αυθαιρεσίες των οργάνων της διοίκησης κλπ. Εκτός όμως από τα Γιάννενα, και άλλες περιοχές της Ηπείρου, όπως το Μέτσοβο και τα Ζαγοροχώρια, απολάμβαναν ιδιαίτερα προνόμια. Τα Ζαγοροχώρια – που είχαν υποταχθεί εκούσια το 1478 στα τουρκικά στρατεύματα, έχαιραν της προστασίας της βαλιδέ σουλτάνας (βασιλομήτορας).¹³ Σ' αυτή την ορεινή, αλλά ευημερούσα περιοχή οι αξιωματούχοι της οθωμανικής διοίκησης περιορίζονταν όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο επέβαλαν την εξουσία τους.

Οι Οθωμανοί κατακτητές βρέθηκαν, σχεδόν αμέσως, αντιμέτωποι με λαούς (όπως ο ελληνικός) οι οποίοι είχαν αναπτύξει, ο καθένας σε διαφορετικό βαθμό, τον

¹⁰ Βλ., κυρίως, για το γαιοκτητικό σύστημα που επικρατούσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αυτή την περίοδο Η. Inalcik – D. Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Α', 1300-1600, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, εκδ. Αλεξάνδρεια, σ. 114 κ. εξ.· Η. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή*, μτφρ. Μιχ. Κοκολάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995, σ. 183 κ. εξ.· Robert Mantran (επιμ.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, éd. Fayard; Paris 1989, σ. 127-130· Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία ιε'-ιθ' αιώνας*, Αθήνα 2003, τ. Α', σ. 249-254.

¹¹ Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σ. 255.

¹² Λ. Βρανούσης – Χ. Παπαστάθης – Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 260.

¹³ Στο ίδιο, σ. 251.

δικό του πολιτισμό και τη δική του εθνική συνείδηση.¹⁴ Το γεγονός αυτό, πιθανότατα να διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις μετέπειτα σχέσεις τους με τους κατακτημένους λαούς, μιας και οι Οθωμανοί Τούρκοι ήταν αναγκασμένοι, προκειμένου να παγιώσουν την εξουσία τους και προς αποφυγήν εξεγέρσεων, να συνάψουν καλές σχέσεις με τους κατοίκους των νεοκατακτημένων επαρχιών.¹⁵

Το 1611 ξεσπάει στην Ήπειρο το επαναστατικό κίνημα του Διονυσίου του «Φιλοσόφου», μητροπολίτη Τρίκης, το οποίο είχε οικτρή επιτυχία. Πρώτη αντίδραση των Οθωμανών, μετά την καταστολή του, ήταν η κατάργηση των προνομίων που είχαν παραχωρηθεί το 1430, ως αντίποινα γι' αυτή την εξέγερση. Οι Έλληνες εκδιώκονται από το κάστρο των Ιωαννίνων, ενώ αυτοί της υπαίθρου (ιδίως των χωριών της Θεσπρωτίας) υφίστανται διωγμούς, λεηλασίες των περιουσιών τους, επιβολή βαρύτερης φορολογίας και εξισλαμισμού. Μία άλλη συνέπεια αυτών των γεγονότων ήταν η μετοίκηση, πολλών χριστιανών στα αστικά κέντρα.¹⁶

Κατά τον 18^ο αιώνα, η πόλη των Ιωαννίνων μεταμορφώνεται, σταδιακά, σε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα πολιτισμού και παιδείας της προεπαναστατικής Ελλάδος με τα ονομαστά σχολεία της.¹⁷ Τον ίδιο αιώνα, ο Κοσμάς ο Αιτωλός, περιοδεύοντας στην Ήπειρο (1775-1778) συντελεί αποφασιστικά, με τις *Διδαχές* του, στην ενδυνάμωση της εθνοθρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων. Την περίοδο αυτή παρατηρείται σημαντική αύξηση του πληθυσμού των Ιωαννίνων, κυρίως λόγω της εισροής Ελλήνων από άλλες περιοχές. Με τους 30.000 περίπου κατοίκους (Έλληνες, Τούρκους, Αλβανούς και Εβραίους) στα τέλη του 18^{ου} αι. έδιναν στον επισκέπτη την εικόνα μιας σφύζουσας από ζωή και οικονομικά ευημερούσας πολυπολιτισμικής πόλης. Βέβαια, τα αρχοντικά της, που εντυπωσίαζαν τους ξένους επισκέπτες, συνυπήρχαν με τις πολλές φτωχικές κατοικίες της μεσαίας και της

¹⁴ Ν. Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού*, προλεγόμενα Σπ. Ασδραχάς, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2004, σ. 82.

¹⁵ Suraiya Faroqhi & Kate Fleet (edited by), *The Cambridge history of Turkey*, vol. 2, *The Ottoman Empire as a World Power, 1453-1603*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, σ. 212.

¹⁶ Βλ. γι' αυτό το κίνημα, *ΙΕΕ*, τ. Ι', *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (1453-1669)*, Αθήνα 1974, σ. 326-328 και Λ. Βρανούσης – Χ. Παπαστάθης – Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», *ό. π.*, σ. 245-247.

¹⁷ Βλ., επιλεκτικά, Ελένη Κουρμαντζή – Παναγιωτάκου, *Η νεοελληνική αναγέννηση στα Γιάννενα. Από τον πάροικο έμπορο στον Αθανάσιο Ψαλίδα και τον Ιωάννη Βηλαρά (17^{ος} – αρχές 19^{ου} αιώνα)*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2007· Κων/νος Χατζόπουλος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 94 κ. εξ.· Κων/νος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, 265 κ. εξ.

κατώτερης τάξης. Οι Γιαννιώτες έμποροι κατέχουν τη σημαντικότερη θέση μεταξύ των Ελλήνων της Βενετίας, γεγονός που αποδεικνύει την οικονομική άνοδο της γενέτειράς τους. Οι συναλλαγές των γιαννιωτών εμπόρων με το εξωτερικό –εκτός από τη Βενετία– με την Κεντρική Ευρώπη, την Οδησσό και τη Ρωσία, όπου ήταν εγκατεστημένοι πολλοί πλούσιοι συμπατριώτες τους (Καπλάνηδες, Ζωσιμάδες, Μαρούτσηδες κ. ά.), καθώς και η διακίνηση πολλών κεφαλαίων και πολυτελών ειδών εμπορευμάτων στην πρωτεύουσα της Ηπείρου, είχαν καταστήσει τα Γιάννενα μία ευημερούσα πόλη.¹⁸

1.2. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ - ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ

Αναφερθήκαμε, πολύ συνοπτικά, στην κατάσταση που επικρατούσε στην Ήπειρο από τα χρόνια της κατάκτησής της από τους Οθωμανούς Τούρκους έως την εποχή κατά την οποία η πόλη των Ιωαννίνων μεταμορφώνεται σε ένα πολύ σημαντικό οικονομικό και πνευματικό κέντρο του υπό οθωμανική κυριαρχία ελλαδικού χώρου, Το ζήτημα της διοικητικής οργάνωσης αυτού του σαντζακιού/ πασαλικιού –όπως διαμορφώνεται πριν από την ανάληψή της διοίκησής του από τον Αλή Πασά– αποτελεί ένα ζήτημα μείζονος σημασίας για την ιστορία της, καθώς καθορίζει τη διοίκησή της κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Το καθεστώς που εγκαθιδρύθηκε στην Ήπειρο μετά την κατάκτησή της ήταν, όπως ήδη αναφέρθηκε, ιδίως στις πεδινές περιοχές, –εκτός των Ιωαννίνων και των προνομιούχων Ζαγοροχωρίων– ήταν οπωσδήποτε δυσμενές για τον ντόπιο πληθυσμό, γεγονός που οδήγησε αρκετούς κατοίκους είτε προς ορεινές περιοχές είτε στη φυγή προς τα βενετοκρατούμενα Επτάνησα και σε ιταλικές πόλεις της Αδριατικής, όπου είχαν καταφύγει αρκετοί Έλληνες, ύστερα από την επικράτηση των Οθωμανών στα Βαλκάνια. Γι' αυτούς που κατέφυγαν στα ορεινά, διαμορφώθηκε ένας νέος τρόπος ζωής, που ρυθμιζόταν από τη φύση του εδάφους. Ο τόπος δεν παρείχε πολλές ανέσεις και όσοι μετοίκησαν εκεί, την πρώτη τουλάχιστον περίοδο, αντιμετώπισαν οξύ πρόβλημα διατροφής. Η ψυχροσύνθεση των ατόμων που άφησαν τις πεδινές περιοχές, σταδιακά μεταλλάχθηκε, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις νέες συνθήκες, στις οποίες έπρεπε να επιβιώσουν.¹⁹

¹⁸ Πρβλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 495-497.

¹⁹ *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', ό. π., σ. 151-152. Ίσως η «θεωρία» αυτή για μετακίνηση πεδινών πληθυσμών σε ορεινές περιοχές, λόγω της τουρκικής κατάκτησης, εισηγητής της οποίας στην ελληνική ιστοριογραφία είναι ο

Στα πεδινά, ιδίως στις πόλεις όπου κατοικούσαν και αρκετοί Τούρκοι, ήταν φυσικό να αναπτυχθεί –όχι όμως παντού και πάντα– μία αντιπαλότητα ανάμεσα στους Έλληνες και στους Οθωμανούς, λόγω της αίσθησης ανωτερότητάς που είχαν οι δεύτεροι έναντι των κατακτημένων. Ακριβώς το γεγονός ότι ήταν κατακτητές και φορείς της θεωρούμενης ως ανώτερης θρησκείας, του Ισλάμ, ήταν αιτία καταπιέσεων και αυθαιρεσιών και συχνών σε βάρος των χριστιανών²⁰ Οι χριστιανοί είχαν να αντιμετωπίσουν, εκτός από τις διάφορες εις βάρος τους διακρίσεις, και τη βαρύτερη φορολογία, εξ ου και ο «πειρασμός» της αλλαξοπιστίας.

Γεγονός είναι ότι κάποιοι χριστιανοί κάτοικοι της Ηπείρου, που απειλούνταν από τη φτώχεια και δε μπορούσαν να απομακρυνθούν από τις περιοχές όπου ζούσαν δοκιμάζουν διάφορων ειδών καταπιέσεις. Σύμφωνα με μία έρευνα που δημοσιεύτηκε σε πρόσφατη μελέτη, η εθνική-θρησκευτική ομοιογένεια του πληθυσμού απειλήθηκε εξαιτίας της δυναμικής τάσης των εξισλαμισμών στη βόρεια περιοχή της Ηπείρου, κυρίως ύστερα από τον θάνατο του Σκεντέρμπεη, στα 1468. Οι μουσουλμανικές οικογένειες αυξάνονταν, όπως και οι εξισλαμισμοί ολόκληρων χωριών.²¹ Είναι αξιοσημείωτο ότι μετά το 1739 στην περιοχή της Θεσπρωτίας 25 χωριά υπέκυψαν στον μουσουλμανισμό, ενώ ο χριστιανικός πληθυσμός τους μειώθηκε σημαντικά.²²

Ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούσε η οθωμανική διοίκηση στην Ήπειρο δεν παρουσιάζει κάποια ιδιαιτερότητα, σε σύγκριση με άλλες οθωμανοκρατούμενες περιοχές, αν εξαιρέσουμε ίσως τα προνόμια που παραχωρήθηκαν στα Γιάννενα, στα Ζαγοροχώρια και στο Μέτσοβο. Εδώ θα πρέπει να θυμίσουμε και τη βασική θρησκευτική διάκριση των υπηκόων, η οποία ίσχυε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Απόστολος Βακαλόπουλος [-Ap. Vacalopoulos, «La retraite des populations grecques vers des régions éloiagnées et montagneuses pendant la domination turque», *Balkan Studies* (1963), σ. 265-276], να μην ερμηνεύει ικανοποιητικά ένα πιο σύνθετο φαινόμενο. Στη θεωρία αυτή ασκήθηκε κριτική από τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο στη μελέτη του «Η "αποχώρηση" πληθυσμών από την πεδιάδα στο βουνό στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ένας εξηγηματικός μύθος σύνθετων δημογραφικών φαινομένων», *Ο Αγροτικός Κόσμος στον Μεσογειακό χώρο, Πρακτικά Συνεδρίου Ελληνογαλλικού Επιστημονικού και Τεχνικού Συνδέσμου (Αθήνα 4-7 Δεκ. 1984)*, Αθήνα 1988, σ. 203-205, που τη θεωρεί ως ένα ερμηνευτικό σχήμα βασισμένο σε μια «ρομαντική ιστορική γεωγραφία κεντροευρωπαϊκής κυρίως προελεύσεως». Όμως οι γνωστές από γραπτές πηγές και την προφορική παράδοση περιπτώσεις τέτοιων μετακινήσεων και δημιουργίας νέων ορεινών οικισμών είναι τόσο πολλές που δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς αυτό το γεγονός.

²⁰ Πρβλ. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Β', 2^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 15.

²¹ Η. Inalcik – D. Quataert, «Η κοινωνική ζωή στις πόλεις», στο συλλογικό έργο: *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, ό. π, τ. Β', σ. 217.

²² Βλ. για τους εξισλαμισμούς στην Ήπειρο και στην Αλβανία την περίοδο αυτή, Ελευθερία Ι. Νικολαΐδου, *Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας (αρχές 18^{ου} αι. – 1912)*, εκδόσεις IMIAX, Ιωάννινα 1979, σ. 20-30, όπου και οι σχετικές πηγές.

σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους και την κοινωνικοοικονομική διάκριση, που αφορούσε στον διαχωρισμό τους σε δύο κατηγορίες: στη στρατιωτική τάξη (*askeri*) και η στην τάξη των *reaya* (ραγιάδων).²³

Όσον αφορά στην οργάνωση της διοίκησης, οι Οθωμανοί ανέθεταν τη διοίκηση των νεοκατακτημένων περιοχών σε έναν σαντζάκμπεη (*sancak bey*), ο οποίος ήταν εκπρόσωπος του σουλτάνου και αρχηγός των σπαχήδων και των στρατευμάτων της περιφέρειάς του.²⁴ Αμέσως μετά την κατάληψη των Ιωαννίνων από τα στρατεύματα του Σινάν πασά, σχηματίστηκε στην περιοχή τους και το ομώνυμο σαντζάκι, τα όρια του οποίου, κατά τον Μ. Κοκολάκη, θα πρέπει να ήταν περιορισμένα. Βορειότερα οι περιοχές της Κόνιτσας και των Γρεβενών σχημάτιζαν μία ενιαία περιφέρεια, με αδιευκρίνιστο διοικητικό καθεστώς, ενώ οι νότιες περιοχές της Ηπείρου (Άρτας και Πρέβεζας) εξακολουθούσαν να βρίσκονται υπό την κατοχή του Καρόλου Β΄ Τόκου, μέχρι το 1449.²⁵

Ακλούθησε η προσάρτηση της Κόνιτσας, των Γρεβενών και της Άρτας στο σαντζάκι των Ιωαννίνων. Ταυτόχρονα γίνεται η διάσπαση του πρώτου σαντζακιού της Ηπείρου, του επονομαζόμενου *σαντζακιού της Αρβανιτιάς*. Το σαντζάκι αυτό είχε ιδρυθεί μετά την κατάληψη της Δρυϊνούπολης, του Αυλώνα και του Αργυροκάστρου, το 1418, και είχε ως έδρα του το Αργυρόκαστρο. Η διοικητική αυτή περιφέρεια περιλάμβανε εδάφη από την Κρόια έως την περιοχή του ποταμού Καλαμά.²⁶

Το σαντζάκι των Ιωαννίνων κατείχε, κατά τους παλαιότερους χρόνους της Τουρκοκρατίας, το μεγαλύτερο μέρος της σημερινής Ηπείρου με εξαίρεση το Πωγώνι που υπαγόταν στο σαντζάκι της Αυλώνας, και την περιοχή της Θεσπρωτίας, που υπαγόταν στο σαντζάκι του Δελβίνου. Αργότερα, με αφορμή την επανάσταση του

²³ Βλ. *Πρέβεζα Β΄*, ό. π., σ. 60-61: «In the Ottoman Empire as in the other Islamic states, society was divided into two large groups, first, the military class which comprised all who were directly employed in the Sultan's service, that is the military groups, bureaucrats, religious men and their families and dependents. This group was not engaged in production directly and was exempted from any kind of taxation. The second group, whether Muslim or non-Muslim, called *reaya* was engaged in productive activities- trade and agriculture and had to pay *reaya* taxes».

²⁴ Η πρώτη μεγάλη διοικητική περιφέρεια του οθωμανικού κράτους που ιδρύθηκε σε ευρωπαϊκά εδάφη, ήταν αυτή της Ρούμελης (*Rumeli*), με πρώτη πρωτεύουσα τη Φιλιππούπολη και στη συνέχεια την Αδριανούπολη (*Edirne*), μία από τις μεγαλύτερες βαλκανικές πόλεις εκείνης της εποχής· Ν. Τοντόροφ, *Η Βαλκανική πόλη, 15^{ος}-19^{ος} αιώνας*, εκδ. Θεμέλιο, τ. Α΄, Αθήνα, 1986, σ. 62· Ρ. Sugar, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994, τ. Α΄, σ. 31.

²⁵ Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι*, ό. π., σ. 117.

²⁶ Στο ίδιο., σ. 118-122, όπου και οι σχετικές πηγές.

Διονυσίου του «Φιλόσοφου»,²⁷ προσαρτήθηκαν σ' αυτό οι περιοχές της Κόνιτσας, των Βεντσιών, των Γρεβενών, της Άρτας και της Παραμυθιάς. Κατά την περίοδο συγκρότησης του σαντζακιού των Ιωαννίνων, το *σαντζάκι της Αρβανιτιάς* πέρασε σε παρακμή με αποτέλεσμα να διασπασθεί. Η ζώνη μεταξύ των ποταμών Σκούμπη και Καλαμά αποτέλεσε μέρος του σαντζακιού της Αυλώνας²⁸.

Διοικητική υποδιαίρεση του σαντζακιού ήταν ο *καζάς* (*kaza*), που αποτελούταν από μία πόλη ή κωμόπολη καθώς και τα γύρω χωριά. Διοικητής αυτής τη διοικητικής περιοχής ήταν ο *σούμπασης*. Ο ίδιος συχνά αναφέρεται και ως *βοεβόδας*. Στα καθήκοντά του ήταν η είσπραξη των φόρων της περιοχής του, ενώ τη δικαστική εξουσία την ασκούσε ο *καδής*, (*kadi*), που ήταν υπεύθυνος και για την τήρηση του Ιερού μουσουλμανικού νόμου και εκπρόσωπος της ισλαμικής θρησκείας σε έναν *καζά*. Το βοεβοδαλίκι της Άρτας μνημονεύεται, σε μια πηγή βενετικής προέλευσης, με την ονομασία *χας του Καπουδάν* και της βαλιδέ Σουλτάνας, που μοιράζονταν τα έσοδά του.²⁹ Ο Dupré, Γάλλος πρόξενος στην Άρτα, το χαρακτηρίζει ως *χάσι* (*has*) του *Καπουδάν Πασά* (αρχηγού του στόλου).³⁰

Στα μέσα περίπου του 17^{ου} αιώνα το σαντζάκι των Ιωαννίνων περιλάμβανε τους καζάδες Ιωαννίνων, Κουρέντων, Άρτας, Κόνιτσας, Γρεβενών, Βεντσιών και Ρώγων. Στο σαντζάκι του Δελβίνου εντάσσονταν οι καζάδες Παραμυθιάς, Μαζαρακίου (Μαργαριτιού), Δελβίνου και Κουρβελεσίου. Τέλος, το σαντζάκι της Αυλώνας περιλάμβανε τους καζάδες Αργυροκάστρου, Πωγωνίου, Πρεμετής, Τεπελενίου, Βερατίου, Αυλώνας, Μουζακιάς και Σκράπαρι.³¹

Τα τρία αυτά σαντζάκια είχαν ένα κοινό χαρακτηριστικό, όσον αφορά το αξίωμα του διοικητή τους. Το σαντζάκι των Ιωαννίνων το κατείχαν κυρίως, κατά το μεγαλύτερο μέρος του 17^{ου} και του 18^{ου} αι., οι απόγονοι του τουρκογιαννιώτη Ασλάν πασά.³² Οι διοικητές του Δελβίνου προήλθαν επίσης από απογόνους της ίδιας οικογένειας. Οι πασάδες του σαντζακιού της Αυλώνας πίστευαν ότι κατάγονταν από

²⁷ *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Δ', σ. 29.

²⁸ Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι*, ό. π., σ. 118.

²⁹ Κων/νος Μέρτζιος, «Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία περί Αλή Πασά Τεπελενλή», *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954), σ. 347.

³⁰ Ελένη Γιαννακοπούλου, «Όψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην Ήπειρο στα τέλη του 18^{ου} αιώνα: Ένα γαλλικό υπόμνημα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 28 (1986-87), σ. 64.

³¹ Λ. Βρανούσης – Χ. Παπαστάθης – Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 251-252.

³² Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι*, ό. π., σ. 122.

τον Σινάν πασά, ο οποίος εκτελούσε καθήκοντα διοικητή στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς.³³

Όμως, όπως όλες οι διοικητικές δομές οδηγούνται σε σταδιακή αποσύνθεση, έτσι και αυτή η καλή διοικητική οργάνωση παρήκμασε. Οι λόγοι αυτής της παρακμής ήταν πολλοί: Αν λάβουμε υπόψη μας το ότι οι διοικητές ή οι αντιπρόσωποί τους, από ένα χρονικό σημείο και έπειτα, ήταν άτομα χωρίς ιδιαίτερες στρατιωτικές ικανότητες, μπορούμε εύκολα να εξάγουμε το συμπέρασμα πως τα άτομα που, ουσιαστικά, ασκούσαν τη διοίκηση δεν είχαν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για την άσκηση ενός τέτοιου έργου.³⁴ Ένας επιπλέον λόγος για τη φθίνουσα πορεία της οθωμανικής περιφερειακής διοίκησης ήταν το ότι οι σχέσεις ανάμεσα στους προϊστάμενους των διαφόρων αρχών του κάθε σαντζακιού δεν ήταν πάντα σταθερές. Επιπροσθέτως, η ύπαρξη τοπικών εξουσιών, που είχαν δημιουργηθεί προκειμένου να επιτευχθεί η αποτελεσματικότερη διοίκηση των επαρχιών και η τακτική συλλογή των φόρων, αντικατέστησε την εξουσία που προϋπήρχε στο τιμαριωτικό σύστημα, το οποίο σταδιακά υποκαθίσταται από το γαιοκτητικό σύστημα των ιδιωτικών τσιφλικιών.³⁵ Πολύ σημαντική είναι, εν προκειμένω, η αναφορά του οθωμανολόγου Ibrahim Metin Kunt για το σύστημα *dirlik* και για την ανάγκη εφαρμογής αρχικά του τιμαριωτικού συστήματος, μέσω του οποίου θα μπορούσε να διασφαλιστεί αυστηρός έλεγχος από την κεντρική διοίκηση.³⁶

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε ότι στις αρχές του 17^{ου} αι. το οθωμανικό κράτος δήμευσε πολλά τιμάρια.³⁷ Ταυτόχρονα, με πολλές οικονομικές ή εξωοικονομικές διαδικασίες, νόμιμα ή παράνομα, πολλά τιμάρια, δηλαδή κρατικές γαίες, μετατράπηκαν σε ιδιωτικές γαίες (τσιφλίκια), κυρίως από ισχυρούς Οθωμανούς αξιωματούχους της περιφέρειας, μεταξύ των οποίων και ο Αλή πασάς, όπως θα δούμε και σε επόμενο κεφάλαιο. Οι Οθωμανοί σουλτάνοι του 18^{ου} αι. δεν κατόρθωσαν να διατηρήσουν το υπάρχον γαιοκτητικό σύστημα, με αποτέλεσμα η αλλαγή αυτή να

³³ Στο ίδιο, σ. 122.

³⁴ H. Inalcik – D. Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Β', ό. π., σ. 277-278.

³⁵ Στο ίδιο, σ. 277-278.

³⁶ Βλ. *Πρέβεζα Β'*, ό. π., σ. 58: «The Ottomans, after the conquest applied the timar system in order to to establish strict central administrative control, timar being the system similar to that of Byzantine Pronoia and it was the revenue granted by the Sultan to the military and administrative officials for military services rendered to the state. The need for land to distribute as timars was one of the main reasons which forced the state to make new conquests».

³⁷ *INE*, ό. π., τ. 1^{ος}, σ. 28.

υποσκάψει τα θεμέλια του οθωμανικού κράτους.³⁸ Η αποτυχία των Οθωμανών σουλτάνων να ελέγξουν τοπικούς ηγεμονίσκους, που πλούτιζαν και ισχυροποιούνταν κυρίως μέσω της απόκτησης τεράστιων εκτάσεων καλλιεργούμενων εδαφών είχε, οπωσδήποτε, άμεσες συνέπειες και στην εύρυθμη διοίκηση των επαρχιών της Αυτοκρατορίας. Δεν είναι τυχαίο το ότι τα προβλήματα αυτά και οι τάσεις «αποσκίρτησης» από τον κορμό του οθωμανικού κράτους παρουσιάζονται κυρίως εκεί όπου οι περιφερειακοί ηγεμόνες (όπως ο Αλή πασάς) έχουν ισχυροποιηθεί οικονομικά και έχουν τη δυνατότητα να συντηρούν ισχυρά στρατιωτικά σώματα, μέσω του τρόπου που προαναφέραμε.

³⁸ H. Inalcik – D. Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, ό. π., σ. 276.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2⁰

Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΩΣ ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΣΑΛΙΚΙΟΥ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

2.1 Η ΑΝΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΑΣΑ ΚΑΙ Η ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο μιλήσαμε για το σαντζάκι και μετέπειτα πασαλίκι της Ηπείρου ως τα τέλη περίπου του 18^{ου} αιώνα. Στο κεφάλαιο αυτό θα μελετήσουμε την περίοδο κατά την οποία διοικητής αυτού του πασαλικιού ήταν ο Αλή πασάς (1788-αρχές 1822). Πιο συγκεκριμένα, θα μελετηθούν ζητήματα που αφορούν στη μορφή της διοίκησης του εφάρμοσε ο Αλής στο πασαλίκι του και ειδικότερα τον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης, τις μεθόδους εξουδετέρωσης των αντιπάλων του, το την πολυσυζητημένη θρησκευτική του ανεκτικότητα έναντι των χριστιανών, καθώς και το αν και κατά πόσο οι χριστιανοί και οι εξισλαμισμένοι ξένοι στρατιωτικοί συμμετείχαν στη διοίκηση του πασαλικιού.

Ο Αλής προερχόταν από οικογένεια Αλβανών μπέηδων και είχε προσφέρει τις στρατιωτικές του υπηρεσίες στον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1768-1774. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι είχε κατορθώσει να πατάξει τη ληστεία και γι' αυτό είχε αποκτήσει συμπάθειες στην περιοχή της Ηπείρου. Επιπροσθέτως, πριν από τη σύντομη θητεία του στα Τρίκαλα, είχε μία αστυνομική θητεία στο Ζαγόρι, όπου θεμελίωσε τις καλές σχέσεις του με τους χριστιανούς προεστούς της περιοχής.³⁹ Αυτό, πιθανότατα αποτέλεσε έναν βοηθητικό παράγοντα για τη μετέπειτα πορεία του ως διοικητή του πασαλικιού της Ηπείρου. Εν συνεχεία, ο Αλής απέκτησε σταδιακά διάφορα αξιώματα, όπως για παράδειγμα τη διοίκηση του σαντζακιού των Τρικάλων, το 1786, και το πολύ σημαντικό αξίωμα του επόπτη των δερβενιών, το 1787. Έχοντας έναν τολμηρό χαρακτήρα και έχοντας επιδείξει αξιοσημείωτη φιλοδοξία, σκληρότητα και πειθαρχία, διορίστηκε, το 1788, από τον σουλτάνο διοικητής του πασαλικιού των Ιωαννίνων, μιας πολύ σημαντικής διοικητικής περιφέρειας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁴⁰ Ο Αλής, μέσω της θέσης του και της άσκησης των

³⁹ *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Α', σ. 29.

⁴⁰ Λ. Βρανούσης - Χ. Παπαστάθης - Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 250.

καθηκόντων του, επιβάλλοντας την ανεξιθρησκία και την πειθαρχία στους τομείς της διοίκησης και της δικαιοσύνης μετέτρεψε τα Ιωάννινα σε μία ευρωπαϊκή πόλη.⁴¹

Έως την τελευταία δεκαετία του 18^{ου} αι. η πόλη των Ιωαννίνων αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα πνευματικά και οικονομικά κέντρα του βορειοδυτικού ελλαδικού χώρου, αλλά και όλων των Βαλκανίων. Η πόλη είχε ήδη οργανωμένες συντεχνίες⁴² διάφορων επαγγελματιών εμπορικής, βιοτεχνικής και τεχνικής φύσεως, γεγονός που αποτελούσε απόδειξη της οικονομικής ακμής της, η οποία εκτεινόταν (με τους γιαννιώτες εμπόρους) πέρα από τα γεωγραφικά όρια της Ηπείρου.⁴³ Αυτό σήμαινε ότι ο Αλής ανέλαβε την εξουσία σ' ένα πασαλίκι η πρωτεύουσα του οποίου διακρινόταν για τη μεγάλη οικονομική και πνευματική ακμή, που συνεχίστηκε και μετά την άνοδό του στη διοίκηση του πασαλικιού.

Ο Αλής Τεπελενλής, πασάς της Ηπείρου κατά τα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αι., θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους πασάδες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και μια πολύ σημαντική προσωπικότητα του οθωμανοκρατούμενου βαλκανικού χώρου, για το χρονικό διάστημα μιας τεσσαρακονταετίας. Μετά τον θάνατο του Κουρτ πασά, έγινε πασάς των Ιωαννίνων, το 1788, σε μια περίοδο κατά την οποία οι ελληνικές χώρες βρίσκονταν σε αναταραχή, κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1787-1792, περίοδο δράσης του Λάμπρου Κατσώνη και των κλεφταρματολών της ηπειρωτικής Ελλάδος. Αξίζει στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι ο συνεργάτης του Λ. Κατσώνη, ο Λουΐζης Σωτήρης, ήλθε, τον Σεπτέμβριο του 1788, σε επαφή με τους Σουλιώτες, με σκοπό την οργάνωση μιας εξέγερσης, και στις 3 Μαρτίου 1789, οι οπλαρχηγοί τους, με σχετικό έγγραφό τους, που παρέδωσαν στους απεσταλμένους της Μεγάλης Αικατερίνης της Ρωσίας, δήλωναν πως ήταν έτοιμοι να πολεμήσουν εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του Αλή Πασά.⁴⁴ Δεν θα υπεισέλθουμε όμως στο ζήτημα των πολέμων του Αλή πασά με τους Σουλιώτες, αφενός γιατί δεν βρίσκεται στο κέντρο της έρευνάς μας και αφετέρου γιατί έχει γραφτεί γι' αυτό το ζήτημα ειδική εξαιρετική μελέτη από την ιστορικό Βάσω Ψιμούλη.⁴⁵ Θα υπενθυμίσουμε μόνο ότι ο στόχος των μακροχρόνιων

⁴¹ Φάνης Μιχαλόπουλος, *Τα Γιάννενα και η Νεοελληνική Αναγέννηση (1648-1820)*, Αθήνα 1930, σ. 7-12.

⁴² Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα*, ό. π., σ. 20.

⁴³ Λ. Βρανούσης – Χ. Παπαστάθης – Β. Σφυρόρα, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 267.

⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 248.

⁴⁵ Βάσω Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, έκδοση Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ ΕΙΕ, Αθήνα 1998.

συγκρούσεων του Αλή με τους Σουλιώτες δεν ήταν άλλος από την απόλυτη επιβολή της εξουσίας του στα όρια του πασαλικιού του, δεδομένου ότι οι Σουλιώτες υπονόμευαν το καθεστώς που ήθελε να επιβάλει.

Οι συνθήκες οι οποίες δημιουργήθηκαν στα Επτάνησα το 1797, μετά την απομάκρυνση των Ενετών και την κατάληψή τους από τους Γάλλους,⁴⁶ ευνοούσαν τα σχέδια του Αλή, καθώς μάλιστα το κύρος του είχε ενισχυθεί πολύ, τόσο στην Υψηλή Πύλη όσο και στην Ευρώπη, χάρη και στην αποφασιστική συμμετοχή του στην εκστρατεία των σουλτανικών στρατευμάτων εναντίον του αποστάτη πασά του Βιδινίου Πασβάνογλου.⁴⁷

Πριν όμως ο Αλής επαναλάβει τις εκκαθαριστικές του επιχειρήσεις εναντίον των Σουλιωτών, θέλησε να εκμεταλλευτεί τα επεκτατικά σχέδια των Γάλλων και την εύνοια, την οποία έδειχναν προς το πρόσωπό του, προκειμένου να εξασφαλίσει μια ελεύθερη ναυσιπλοΐα στις ηπειρωτικές ακτές. Λίγο αργότερα, μετέφερε από το στενό της Κέρκυρας στα παράλια της νότιας Αλβανίας σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες κατόρθωσαν να υποτάξουν το μεγαλύτερο τμήμα της περιοχής της Χειμάρρας, ενώ ο γιος του Μουχτάρ κατέλαβε σημαντικό τμήμα της περιοχής του πασά του Δελβίνου Μουσταφά.⁴⁸ Η καταστροφή του γαλλικού στόλου στο Αμπουκίρ, τον Αύγουστο του 1798, και γενικότερα η αποτυχία εκστρατείας του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο, ανέτρεψε προσωρινά τα σχέδια του Αλή.⁴⁹ Η στροφή του προς τους Ρώσους και τους Άγγλους, μετά την απομάκρυνση των Γάλλων από τα Επτάνησα, είχε προγραμματισθεί και προκειμένου να προλάβει τη διείσδυσή τους στην Ήπειρο, κατέλαβε ύστερα από μια αιφνιδιαστική επίθεση, το Βουθρωτό και την Ηγουμενίτσα και τον Οκτώβριο του 1798 την Πρέβεζα και τη Βόνιτσα, γεγονός το οποίο του εξασφάλιζε τον έλεγχο του Αμβρακικού κόλπου. Για όλες αυτές τις επιτυχίες του ο σουλτάνος Σελήμ Γ΄ του απένειμε τον τίτλο και το αξίωμα του «βεζύρη των τριών ιππουρίδων».⁵⁰

Προκειμένου να καταστεί απόλυτος κύριος των περιοχών της Ηπείρου και της νότιας Αλβανίας ο Αλής προέβη στην εξόντωση Αλβανών αξιωματούχων του τόπου. Η τακτική του αυτή αποσκοπούσε στη συγκέντρωση της εξουσίας στο πρόσωπό του,

⁴⁶ Βλ. *ΙΕΕ*, ό. π., σ. 168 κ. εξ.

⁴⁷ Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σ. 267.

⁴⁸ Γ. Σύρμας, «Ο Αλή Πασάς ο Τεπελενλής και η περιουσία του», ό. π., σ. 7.

⁵⁰ Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σ. 267-268.

αλλά και στην πρόκληση συγκρούσεων μεταξύ των Αλβανών μπέηδων της περιοχής. Παράλληλα, ο Αλής, παίζοντας ένα διπλό διπλωματικό παιχνίδι, ανέπτυξε ιδιαίτερες σχέσεις με τους Άγγλους και τους Γάλλους, επιδιώκοντας τη φιλία τους και την εύνοιά τους προς το πρόσωπό του, ως μέρος μιας επαμφοτερίζουσας εξωτερικής του πολιτικής, κινούμενος δηλαδή μεταξύ Άγγλων και Γάλλων.⁵¹ Πολλοί είναι δε οι ξένοι ταξιδιώτες που θα επισκεφθούν την περίοδο αυτή την Ήπειρο, αφήνοντάς μας εξαιρετικά ταξιδιωτικά κείμενα για την Ήπειρο αλλά και για την Αλβανία.⁵²

Η ανάπτυξη της διπλωματικής πολιτικής και η προσπάθεια δημιουργίας, με κάθε τρόπο, καλών σχέσεων τόσο με την Αγγλία όσο και με τη Γαλλία αποσκοπούσε στην επίτευξη των στόχων του και εξηγείται και από το ότι, όντας άριστος γνώστης των πολιτικών πραγμάτων της εποχής του, είχε αντιληφθεί ότι η ακμή σε διάφορα επίπεδα, την περίοδο αυτή των πρώτων οθωμανικών μεταρρυθμίσεων που επεχείρησε ο σουλτάνος Σελήμ Γ' (1789-1807) ήταν προσωρινή.⁵³ Η προοδευτική παρακμή του οθωμανικού κράτους, σε πολιτικο-οικονομικό και στρατιωτικό κυρίως επίπεδο, ώθησε τη διορατική προσωπικότητα του Αλή πασά στη δημιουργία διπλωματικών σχέσεων με τα ισχυρότερα ευρωπαϊκά κράτη της εποχής εκείνης, κυρίως με την Αγγλία και τη Γαλλία, με αυτά δηλαδή που διαμόρφωναν τις διεθνείς πολιτικές εξελίξεις, κατά κύριο λόγο στο γεωγραφικό τμήμα των Βαλκανίων και, γενικότερα, στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου. Οι δε σχέσεις του με τους ξένους προξένους δεν συνιστούσαν, ουσιαστικά, σχέσεις με ένα τοπικό αξιωματούχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά σχέσεις με έναν περιφερειακό ηγεμόνα που επεδίωκε να διαπραγματεύεται κατευθείαν με τις ξένες Δυνάμεις, ερήμην του σουλτάνου.

⁵¹Ε. Τσουγκαράκη, «Όψεις της πολιτικής του Αλή Πασά», ό. π., σ. 136.

⁵² Ενδεικτικά, J. C. Hobhouse, *A Journey through Albania, and other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the Years 1809 and 1810*, vols I-II, Λονδίνο 1813· T. S. Hughes, *Travels in Sicily, Greece, and Albania, Illustrated with Engravings of Maps, Scenery, Plans*, vols I-II, Λονδίνο 1820.

⁵³ Βλ. Γ. Σιρόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή Πασά των Ιωαννίνων. Από το Τίλσιτ στη Βιέννη (1807-1815)*, Ιωάννινα 1999, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, σ. 50. Η ευρωπαϊκή αντεπίθεση και η αντικειμενική αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να παρακολουθήσει τις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές και τεχνολογικές εξελίξεις επιδείνωσαν τη διεθνή της σχέση. Παράλληλα, η αδυναμία αυτή διευκόλυνε την εσωτερική αμφισβήτηση και δημιούργησε σειρά εσωτερικών μετώπων στην επικράτειά της. Το πρόβλημα αυτό προσέλαβε δραματικές διαστάσεις, κυρίως στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Για τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις αυτής της περιόδου βλ. R. Mantran (επιμ.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, ό. π., σ. 425-436 και Μ. Κοκολάκης, «Μία αυτοκρατορία σε κρίση», ό. π., σ. 55-56.

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στις διπλωματικές μεθόδους και στην τακτική που ακολουθούσε ο Αλής κατά την άσκηση της «εξωτερικής» πολιτικής του Αλή πασά.⁵⁴ Βασική τακτική του αρχή ήταν να μην θεωρείται προβλέψιμη η πολιτική του αυτή από τους αντιπάλους του. Κατά τη συνεργασία του με την αγγλική πλευρά η πολιτική του της «περιστροφής περί τον άξονα» είναι χαρακτηριστική, όπως και αυτή της εκμετάλλευσης τυχών τάσεων αντιπαράθεσης ή, αντίθετα, μιας απόλυτα ομαλής κατάστασης.⁵⁵ Άλλη τακτική ήταν αυτή «των μεταβαλλόμενων συμπληρωματικών ισορροπιών», η οποία κατέστη σαφής στις σχέσεις του με την Αγγλία και τη Γαλλία.

Δύο άλλες αρχές που κατηύθυναν τη διπλωματική πολιτική του Αλή πασά ήταν αυτές των «περιορισμένων περιθωρίων» και «του χρονικού κριτηρίου».⁵⁶ Ένα επιπλέον στοιχείο που θα πρέπει να τονισθεί ως προς την πολιτική γραμμή που ακολουθούσε ο Αλή πασάς σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και διπλωματίας είναι ότι κατά τη διάρκεια της εξουσίας του έκανε τη μέγιστη δυνατή χρήση και εκμετάλλευση των υπαρχόντων πολιτικο-στρατιωτικών δεδομένων. Η διπλωματική ικανότητα ενός ηγέτη, η οποία δείχνει την ευφυΐα του και την ισχυρή διοικητική προσωπικότητά του, οδήγησε αφενός στη στιβαρή διαχείριση της εξουσίας του και αφετέρου στην ανάδειξη των εξαιρετικών πολιτικών ικανοτήτων του.

Κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του στο γιαννιώτικο πασαλίκι διαπιστώνουμε ότι οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις επεδίωξαν τη σύναψη καλών σχέσεων με το άτομό του, παρακάμπτοντας μάλιστα, συχνά, την Υψηλή Πύλη. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι κυρίως οι Άγγλοι ήταν εκείνοι που επεδίωξαν τη διαμόρφωση ενός εξωτερικού διπλωματικού πεδίου καλών σχέσεων με τον Αλή πασά. Όλοι οι «παρεπιδημούντες

⁵⁴ Η τακτική σταθερά της «πολυπολικότητας» αποκαλύπτεται από την σαφώς διαφοροποιημένη μορφή των χειρισμών και προδίδει στην εξωτερική πολιτική του πασά χαρακτήρα αντιφατικό και απρόβλεπτο· βλ. Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή Πασά, ό. π., σ. 50*. Η ευρωπαϊκή αντεπίθεση και η αντικειμενική αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να παρακολουθήσει τις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές και τεχνολογικές εξελίξεις επιδείνωσαν τη διεθνή της σχέση. Παράλληλα, η αδυναμία αυτή διευκόλυνε την εσωτερική αμφισβήτηση και δημιούργησε σειρά εσωτερικών μετώπων στην επικράτειά της. Το πρόβλημα αυτό προσέλαβε δραματικές διαστάσεις, κυρίως στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα· *στο ίδιο*, σ. 421.

⁵⁵ Η τακτική σταθερά του «σταθερού σημείου» ή «της περιστροφής περί άξονα» καταγράφεται από τη μόνη θετική τάση των σχέσεων με τους Άγγλους, επιβεβαιώνοντας και ενισχύοντας παράλληλα την προηγούμενη. Η σταθερά της «επεξεργασμένης» χρήσης οξύνσεων και υφέσεων της μεταβαλλόμενης συγκυρίας δηλώνει όχι μόνο παθητική εκμετάλλευση αλλά και παρέμβαση στη δυναμική της συγκυρίας αυτής· *στο ίδιο*, σ. 421.

⁵⁶ Η σταθερά «των περιορισμένων περιθωρίων» έστω και επιβαλλόμενη, σημαίνει ότι το εύρος των τακτικών επιλογών του Αλή ήταν περιορισμένο και απαιτούσε μελετημένες τακτικές κινήσεις προς μεγιστοποίηση της σχετικής ωφέλειας. Η σταθερά, τέλος, «του χρονικού κριτηρίου» ή «*timing*» ερμηνεύει τις οξύνσεις και υφέσεις των μεταβλητών που δεν οφείλονται αποκλειστικά στην αυτοτελή πορεία της συγκυρίας· *στο ίδιο*, σ. 421.

Άγγλου» της εποχής εκείνης δεν δίσταζαν όχι μόνο να εκφράζουν την εκτίμησή τους για το πρόσωπο του Αλή αλλά και να τον χαρακτηρίζουν ως πρότυπο ηγέτη, ο οποίος έχαιρε μεγάλης υποστήριξης και από τον ανώτερο κλήρο και από τοπικούς άρχοντες, αφού ήταν το κυρίαρχο πρόσωπο της διοίκησης.⁵⁷ Πολλοί ήταν οι περιηγητές και πρόξενοι που αποτύπωσαν στα κείμενά τους όσα είδαν ή πληροφορήθηκαν για την προσωπικότητα του Αλή, καθώς και για την κατάσταση που επικρατούσε τότε στο γιαννιώτικο πασαλίκι. Η καλή οργάνωση της διοίκησής του εγκωμιάστηκε από πολλούς. Σύμφωνα, με τον Hughes, η εποχή της διοίκησης από τον Αλή Πασά, ήταν λαμπρή, συγκριτικά με άλλες περιόδους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε πεδία όπως το οδικό δίκτυο, η καταστολή της ληστείας κλπ.⁵⁸ Δεν ήταν δε πολλοί εκείνοι που να μην πρόσεξαν τα νεωτεριστικά στοιχεία που είχε εισαγάγει στη διοίκησή του, αντλήθηκαν όμως, παράλληλα, και τα μελανά σημεία της διακυβέρνησής του και τις οδυνηρές επιπτώσεις της για τους Έλληνες υπηκόους, χωρίς να παρασυρθούν από το προσωπείο που παρουσίαζε, προκειμένου να εντυπωσιάσει τους περιηγητές.⁵⁹

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Αλή πασάς δεχόταν με προθυμία τις υπηρεσίες ξένων, που είχαν φθάσει στα Γιάννενα και, όπως διαπιστώνεται από τις παρατηρήσεις του Άγγλου απεσταλμένου-περιηγητή William Leake, ο Αλής χρησιμοποιούσε ένα ευγενικό προσωπείο για να καλύπτει τον ρεαλιστικό και πονηρό χαρακτήρα του.⁶⁰ Θα πρέπει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι ο Αλής διέθετε ένα πολύ καλά οργανωμένο σύστημα ταχύτατης πληροφόρησης, έχοντας στην υπηρεσία του ένα πολυάριθμο δίκτυο πρακτόρων και *τατάρηδων* (ταχυδρόμων), που του επέτρεπε να είναι ενήμερος για όλα όσα συνέβαιναν, παραβιάζοντας ακόμα και την αλληλογραφία των ξένων προξένων άλλων προσώπων.⁶¹ Ο Αλής λάμβανε πολλές πληροφορίες για το τι συνέβαινε εντός και εκτός του πασαλικιού του μέσω και των συμβούλων του ή

⁵⁷ «Η εντυπωσιακή προσωπικότητα του Αλή, οι έξυπνοι χειρισμοί του και η πονηριά με την οποία κολάκευε τη ματαιοδοξία των ξένων είχαν τις περισσότερες φορές το επιθυμητό αποτέλεσμα. Έτσι οι περισσότεροι επισκέπτες έφευγαν από τα Γιάννενα γοητευμένοι και επαινώντας το έργο του, έχοντας δώσει μικρή ή καθόλου σημασία στην τυραννική του διακυβέρνηση, στο συμφεροντολογικό χαρακτήρα των ενεργειών του και στις αρνητικές συνέπειες που είχε η επέκταση της εξουσίας του στον ελλαδικό χώρο». Ελένη Τσουγγαράκη, «Όψεις της πολιτικής του Αλή Πασά», *ό. π.*, σ. 136.

⁵⁸ Βλ. Ιόλη Βιγγοπούλου, *Ο Αλή πασάς όπως τον γνώρισα. Οι μαρτυρίες δύο ταξιδιωτών*, Ιωάννινα, 2006, *ό. π.*, σ. 18.

⁵⁹ Ελένη Τσουγγαράκη, «Όψεις της πολιτικής του Αλή Πασά», *ό. π.*, σ. 137.

⁶⁰ Ιόλη Βιγγοπούλου, *Ο Αλή πασάς όπως τον γνώρισα*, *ό. π.*, σ. 13.

⁶¹ Α. Πεταλά, *Αξιοματούχοι στην αυλή του Αλή Πασά*, Αθήνα 1972, σ. 262.

συνεργατών του, ορισμένοι από τους οποίους ήταν οι Μάνθος Οικονόμου, ο Κώστας Γραμματικός και ο Σπύρος Κολοβός.⁶²

Στη διάρκεια της ηγεμονίας του πραγματοποιήθηκαν ταξίδια στην Ήπειρο και άλλοι Άγγλοι, όπως ο συνταγματάρχης Hudson Lowe, ο υποστράτηγος Stuart, ο Hobhouse, ο Parker και ο λόρδος Byron, που φιλοξενήθηκαν για αρκετό χρονικό διάστημα από τον Αλή. Ο τρόπος με τον οποίον τους υποδεχόταν χαρακτηριζόταν αφενός από την επίδειξη μιας υλικής ευμάρειας και χλιδής και αφετέρου από μία επιτηδευμένη ευγένεια. Αξιοσημείωτο είναι το ότι ο Αλής φρόντιζε και για τη μετακίνησή τους μέσα στο πασαλίκι του, καθώς και για την καταγραφή από αυτούς πληροφοριών που αφορούσαν την ασφάλεια που επικρατούσε σ' αυτό. Οι δαπάνες όμως της φιλοξενίας των ξένων επισκεπτών καλύπτονταν, σε μεγάλο βαθμό, από επιφανείς κατοίκους της πόλης. Είναι χαρακτηριστικό ότι τη φιλοξενία του Hughes και της ακολουθίας του την ανέλαβε ο Ν. Αργύρης, για τον οποίο ο πρώτος εκφράζει στο ταξιδιωτικό του τη συμπάθεια και τον θαυμασμό του για τον Αλή πασά.⁶³ Το ζήτημα όμως αυτό θα το εξετάσουμε στο τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης μας.

Για να επανέλθουμε στον τρόπο με τον οποίο διοικούσε ο Αλής το πασαλίκι του και στην προσπάθειά του να ενισχύει διαρκώς την εξουσία του, θα πρέπει να τονίσουμε ότι για να επεκτείνει την επιρροή του και για να ενισχύσει την εξουσία του χρησιμοποίησε και τους γιους του. Συγκεκριμένα, ο δευτερότοκος γιός του, ο Βελής, ο οποίος χρημάτισε για ένα διάστημα διοικητής της περιφέρειας της Ναυπάκτου και μετά το 1812 της Θεσσαλίας, ήταν από το 1807 ως το 1912 *Μόρα Βαλεσής*, δηλαδή διοικητής του μεγάλου πασαλικιού του Μοριά. Έτσι το πασαλίκι του περιελάμβανε όλη την Ήπειρο, σημαντικό τμήμα της Αλβανίας αλλά και άλλες όμορες περιοχές, όπως τη Στερεά Ελλάδα, τη Θεσσαλία και τη δυτική Μακεδονία, ενώ η επιρροή του εκτεινόταν, για ένα διάστημα ως το 1812 ως την πελοποννησιακή χερσόνησο.⁶⁴

⁶² Βλ. Α. Βρανούσης - Χ. Παπαστάθης - Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 267 – 268.

⁶³ Ιόλη Βιγγοπούλου, *Ο Αλή Πασάς όπως τον γνώρισα*, ό. π., σ. 17.

⁶⁴ Βλ. Γ. Νικολάου, «Η προσωπικότητα του Βελή πασά και η διοίκηση του Μοριά την περίοδο 1807-1809 μέσα από ανέκδοτες επιστολές του», στον ίδιο, *Μελέτες ιστορίας του πελοποννησιακού χώρου από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα ως τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2009, σ. 363-388. Ως «έμμεσον του Αλή κτήσιν», την περίοδο αυτή, θεωρεί ο Αραβαντινός την Πελοπόννησο· βλ. Σπ. Π. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή*, 1895, τ. Α', σ. μδ'.

Επίσης, προκειμένου να παγιώσει τη θέση του στις εν λόγω περιοχές αλλά και να κυριαρχήσει ακόμη και στην ευρύτερη περιοχή των Επτανήσων άρχισε να αναπτύσσει διπλωματικές επαφές εκμεταλλευόμενος, με επιδεξιότητα, τις τεταμένες σχέσεις Γάλλων, Άγγλων και Ρώσων.⁶⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι είχε επικοινωνία και με τον ίδιο τον Μ. Ναπολέοντα.⁶⁶ Όσο διατηρούνταν οι καλές σχέσεις μεταξύ του Βοναπάρτη και του Αλή, ο πρώτος έχαιρε μεγάλης εκτίμησης από τον Αλή. Όταν όμως διαταράχθηκαν οι διπλωματικές σχέσεις του Αλή με τη Γαλλία, έκανε στροφή προς τους Άγγλους.⁶⁷

Η περίοδος ανόδου του Αλή Πασά στην εξουσία ήταν ταυτοχρόνως η περίοδος της κυριαρχίας στα ευρωπαϊκά πράγματα του Ναπολέοντα, ο οποίος θεωρούσε ως πιθανή τη συμφωνία μιας συμμαχίας με τον Αλή. Αντιλαμβανόμενος, ωστόσο, ο Αλής την αλλαγή ισορροπίας των ευρωπαϊκών Δυνάμεων στη ανατολική Μεσόγειο έκανε μία διπλωματική στροφή υπέρ των Άγγλων.⁶⁸

Την ίδια περίοδο, ο Αλής προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την παρουσία των Ρώσων στις ελληνικές θάλασσες και να συνεργαστεί με τον Ρώσο στρατηγό Ταμάρ, με σκοπό, ίσως, να ιδρύσει μια μικρή ανεξάρτητη ηγεμονία. Όμως, τα σχέδιά του αυτά ματαιώθηκαν με τη λήξη του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1787-1792. Όμως, ο καιροσκοπός Αλής, μετά την απομάκρυνση των Ρώσων από τον ελληνικό χώρο,

⁶⁵ Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Α' σ. 690-692, έγρ. 371, Επιστολή του στρατηγού διοικητή της Κέρκυρας, Καίσαρα Μπερτιέ προς τον Αλή Πασά, στις 7/18 Μαρτίου 1808. Ο Μπερτιέ τον ενημερώνει ότι έλαβε την επιστολή του αλλά δεν έχει πεισθεί ότι ο Αλής δεν έλαβε ακόμα το φερμάνι της Υψηλής Πύλης για την παράδοση του Βουθρωτού. Στέλνει αυτό το γράμμα στα Γιάννενα με τον υπασπιστή του, ο οποίος, αν συμφωνεί και ο Αλή Πασάς, θα παραμείνει εκεί μέχρι να πάρει την απάντηση. Το γράμμα τελειώνει με μία διφορούμενη αναφορά για το πρόσωπο του προξένου Πουκεβίλ.

⁶⁶ Στο ίδιο, τ. Γ', σ. 690-692, έγρ. 372. Αχρονολόγητη και ανυπόγραφη επιστολή προς τον Αλή Πασά, χωρίς ένδειξη του τόπου αποστολής της. Κατά τους εκδότες του Αρχείου, «Ο άνθρωπος για τον οποίο μιλάει η υψηλότης του πρέπει να είναι ο Ναπολέων. Δεν φαίνεται όμως ακριβώς περί τίνος πρόκειται. Το αναφερόμενο (περικλεισμένο χαρτί) ασφαλώς επιστολή του Αλή Πασά, απευθύνεται προς τον αποστολέα του παρόντος σύντομου σημειώματος ή απευθύνεται προς τον ίδιο του Ναπολέοντα. Πάντως, επιστολές του Αλή προς τον Ναπολέοντα είναι γνωστές περισσότερες από μια και δεν αποκλείεται να υπήρξαν και πολλές άλλες που μας διαφεύγουν ακόμα. Το σημείωμα αυτό, το οποίο ίσως ήταν συνημμένο σε άλλο τυπικότερο έγγραφο δίνει την εντύπωση ότι είναι γραμμένο σε πρώιμη, για τις σχέσεις του πασά με τους Γάλλους εποχή και ενδεχομένως στα χρόνια 1797-1799, χρόνια της παρουσίας των δημοκρατικών Γάλλων στην Κέρκυρα».

⁶⁷ Βλ. Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή Πασά Ιωαννίνων*, ό. π., 177-203.

⁶⁸ Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*, τ.μ Β' έγρ. 555, σ.176,177. Γράμμα ενός ανωνύμου, αλλά ασφαλώς του Δημητρίου Ραζή, προς τον Κώστα Γραμματικό (Γιάννενα) στον οποίο στέλνει πληροφορίες για να διαβιβαστούν στον Αλή πασά, σχετικά με την συγκροτούμενη αντι-αγγλική συμμαχία στην Ευρώπη και τις αντίστοιχες αντι-αγγλική τάση στην οθωμανική εξωτερική πολιτική. Συνεχίζει με πληροφορίες για τις διαθέσεις διαφόρων αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης απέναντι στον Αλή Πασά από τους οποίους ξεχωρίζει τον Ρεϊζ Εφέντη για την ευμενή διάθεσή του. Ο Ρεϊζ εφέντης είναι ευνοούμενος του Σουλτάνου και ο Ραζής συνιστά στον Αλή Πασά να του γράφει συχνά και να τον ευχαριστήσει για τους επαίνους που του κάνει.

στράφηκε εκ νέου προς την Πύλη. Για να σταθεροποιήσει δε την εξουσία του, έκρινε αναγκαία την εξουδετέρωση της απειλής των Σουλιωτών. Έτσι, τον Ιούλιο του 1792 πραγματοποίησε μία νέα εκστρατεία, η οποία όμως δεν είχε, και αυτή τη φορά, το επιθυμητό γι' αυτόν αποτέλεσμα.⁶⁹

Σύμφωνα με μία έκθεση που συνέταξε ο Βενετός προνοητής της Αγίας Μαύρας (Λευκάδας), «εις τα ορεινά καταφύγια, τα οποία αποτελούν την άμυνα των Σουλιωτών, κατέρρευσε η φιλαυτία του υπερήφανου τούτου πασά».⁷⁰ Ο Αλής λοιπόν περίμενε μια άλλη ευκαιρία, για να επαναλάβει τις επιχειρήσεις εναντίον των Σουλιωτών. Ταυτόχρονα όμως, οργάνωνε διοικητικά και στρατιωτικά το πασαλίκι του, επεκτείνοντας διαρκώς την επιρροή του, με διάφορες δωροδοκίες ή με παροχές, ακόμη και στους τοπικούς αγάδες της Αλβανίας και της Ηπείρου.⁷¹ Στο μεταξύ, οι συνθήκες οι οποίες δημιουργήθηκαν στα Επτάνησα το 1797, με την απομάκρυνση των Βενετών και την κατάληψη της περιοχής από τους Γάλλους,⁷² ευνοούσαν τα σχέδια του Αλή, καθώς μάλιστα το κύρος του είχε ενισχυθεί πολύ και στην Υψηλή Πύλη, χάρη στην αποφασιστική συμμετοχή του στην εκστρατεία των σουλτανικών στρατευμάτων εναντίον του αποστάτη πασά του Βιδινίου Πασβάνογλου.

Πριν όμως ο Αλής επαναλάβει τις εκκαθαριστικές του επιχειρήσεις εναντίον των Σουλιωτών, θέλησε να εκμεταλλευτεί τα επεκτατικά σχέδια των Γάλλων και την εύνοια που του έδειχναν, προκειμένου να εξασφαλίσει μια ελεύθερη ναυσιπλοΐα στις ηπειρωτικές ακτές. Λίγο αργότερα, μετέφερε από το στενό της Κέρκυρας στα παράλια της νότιας Αλβανίας σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις, που κατόρθωσαν να υποτάξουν το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής της Χειμάρρας, ενώ ο πρωτότοκος γιος του, ο Μουχτάρ, κατέλαβε ένα σημαντικό τμήμα του πασαλικιού του Μουσταφά πασά του Δελβίνου.

Η καταστροφή του γαλλικού στόλου στο Αμπουκίρ, τον Αύγουστο του 1798, και γενικότερα η αποτυχία της εκστρατείας του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο, ανέτρεψε προσωρινά τα σχέδια του Αλή.⁷³ Η στροφή του προς τους Ρώσους και τους Άγγλους,

⁶⁹ «Κυβέρνησε με πλήρη αυστηρότητα αλλά και πειθαρχία καθώς edίωκε οποιοδήποτε άτομο ήταν ενάντια στη δική του απόλυτη εξουσία όπως για παράδειγμα οι Σουλιώτες»· Βάσω Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, ό. π., σ. 67.

⁷⁰ Βλ. Β. Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, ό. π., σ. 389.

⁷¹ Απ. Διαμαντής, *Έθνος και θεσμοί στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, ό. π., σ. 122. Το 1795 γίνεται διοικητής και του Μετσόβου «σπάζοντας» την υπαγωγή του στην εξουσία της Υψηλής Πύλης.

⁷² Βλ. *ΙΕΕ*, ό. π., σ. 168 κ. εξ.

μετά την απομάκρυνση των Γάλλων από τα Επτάνησα, είχε προγραμματισθεί μυστικά. Προκειμένου δε να προλάβει τη διείσδυσή τους στην Ήπειρο, κατέλαβε, ύστερα από μια αιφνιδιαστική επίθεση, το Βουθρωτό και την Ηγουμενίτσα και τον Οκτώβριο του 1798 την Πρέβεζα και τη Βόνιτσα, γεγονός το οποίο του εξασφάλιζε τον έλεγχο του Αμβρακικού κόλπου.⁷⁴

Για όλες αυτές τις αναγνωρισμένες επιτυχίες του η Πύλη απένειμε στον Αλή τον τίτλο και το αξίωμα του «βεζύρη τριών ιππουρίδων». Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η κατάληψη της Πρέβεζας εξασφάλιζε τον έλεγχο των κινήσεων των Σουλιωτών και καθιστούσε στενότερο τον αποκλεισμό τους. Από το 1800 έως το 1803 είχε περιορίσει στον ορεινό τους όγκο τους Σουλιώτες, οι οποίοι μάταια αναζητούσαν τη βοήθεια της Γαλλίας και της Ρωσίας. Την 1^η Νοεμβρίου 1803 απηύθυναν έκκληση για στρατιωτική βοήθεια προς τον τσάρο της Ρωσίας, χωρίς ωστόσο, να σταματήσουν τον σκληρό και απελπισμένο αγώνα τους, ο οποίος συνεχίστηκε αυτό το έτος.⁷⁵

Προκειμένου να καταστεί απόλυτος ηγέτης των περιοχών της Ηπείρου και της Αλβανίας προέβη στην εξόντωση των Αλβανών αξιωματούχων του τόπου. Τακτική του προκειμένου να επιβληθεί ήταν η προώθηση αφενός αναρχικών τάσεων αλλά και συγκρούσεων μεταξύ των ντόπιων μπέηδων. Ο Αλή πασάς είχε αναπτύξει ιδιαίτερες σχέσεις με τους Ευρωπαίους επιδιώκοντας τη φιλία και την εύνοιά τους. Με την τακτική του αυτή απέβλεπε στην υλοποίηση πολιτικών σχεδίων και σκοπιμοτήτων, μέσω της αξιοποίησης τόσο της γνώσης του όσο και της εμπειρίας, μόνο έναντι των ξένων Δυνάμεων που αυτό ήταν εφικτό.

Οι τελευταίες, επεξεργασμένες, αρχές της «εξωτερικής πολιτικής» του Αλή ήταν αυτές των «περιορισμένων περιθωρίων» και «του χρονικού κριτηρίου».⁷⁶ Ένα ακόμη στοιχείο, που πρέπει να αναφερθεί, ως προς τις τακτικές που ακολουθούσε ο Αλή πασάς σε θέματα «εξωτερικής πολιτικής» και διπλωματίας είναι το ότι κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του έκανε τη μέγιστη και καλύτερη δυνατή χρήση αλλά και εκμετάλλευση των υπάρχοντων πολιτικο-στρατιωτικών δεδομένων. Η εντυπωσιακή

⁷⁴ Κ. Βακαλόπουλος *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού: Ήπειρος*, ό. π., σ. 25.

⁷⁵ Λ. Βρανούσης – Χ. Παπαστάθης – Β. Σφυρόρας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 247.

⁷⁶ Η σταθερά «των περιορισμένων περιθωρίων» έστω και επιβαλλόμενη, σημαίνει ότι το εύρος των τακτικών επιλογών του Αλή ήταν περιορισμένο και απαιτούσε μελετημένες τακτικές κινήσεις προς μεγιστοποίηση της σχετικής ωφέλειας. Η σταθερά, τέλος, «του χρονικού κριτηρίου» η «timing» ερμηνεύει τις οξύνσεις και υφέσεις των μεταβλητών που δεν οφείλονται αποκλειστικά στην αυτοτελή πορεία της συγκυρίας· Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή Πασά Ιωαννίνων*, ό. π., σ. 421.

ικανότητα του Αλή να επεξεργάζεται και να επιλύει, ταυτόχρονα, διάφορα ζητήματα, οδήγησε αφενός στην αύξηση της εξουσίας του και αφετέρου στην επίτευξη μιας μακροχρόνιας διοίκησής του πασαλικιού του και την ανάδειξη της εξαιρετικής πολιτικής του ευφυΐας.

Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης αυτού του πασαλικιού από τον Αλή διαπιστώνουμε ότι οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις επεδίωκαν τη δημιουργία καλών σχέσεων μαζί του. Οι Άγγλοι, κυρίως, ήταν αυτοί που επεδίωξαν τη διαμόρφωση ενός διπλωματικού πεδίου στενών και προνομιακών σχέσεων με τον Αλή πασά. Όπως αναφέρει ο Νάνος Βαλαωρίτης όλοι οι παρεπιδημούντες τότε στα Γιάννενα Άγγλοι δεν δίσταζαν όχι μόνο να εκφράζουν την εκτίμηση τους για το πρόσωπο του Αλή αλλά και να τον χαρακτηρίζουν ως πρότυπο ηγέτη, που κατάφερε να συντρίψει στοιχεία τα οποία, επί σειρά ετών, είχαν οδηγήσει τον γεωγραφικό αυτό χώρο της Ηπείρου σε μαρασμό.⁷⁷

Δεν ήταν πολλοί εκείνοι που ναι μεν πρόσεξαν τα νεωτεριστικά στοιχεία που είχε εισαγάγει στη διοίκησή του ο Αλής, αντιλήφθηκαν όμως παράλληλα και τα μελανά σημεία της διακυβέρνησής του και τις οδυνηρές επιπτώσεις που αυτή είχε, κυρίως πάνω στους Έλληνες υπηκόους του, χωρίς να παρασυρθούν από το ευγενικό προσωπείο του, που είχε στόχο να εντυπωσιάζει τους ξένους περιηγητές.⁷⁸

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να επισημάνουμε το ότι ο Αλή πασάς είτε δεχόταν με προθυμία τις υπηρεσίες των ξένων είτε κρατούσε μια σκληρή στάση απέναντί τους, εμποδίζοντας πολλές φορές την έξοδό τους από το πασαλίκι του. Θα πρέπει, επίσης, να αναφερθεί ότι ο Αλής διέθετε ένα πολύ καλά οργανωμένο σύστημα ταχύτατης πληροφόρησης, έχοντας δημιουργήσει ένα πολυάριθμο δίκτυο πρακτόρων και ταχυδρόμων (*τατάρηδων*).⁷⁹ Συχνά πρώτος αυτός πληροφορούσε τους Άγγλους απεσταλμένους για την εξέλιξη της διεθνούς κατάστασης, όπως διαπιστώνεται από

⁷⁷ «Η εντυπωσιακή προσωπικότητα του Αλή, οι έξυπνοι χειρισμοί του και η πονηριά με την οποία κολάκευε τη ματαιοδοξία των ξένων είχαν τις περισσότερες φορές το επιθυμητό αποτέλεσμα. Έτσι οι περισσότεροι επισκέπτες έφευγαν από τα Γιάννενα γοητευμένοι και επαινώντας το έργο του, έχοντας δώσει μικρή ή καθόλου σημασία στην τυραννική του διακυβέρνηση, στο συμφεροντολογικό χαρακτήρα των ενεργειών του και στις αρνητικές συνέπειες που είχε η επέκταση της εξουσίας του στον ελλαδικό χώρο»· Ελένη Τσουγγαράκη, «Όψεις της πολιτικής του Αλή Πασά», *ό. π.*, σ. 136.

⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 137.

⁷⁹ «Από την αλληλογραφία του Leake με τον Robert Adair μπορούμε να προσεγγίσουμε το ζήτημα της επικοινωνίας του και τη σημασία αυτής για τις διπλωματικές του σχέσεις. Ο Leake αναφέρεται στη διαδικασία ταχυδρόμησης των επιστολών και ότι αυτή γίνεται μέσω των τατάρηδων ενώ καθησυχάζει τον πρεσβευτή τονίζοντας ότι την θεωρούσε ασφαλή»· στο ίδιο, σ. 140.

αναφορές του Άγγλου απεσταλμένου-περιηγητή William Leake, αλλά και από μια επιστολή του Αλή προς τον Ληκ.⁸⁰

Πρέπει δε να αναφέρουμε ότι ο Αλής έχαιρε εκτίμησης και υποστήριξης από τον ανώτερο κλήρο αλλά και από πολλούς τοπικούς Έλληνες άρχοντες, λόγω των μέτρων που πήρε για την αποτροπή και την τιμωρία των αυθαιρεσιών των Οθωμανών αγάδων. Ο τρόπος διοίκησής του εθεωρείτο ιδιαίτερα αποτελεσματικός για το πασαλίκι του, στο οποίο είχε «εγκλωβίσει» όλους εκείνους που είχαν αναπτύξει εμπορικές συναλλαγές με χώρες ή πόλεις του εξωτερικού, π. χ. με τη Βιέννη. Την ίδια γνώμη ασπάζονταν και αρκετοί περιηγητές της εποχής εκείνης, ιδίως οι Άγγλοι. Για παράδειγμα, ο Άγγλος περιηγητής North διατύπωνε για τον Αλή την ίδια άποψη μ' αυτή της πλειονότητας των ξένων περιηγητών. Με τον τελευταίο, μάλιστα, ο Αλής είχε μια ιδιαίτερη επικοινωνία.⁸¹

Ο Αλής εθεωρείτο ως ένας από τους σημαντικότερους άνδρες της εποχής του στο χώρο της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Τα έντυπα της εποχής ανέφεραν πολλά γι' αυτόν, όπως η «Εφημερίς» των Μαρκιδών Πούλιου της Βιέννης, η οποία έγραφε, τον Δεκέμβριο του 1791, τα εξής: *«Γραφαί από πολλά μέρη της Ρούμελης κηρύττουν την ευτυχίαν των ραγιαδων υπό την ηγεμονίαν του Υψηλοτάτου ηγεμόνος της Ηπείρου και πασά των Ιωαννίνων Αλή πασά. Η Υψηλότης του αφού έκαμεν εις εκείνα τα μέρη να απολαμβάνουν οι χριστιανοί μίαν άκραν ειρήνην και ελευθερίαν, ηθέλησε να τους αλαφρώση και από τα δοσίματα και εξωτερικάς αδικίας και συμφωνώντας μαζί τους έναν διωρισμένον ελαφρόν δόσιμον όπου να δίδουν δύο φορές τον χρόνον με την ησυχίαν τους, εσήκωσε να μην είναι τελείως κοτζαμπάσηδες. Οθεν εις Ιωάννινα ευρίσκεται ο λαός εις μεγάλην χαράν επειδή τα δοσίματά των είναι ασυγκρίτως ολιγώτερα, ήγουν το 1/5 από το τι έπρεπε να δώσουν πρωτύτερα όλαις αι πολιτείες και χώραις της Ρούμελης αφού και ήκουσαν ετούτο το άξιον της Υψηλότης του κατόρθωμα*

⁸⁰ «We talked a good deal about the events of Europe, and particularly about Lucien Bonaparte's stay in England, and seemed to think it odd that he should be allowed to converse with the gentlemen of the coyntry, but I persuaded him that there was no danger of our electing him king or any of his family»· στο ίδιο, σ. 161.

⁸¹ Από τις τέσσερις συνολικά επιστολές που γνωρίζουμε ότι απηύθυνε ο Αλή πασάς στον Frederick North οι δύο πρώτες στάλθηκαν το 1813, λίγο πριν από την αναχώρησή του από τη Ζάκυνθο για τη Βρετανία, η τρίτη ένα χρόνο αργότερα και η τελευταία το 1815· στο ίδιο, σ. 161.

χαίρονται ελπίζοντας να απολαύσουν και αυτά μία τέτοια σοφή και φρόνιμον διάταξιν και προστρέχουν θεληματικώς εις την σκέπην του ύψους του».⁸²

Επίσης, στα 1806, ο ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* γράφει χαρακτηριστικά πως «ευρήκεν εις αυτόν η εύκαρπος γη της Ηπείρου και της Θετταλίας, και οι κάτοικοι αυτών έναν διαυθεντευτήν και ένα πατέρα».⁸³ Ας μην παραλειφθεί και το ότι μπορεί οι εφημερίδες της εποχής να γράφουν επαινετικά σχόλια για τον Αλή πασά, όμως συγχρόνως γνωρίζουν και την αμείλικτη στάση του απέναντι στους Σουλιώτες,⁸⁴ εναντίον των οποίων διενεργούσε συνεχείς εκστρατείες, από το 1789 έως και το 1803, προκειμένου να τους υποτάξει.

Η προσωπικότητά του Αλή παρουσιαζόταν ως αμφιλεγόμενη, αφού από την μία λάμβανε διάφορα μέτρα προκειμένου να περιορίσει τις αυθαιρεσίες τοπικών αξιωματούχων και από την άλλη διέπραττε ο ίδιος πολλές αυθαιρεσίες, αρπάζοντας ακίνητες ή κινητές περιουσίες χριστιανών, όπως θα δούμε παρακάτω. Από την άλλη, όμως πολλές χριστιανικές οικογένειες, οι οποίες είχαν στο παρελθόν εγκαταλείψει τους μουσουλμάνους τιμαριώτες, λόγω της κακής διαγωγής τους, επέστρεψαν στον τόπο τους.⁸⁵

Ο Αλή πασάς, γνωρίζοντας τη σημασία που είχε η διατήρηση της τοπικής κοινωνικής ασφάλειας και ηρεμίας, ώστε να αναπτυχθεί οικονομικά, πνευματικά και κοινωνικά ένας τόπος, δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες ώστε το πασαλίκι να αποτελεί έναν ασφαλή χώρο διαβίωσης.⁸⁶ Ουσιαστικά ο ίδιος, ύστερα από την κατάληψη μιας ευρύτατης περιοχής η οποία περιλάμβανε σχεδόν τα τρία τέταρτα του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου και τη νότια Αλβανία, οργάνωσε το πασαλίκι του βασιζόμενος στα ευρωπαϊκά πρότυπα.⁸⁷ Εν αντιθέσει με τη συμπεριφορά άλλων πασάδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν επιδείκνυε κανενός είδους πειθήνια

⁸² Βλ. Α. Βρανούσης – Χ. Παπαστάθης – Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 267.

⁸³ Βλ. Ανώνυμος Έλληνα, *Ελληνική Νομαρχία*, Ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας, Ρώμη 1906..

⁸⁵ Βλ. Γ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ και στις αρχές του ΙΘ αιώνα*, ό. π., σ. 54.

⁸⁶ «L'axe stratégique central d'Ali pacha a été, au contraire, le maintien et l'élargissement de son autonomie administrative de facto. De ce point de vue, la vigueur économique était très nécessaire, préalable non seulement du pouvoir militaire, mais surtout de son existence et du maintien de ses dignités. Ce pouvoir économique / militaire, au fur et a mesure qu'il fonctionnait légitimativement, amplifiait son autonomie administrative et renforçait en meme temps la dépendence de ses sujets. Le facteur économique était donc devenu l'axe central de la politique extérieure aussi»· Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά των Ιωαννίνων*, ό. π., σ. 435.

⁸⁷ Α. Βρανούσης - Χ. Παπαστάθης - Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 267.

συμπεριφορά αλλά αντιπαρέθετε στη σουλτανική εξουσία τη στρατιωτική ισχύ και τον πλούτο του, ως τα κύρια όπλα του για την παραμονή του στη διοίκηση του πασαλικιού της Ηπείρου⁸⁸.

Ο Αλή πασάς, λόγω της υπέρμετρης φιλοδοξίας του και της σημασίας που απέδιδε στην προβολή μιας αρεστής για το πρόσωπό του εικόνας στα ευρωπαϊκά κράτη, ήταν ιδιαίτερα προσεκτικός στη συμπεριφορά του απέναντι στους πολλούς ξένους επισκέπτες του πασαλικιού του, αλλά και στους συνεργάτες και συμβούλους του. Είχε επίγνωση του γεγονότος ότι τα άτομα με τα οποία έπρεπε να συνεργασθεί, προκειμένου να αναπτύξει την πνευματική, οικονομική και κοινωνική ακτινοβολία του πασαλικιού της Ηπείρου, ήταν απαραίτητο να είναι ικανοποιημένοι από αυτόν. Οι έξυπνοι χειρισμοί του και η πονηριά με την οποία κολάκευε τη ματαιοδοξία των ξένων επισκεπτών ή διπλωματών έφεραν, τις περισσότερες τουλάχιστον φορές, το επιθυμητό γι' αυτόν αποτέλεσμα.⁸⁹

Ωστόσο, παρά τον εικονικό σεβασμό που έδειχνε στους χριστιανούς, η υποτιθέμενη «ανεξιθρησκεία» του, λόγω του ότι ανήκε στη θρησκευτική ομάδα των μπεκτασήδων,⁹⁰ κάθε άλλο παρά αθώα ήταν. Μάλιστα, ο Αλή πασάς, εξαιτίας των πολιτικών του σχεδίων και επιδιώξεων επεδίωκε την «προσέγγιση» μεταξύ μπεκτασήδων και χριστιανών.⁹¹ Όπως παρατηρεί, εύστοχα, ο ιστορικός Βασίλης Παναγιωτόπουλος στην εξαιρετική εισαγωγή του στο Αρχείο του Αλή πασά, δεν θα πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι ο εν λόγω πασάς αποτελούσε τον φορέα ενός πρωτόγονου αξιακού συστήματος και, αν μη τι άλλο, ήταν απολύτως συνυφασμένος

⁸⁸ Στ. Παπαγεωργίου, *Θέματα νεότερης ελληνικής ιστορίας*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 2000, σ. 129-130.

⁸⁹ Όπως γράφει ο Γάλλος Αυτοκρατορικός Κομισάριος των Ιονίων Νήσων, Jules Bessières, σε ένα μακροσκελές υπόμνημα, όπου κάνει λόγο, μεταξύ άλλων, για τα προτερήματα του Αλή πασά (Κέρκυρα 29 Φεβρουαρίου 1809) «La puissance d'un homme quel qu'il soit, doit se mesurer, non seulement sur les moyens extérieurs dont il peut disposer, mais encore sur ses qualités personnelles, qui sont l'art plus ou moins grand»· βλ. Δ. Ανωγιάτης – Πελέ, *Έξι γαλλικά υπομνήματα για τα Επτάνησα και τον απέναντι Ηπειρωτικό χώρο* (1798-1809), Κέρκυρα 1993, σ. 237.

⁹⁰ Η έρευνα έχει δείξει ότι ο Αλή πασάς ήταν οπαδός του μπεκτασισμού, μιας δηλαδή ομάδας του ετερόδοξου ισλάμ. Ο μπεκτασισμός είχε προσλάβει πολλά χριστιανικά στοιχεία –περισσότερα απ' ό,τι το ορθόδοξο ισλάμ– γεγονός το οποίο έκανε πολλούς χριστιανούς που μεταστρέφονταν στο ισλάμ να γίνονται μπεκτασίδες, ενώ από την άλλη πλευρά οι μπεκτασίδες ήταν πολύ ανεκτικοί έναντι των χριστιανών. Ο μπεκτασισμός ήταν πολύ διαδεδομένος στα Βαλκάνια (ιδίως στην Αλβανία και στη Θράκη)· βλ. Βλαδίμηρος Μιρμίρογλου, *Οι Δερβίσσις*, εν Αθήναις 1940 Ελευθερία Νικολαΐδου, *Οι κρυπτοχριστιανοί, ό. π.*, σ. 30-34 και πιο πρόσφατα Αθηνά Χρ. Φλώρου, *Ο μπεκτασισμός στην Αλβανία*, εκδ. Μυρμιδόνες, Αθήνα 2016, σ. 42, 56, 90, 93. Βλ. και Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», *ό. π.*, σ. 263.

⁹¹ Αθηνά Χρ. Φλώρου, *Ο μπεκτασισμός στην Αλβανία, ό. π.*, σ. 90.

με τη δεισιδαιμονία και με μια βαθειά λαϊκή παράδοση.⁹² Η στάση που τήρησε ο Αλής απέναντι στους αλλόθρησκους υπηκόους του πασαλικιού του (ιδίως προς τους χριστιανούς) –αλλά και προς τους ομόθρησκους μουσουλμάνους– ήταν αφενός διαλλακτική, αφετέρου δε αποτελούσε μία μορφή συγκάλυψης της επιθετικότητάς του. Ήταν έτοιμος να συντρίψει οποιονδήποτε θα έστεκε εμπόδιο στα σχέδιά του, ανεξαρτήτως της θρησκευτικής πίστης του. Ας μην ξεχνάμε τις, θρησκευτικά, μεικτές περιοχές, όπως το χριστιανο-μουσουλμανικό Χόρμοβο, τη χριστιανική Πρέβεζα, το χριστιανικό Σούλι, το μουσουλμανικό-χριστιανικό Αργυρόκαστρο, το μουσουλμανικό Γαρδίκι, οι οποίες γνώρισαν την ανελέητη βία του. Ακόμα και οι ομόθρησκοί του αγάδες και μπέηδες δέχθηκαν τα πυρά του. Σύμφωνα, με τον Παναγιωτόπουλο, ο Αλή πασάς, εξαιτίας της υπέρμετρης φιλοδοξίας του, στηριζόταν απλώς στην καχυποψία του προκειμένου να ανακαλύπτει τους αντιπάλους του. Η αρχή στην οποία βασιζόταν ήταν εκείνη του πολέμου. Ουσιαστικά, «η επίθεση ως στοιχειώδης άμυνα».⁹³

2.2. Ο ΑΛΗΣ ΩΣ ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΣΑΛΙΚΙΟΥ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Αναλαμβάνοντας τη διοίκηση του πασαλικιού της Ηπείρου, ο Αλής είχε ως πρωταρχικό στόχο να το ισχυροποιήσει πολιτικά και στρατιωτικά και να βελτιώσει την εικόνα του στους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης. Βέβαια, αποσκοπούσε και στην εδραίωση της δύναμής του, ως στρατιωτικού και πολιτικού ηγέτη, προκειμένου να ενδυναμωθεί απέναντι στον οικονομικό (εμπορικό) αγγλο-γαλλικό ανταγωνισμό στην περιοχή αυτή⁹⁴. Ο Γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα Francois Pouqueville φαίνεται να πιστεύει πως ο Αλής είχε ως βαθύτερο στόχο να δημιουργήσει μία δύναμη εντός της ευρωπαϊκής Τουρκίας, η οποία θα του έπαιζε πρωτεύοντα ρόλο μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁹⁵ Ο Αλής παρουσιάζεται σε διάφορες πηγές ως ένας πασάς που αποσκοπούσε στο να έχει τον απόλυτο έλεγχο και την κυριαρχία του πασαλικιού του και γι' αυτό δε δίσταζε να χρησιμοποιήσει οποιοδήποτε μέσο.

Η εγκατάσταση του Αλή πασά στα Γιάννενα και οι αντιπαλότητες που τη συνόδευσαν, ίσως ν' αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα κεφάλαια της Νέας Ελληνικής Ιστορίας. Αποσκοπώντας στη δημιουργία μιας ανεξάρτητης ηγεμονίας,

⁹² Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Δ', σ. 21.

⁹³ Στο ίδιο, σ. 22.

⁹⁴ Στ. Παπαγεωργίου, *Θέματα νεότερης ελληνικής ιστορίας*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2000, σ. 127.

⁹⁵ Βλ. Γ. Σιορόκας, *Το Γαλλικό προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα 198, σ. 235.

ουσιαστικά, προσπάθησε να ανεξαρτητοποιηθεί από δύο πλευρές: Από τη μία πλευρά αγωνιζόταν για τη διαφοροποίησή του από την ελληνική κοινότητα των Ιωαννίνων και από την άλλη, για το διαχωρισμό της θέσης του από την τουρκική κοινότητα της πόλης.⁹⁶

Την περίοδο όμως που το πασαλίκι των Ιωαννίνων περιήλθε στην κυριότητα του Αλή, βρισκόταν σε μία, μάλλον, όχι καλή, οργανωτικά, κατάσταση. Αυτό αντικατοπτριζόταν και στο οδικό δίκτυο, ζήτημα το οποίο θα διαπραγματευθούμε σε επόμενο κεφάλαιο. Ο νέος διοικητής του, στοχεύοντας στη δημιουργία ενός ισχυρού διοικητικά, στρατιωτικά και οικονομικά κράτους εφάρμοσε κάποια συγκεκριμένη πολιτική.

Κατ' αρχάς, ενίσχυσε την κεντρική εξουσία του και επέβαλε, κυρίως στους ισχυρούς τοπάρχες της περιοχής, ένα ενιαίο διοικητικό και φορολογικό σύστημα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αποδυναμωθεί η ισχύς τους και, κατ' επέκταση, να περιορισθούν οι αυθαιρεσίες τους. Ειδικότερα, προκειμένου να επιτευχθούν οι παραπάνω στόχοι του ο Αλής ενδιαφέρθηκε πολύ για την καταπολέμηση της ληστείας⁹⁷, η οποία ήταν αρκετά διαδεδομένη στα όρια του πασαλικιού του –όπως βέβαια και αλλού– και περιόριζε την ομαλή διοίκηση του πασαλικιού, καθώς έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια της περιοχής. Επιπροσθέτως, ο Αλής επεδίωκε τον περιορισμό της δύναμης των αντιπάλων του, όπως για παράδειγμα, των σπαχήδων, αλλά και των τοπικών αγάδων (όπως ήδη προαναφέρθηκε). Άλλωστε, το γεγονός ότι κατείχε και το πολύ σημαντικό αξίωμα του επόπτη των δερβενίων⁹⁸ –το οποίο και διατήρησε, με διάφορα τεχνάσματα, έως το τέλος της ζωής του– αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα για την επέκταση της δύναμης των άλλων γειτονικών πασάδων. Ουσιαστικά επιδίωκε την κατάργηση των τοπικών φορολογικών και διοικητικών προνομίων, καθώς και την έντονη και συνεχή –θα λέγαμε ασφυκτική– παρουσία της εξουσίας του, προκειμένου να επιτευχθεί η δημόσια ασφάλεια, κάτι που το κατορθώθηκε μέσω της αυστηρής

⁹⁶ Ας μην παραλείψουμε να αναφέρουμε σ' αυτό το σημείο το ότι, βάσει μιας άτυπης αλλά ευαγάνωστης συμμαχίας ανάμεσα στην ελληνική κοινότητα και εκείνη του Αλή πασά, η διαφορά επιλύθηκε σε βάρος της τουρκικής κοινότητας των Ιωαννίνων· βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', σ. 28-29.

⁹⁷ Για το θέμα της αποκατάστασης της τάξης και την εξασφάλιση της αποπομπής των κλεφτών, βλ. γράμμα του Ιουλιανού Bessières, Γάλλου Αυτοκρατορικού Κομισαρίου των Ιονίων Νήσων, προς τον Αλή πασά, (Κέρκυρα 27 Φεβρουαρίου 1809), *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', σ. 23-24, έγγρ. 447.

⁹⁸ Η περιοχή ευθύνης του επόπτη των δερβενίων ξεκινούσε από το πασαλίκι του Μπερατίου, κατέβαινε στην Ήπειρο και τη σημερινή Αιτωλοακαρνανία και έφθανε στην Ναύπακτο, για να επιστρέψει μέσω της Ανατολικής Στερεάς, στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, ως τα σύνορα του σαντζακίου της Θεσσαλονίκης και από εκεί να φθάσει στη Φλώρινα, την Αχρίδα και την Κοριτσά· βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', σ. 30.

αστυνόμευσης και της προστασίας του πασαλικιού. Η τελική του στόχευση όμως σχετιζόταν, σε μεγάλο βαθμό, με την οικονομική ανάπτυξη του πασαλικιού του, καθώς και με την προώθηση μιας πολιτικής η οποία θα διευκόλυνε τις εμπορικές του συναλλαγές. Ταυτόχρονα ο Αλής, επεξέτεινε την εξουσία του μέσω και των γιών του,⁹⁹ οι οποίοι διοίκησαν –όπως ήδη είπαμε παραπάνω–, για ένα χρονικό διάστημα, άλλα σημαντικά πασαλίκια του οθωμανοκρατούμενου ελλαδικού ή αλβανικού χώρου.

2.3. ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ – ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ - ΜΟΝΕΣ

Όσον αφορά το ζήτημα της απονομής τη δικαιοσύνης, είναι γνωστό ότι η οθωμανική διοίκηση είχε παραχωρήσει στις χριστιανικές και στις εβραϊκές εκκλησιαστικές και κοινοτικές Αρχές το δικαίωμα εκδίκασεως ενδοκοινοτικών διαφορών, ιδίως αυτών που αφορούσαν ζητήματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου. Οι υπόλοιπες υποθέσεις υπάγονταν στη δικαιοδοσία του καδή, δηλαδή του Τούρκου δικαστή, στον οποίο όμως, σπάνια κατέφευγαν οι Έλληνες, προτιμώντας την εκδίκασή τους από ομοεθνείς τους.¹⁰⁰

Προκειμένου ο Αλής να εξασφαλίσει την εμπιστοσύνη των υπηκόων της περιοχής που διοικούσε, αλλά και τον απόλυτο έλεγχο πάνω τους δεν θεωρούσε κανέναν άλλο άξιο να απονείμει δικαιοσύνη, πέρα από εκείνον. Γι' αυτόν, δεν υπήρχε κάποιο δικαϊκό σύστημα στο οποίο έπρεπε να βασιστεί, προκειμένου να λαμβάνει τις αποφάσεις του σχετικά με τα αδικήματα που έφθαναν ως αυτόν για εκδίκαση, πέρα από το άγραφο εθιμικό αλβανικό δίκαιο,¹⁰¹ αναμειγμένο, ίσως, με κάποιες βασικές αρχές του οθωμανικού δικαίου. Ουσιαστικά, η μόνη αρχή που είχε καθιερώσει για την τιμωρία των πάσης φύσεως εγκληματιών ήταν η τρομοκρατία.

⁹⁹ Παρά το γεγονός ότι οι γιοι του Αλή κατείχαν, επίσης, ηγετικές θέσεις σε άλλες ελληνικές περιοχές, παρατηρούνται τεταμένες σχέσεις ανάμεσα σε αυτούς και τον πατέρα τους· βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', σ. 209 – 211, έγγρ. 571 (Ιωάννινα 21. 5. 1811).

¹⁰⁰ Για το ζήτημα της απονομής της δικαιοσύνης γενικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλ. H. A. R. Gibb – H. Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση*, τ. 1^{ος}, *Η διοικητική ιεραρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ.-σχόλια Ηλίας Κολοβός, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005, σ. 27-39. Ιδιαίτερα για τον οθωμανοκρατούμενο ορθόδοξο και τον ελληνικό κόσμο βλ. Μενέλαος Τουρτόγλου, «Το δίκαιο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', ό. π., σ. 110-127 (ιδίως σ. 110-116)· βλ., επίσης, Νικόλαος Πανταζόπουλος, *Εκκλησία και δίκαιον εις την Χερσόνησον του Αίμου κατά την Τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλονίκη 1969· Δ. Αποστολόπουλος - Κ. Πιτσάκης, «Εκκλησία και δίκαιο», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 8, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία 1453-1821* (επιμ. Βασ. Καρδάσης), εκδ. «Δομή», Αθήνα, χ. χ, σ. 170-215

¹⁰¹ Βλ. για το ζήτημα αυτό, Margaret Hasluck, *Ο άγραφος νόμος στην Αλβανία*, μτφρ. Εύα και Παναγιώτα Χατζηπαυλή, (επιμ. Ηλίας Σκουλίδας), εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2003.

Ο τρόπος αυτός, απονομής δικαιοσύνης, όπως φαίνεται από διάφορες πηγές, οδηγούσε τους πιθανούς αδικούμενους ή κατηγορούμενους στην επίλυση των μεταξύ τους διαφορών ειρηνικά, μέσω συμβιβασμού, κυρίως με την παρέμβαση των προϊσταμένων της θρησκευτικής τους κοινότητας της περιοχής τους. Τούτο αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο της αμφιλεγόμενης προσωπικότητας του Αλή, στην οποία γίνεται συχνή αναφορά στα κεφάλαια που ακολουθούν. Διαφορές, σε κληρικούς διπλωματικές ή άλλες αποστολές.¹⁰²

Είναι, επίσης, σημαντικό να σημειωθεί ότι σπανίως οι υπήκοοί του επέλεγαν να βρεθούν ενώπιον του Αλή¹⁰³ για να επιλύσουν τις διαφορές τους, διότι πιθανότατα τους περίμενε αυστηρή και σκληρή τιμωρία. Αν λάβουμε υπόψη μας το ότι ο Αλής λάμβανε αποφάσεις για όλα τα θέματα της διοίκησης του πασαλικού του βασιζόμενος στα προσωπικά του συμφέροντα, ή και στις διάφορες αντιπαλότητες, κατανοούμε γιατί ήταν όντως επικίνδυνο να εμφανίζεται ο οποιοσδήποτε ενώπιον του Αλή για να διευθετήσει τις διαφορές του. Χαρακτηριστικά ο Άγγλος περιηγητής Holland γράφει στο ταξιδιωτικό του: «*Παρευρέθην, καθ' όν χρόνον ο Αλής παρείχεν ακρόασιν εις τους υπηκόους του, ων μέγας αριθμός καθ' εκάστην ανέμενεν εν τη αυλή του. Έκαστος των ικετευόντων εισήρχετο μόνος, εφίλει το κράσπεδον του βεζυρικού φορέματος και έπειτα εξέθετε το παράπονον ή την παράκλησίν του*».¹⁰⁴

Ο Αλής, αποτελώντας τον μόνο αρμόδιο για την απονομή της δικαιοσύνης, είχε την απόλυτη δικαιοδοσία να επιβάλλει οποιαδήποτε ποινή θεωρούσε αυτός ως ορθή. Συχνά, παρατηρούσε με προσοχή εκείνον που εμφανιζόταν μπροστά του, παρακαλώντας τον για κάτι, και έπειτα, χωρίς καθόλου καθυστέρηση ή έρευνα για το ζήτημα που τον απασχολούσε και προσέφευγε σ' αυτόν, αποφάσιζε. Είναι

¹⁰² Κατά τον Αρς, «ο Αλής επιφόρτιζε συνεχώς τα μέλη του κλήρου με αποστολές διπλωματικής, οικονομικής και διοικητικής φύσεως. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Μητροπολίτης Άρτης Ιγνάτιος ο οποίος χαρακτηρίζεται ως εξαιρετικός πρέσβης του πασά. Παράλληλα αναφέρεται ότι στρατιώτες του πασά ήταν στη διάθεσή του προς την είσπραξη των εκκλησιαστικών φόρων»· Γρ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ και στις αρχές του ΙΘ αιώνα*, ό. π., σ. 108.

¹⁰³ Κατά κανόνα οι υπόδουλοι Έλληνες απέφευγαν την προσφυγή τους στα οθωμανικά δικαστήρια όχι μόνο από εύλογη απέχθεια προς το δυνάστη τους, αλλά και γιατί πέρα από την υποχρέωσή τους να πληρώνουν δέκα τοις εκατό για κάθε τους υπόθεση, ήταν υπό την επιρροή φόβου εξαιτίας του γεγονότος ότι εξ αφορμής της δίκης κινδύνευε η περιουσιακή τους κατάσταση από την υπέρμετρη βουλιμία των οργάνων του κατακτητή· βλ. αναλυτικότερα Μ. Τουρτόγλου, «Το δίκαιο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», ό. π., σ. 117.

¹⁰⁴ Δ. Ζώτος, *Η δικαιοσύνη εις του κράτος του Αλή Πασά*, Αθήνα, 1938, σ.101.

αξιοσημείωτο, σύμφωνα πάντα με τις πηγές, το ότι, όσον αφορά το ζήτημα της απονομής της δικαιοσύνης, φερόταν ωμά και πολλές φορές απάνθρωπα.¹⁰⁵

Αυτή την εικόνα ενός δίκαιου ηγεμόνα, ο οποίος κρατούσε συγκεντρωμένη στα χέρια του τη δικαιοσύνη θέλουν να δώσουν και οι διάφορες Αληπασιάδες, έμμετρα στιχουργήματα, που αναφέρονται στη ζωή, στην προσωπικότητα και στην ηγεμονία του Αλή πασά Τεπελενλή. Ποιο γνωστή είναι αυτή του Χατζή Σεχρέτη.¹⁰⁶ Πρόκειται για κείμενα που έχουν γραφεί σε απευθείας συνεννόηση μεταξύ του ίδιου του Αλή και του Αλβανού, παλιού συντρόφου του, Χατζή Σεχρέτη, καταγόμενου από το Δελφίνο.¹⁰⁷ Όταν αναχωρεί από τα Γιάννενα για μία εκστρατεία εναντίον του πασά του Βιδινίου Πασβάνογλου αναφέρεται ότι *«Κ'ένα ραγιά'ς τα Γιάννενα και Τούρκο να μη 'γγίζουν/...../Με μπάχι μ'άσπρον πρόσωπον να πάη και να γυρίση/Να βρίσκεται'ς το πόστι του νά κάμη δίκη κρίσι»*.¹⁰⁸ Στο ίδιο ποίημα ο Αλής παρουσιάζεται ως αμείλικτος τιμωρός των πλούσιων μουσουλμάνων μπέηδων των Ιωαννίνων και ως υπερασπιστής των φτωχών,¹⁰⁹ ως ένας ηγεμόνας που συγκεντρώνει όλα τα θετικά χαρακτηριστικά του «λαϊκού ηγέτη», όπως παρατηρεί πολύ εύστοχα η Ελένη Κουρμαντζή.¹¹⁰

Ο Αλής, αποτελώντας τον μόνο αρμόδιο για την απονομή της δικαιοσύνης, είχε την απόλυτη δικαιοδοσία να επιβάλλει οποιαδήποτε ποινή θεωρούσε αυτός ως ορθή. Συχνά, παρατηρούσε με προσοχή εκείνον που εμφανιζόταν μπροστά του, παρακαλώντας τον για κάτι, και έπειτα, χωρίς καθόλου καθυστέρηση ή έρευνα για το ζήτημα που τον απασχολούσε και για το οποίο προσέφευγε σ' αυτόν, αποφάσιζε. Είναι αξιοσημείωτο, σύμφωνα πάντα με τις πηγές, το ότι, όσον αφορά το ζήτημα της απονομής της δικαιοσύνης, φερόταν ωμά και πολλές φορές απάνθρωπα.¹¹¹

Κατά κανόνα, οι ποινές που επιβάλλονταν από τον Αλή ήταν σκληρές και, ενίοτε, απέρρεαν από προσωπικά συμφέροντα ή από την τάση του για εκδίκηση. Η

¹⁰⁵ Σπ. Αραβαντινός,, *Ιστορία Αλή πασά Τεπελενλή*, ό. π., τ. II, σ. 368.

¹⁰⁶ Δημοσιεύτηκε, κατά μεγάλο μέρος, από τον Κ. Σάθα, στο έργο του *Ιστορικά διατριβαί*, εκ της Τυπογραφίας των Τέκνων Ανδρέα Κορομηλά, εν Αθήναις 1870.

¹⁰⁷ Βλ. Ελένη Κουρμαντζή, «Αληπασιάδες», *Πρακτικά Α' Πανεπιστημιακού Συνεδρίου 'Ιστορία-Λογισμική: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913'*, (28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 2013), Ιωάννινα 2015, τ. Β', σ. 731-742.

¹⁰⁸ Κ. Σάθας, *Ιστορικά διατριβαί*, ό. π., σ. 209.

¹⁰⁹ «Εσείς απ'το γαζέπι μου πολύ να φυλαχθείτε./Μηδέ ραγιάν και φουκαράν να μη τους φορτωθήτε./Ποτέ μη'νακατόνεσθε'ς του φουκαρά το χάκι,/Τι μπαίνετε'ς τον άλυσον, και γίνεσθε χελιάκι»· Κ. Σάθας, *Ιστορικά διατριβαί*, ό. π., σ.179.

¹¹⁰ Ελένη Κουρμαντζή, «Αληπασιάδες», ό. π., σ. 735.

¹¹¹ Σ. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά Τεπελενλή*, τ. Β', σ. 368.

ελαφρότερη ποινή ήταν η φυλάκιση στα σκοτεινά και υγρά «μπουντρούμια» του κάστρου, όπου πολλές φορές ο κατάδικος, εξαιτίας των σκληρών βασανιστηρίων από τους «γύφτους» που υπηρετούσαν τον Αλή, αργοπέθαινε με οικτρό τρόπο. Ο βασικός τόπος όπου διενεργούνταν τα βασανιστήρια και οι θανατικές εκτελέσεις ήταν κοντά στη συνοικία του Σεραγίου, στην πλάτανο, όπως επίσης και κοντά στα λεγόμενα Γύφτικα. Εκεί οι θεωρούμενοι ως ένοχοι υποβάλλονταν σε βασανιστήρια μέχρι θανάτου.

Όπως παρατηρεί ο Σπ. Αραβαντινός, «εκεί υπεβάλλοντο εις οδυνηρόν θάνατον επερχόμενον μετά την δια σφυρών κατασύντριψιν των μελών του σώματός των· εκεί εξεδέρετο το δέρμα των κεφαλών και κατελείποντο, μέχρις ου εκπνεύσωσιν ούτως ηκρωτηριασμένοι».¹¹² Τέτοιες μακάβριες τελετές αποτελούν δείγμα του αιμοδιγούς χαρακτήρα του Αλή, ο οποίος επέβαλε τόσο σκληρές και εξευτελιστικές ποινές στα θύματά του. Μάλιστα, πολλοί από όσους θανατώνονταν είχαν ένα πραγματικό μαρτυρικό τέλος, μιας και οι δήμιοι του Αλή τους υπέβαλλαν στον αργό θάνατο στην πυρά για ώρες, ενόσω ήταν ακόμα ζωντανοί. Επιπλέον, τους έριχναν σε αιχμηρά καρφιά, τα οποία εισχωρούσαν στο σώμα τους ή τους κρεμούσαν και τους άφηναν να αιωρούνται για ώρες μέχρι να ξεψυχήσουν από τον πόνο και την ατέλειωτη δίψα.¹¹³

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε σε δύο από τις πιο γνωστές εκτελέσεις με βασανισμό που επιβλήθηκαν από τον Αλή σε επαναστάτες - εχθρούς του. Συγκεκριμένα, εξόντωσε με βασανιστήρια τους αδελφούς Κατσαντώνη και Χασιώτη, καθώς και τους τέσσαρις συντρόφους τους. Επίσης, βασάνισε, με πολλούς τρόπους και σκότωσε τον επαναστάτη της Δυτικής Θεσσαλίας παπά Θύμιο Μπλαχάβα (1808)¹¹⁴. Επιπρόσθετα, ο ίδιος παρευρισκόταν αυτοπροσώπως σε βασανιστήρια, που ήθελε να τα κάνει μόνος του. Αναμφίβολα, αυτοί που βρήκαν οικτρό θάνατο στα χρόνια της διακυβέρνησης του γιαννιώτικου πασαλίκιου από τον Αλή ήταν πάρα πολλοί. Όπως γράφει ο Danepour, «Ποτέ κατά το παρελθόν, ταξιδεύοντας με τον Αλή Πασά, δεν έτυχε να ακολουθήσω οποιοδήποτε δρόμο δίχως να

¹¹² Στο ίδιο, σ. 370.

¹¹³ Στο ίδιο, σ. 368-369.

¹¹⁴ Βλ. πρόχειρα γι' αυτά τα γεγονότα, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, ό. π., τ. Δ΄*, σ. 716-728.

αντικρίσω κάποιο φρεσκοπαραχωμένο μνήμα ή κάποιους δυστυχείς να κρέμονται πάνω στα δέντρα».¹¹⁵

Ενδεικτικά, όπως πληροφορούμαστε από τον Αραβαντινό, το 1818 δύο μωαμεθανοί πρόκριτοι συνελήφθησαν στα Ιωάννινα, ρίχτηκαν στο μουντρούμι και βασανίστηκαν για πολλές ημέρες, προκειμένου να καταθέσουν σχετικά με μία υπόθεση που αφορούσε τον Αλή, ο οποίος ήταν παρών και μάλιστα καθοδηγούσε τον βασανισμό τους. Αφού οι δύο αυτοί μωαμεθανοί δεν κατέθεταν όσα ήθελε ο Αλής, αυτός διέταξε τη θανάτωσή τους.¹¹⁶ Το 1808, ο Γεώργιος Καραστέργιος, ο οποίος καταγγέλλθηκε για ένα συγγραφικό πόνημα το οποίο μιλούσε για την απανθρωπιά του Αλή πασά, το επονομαζόμενο «Κύκλωψ», καταδικάστηκε σε θάνατο και απαγχονίστηκε στον Πλάτανο, όντας ήδη νεκρός από το μέρος στο οποίο ήταν φυλακισμένος, αφότου ενημερώθηκε για την ποινή του. Στα 1818, ένας χριστιανός Αλβανός, ο οποίος διέπραξε ένα μεγάλο έγκλημα, κατά την άποψη του Αλή, το οποίο ήταν ότι μετέβη στο χωριό του χωρίς την άδειά του, καταδικάστηκε σε θάνατο. Μάλιστα υποχρέωσε και την αδελφή του θύματος, την οποία είχε στο χαρέμι του, να προσέλθει στον ανδρωνίτη προκειμένου να παρακολουθήσει τον οικτρό θάνατο του αδελφού της.

Επιπροσθέτως, ο Αλής, από τη μία πλευρά κατέκρινε και τιμωρούσε την πορνεία,¹¹⁷ κατά το ισλαμικό δίκαιο, και από την άλλη ήταν η συμπεριφορά του ίδιου, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί χωρίς «ιερό και όσιο», μιας και έως τα βαθιά του γεράματα εμπλεκόταν σε διάφορων ειδών όργια.

Όλα όσα αναφέρθηκαν σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο ο Αλή απέδιδε τη δικαιοσύνη αποδεικνύουν την αντιφατική και βάνανυση συμπεριφορά του. Ωστόσο, όταν ήθελε να απαλλαγεί από ένα άτομο. εξαιτίας της υπερβολικής καχυποψίας του, πιστεύοντας ότι ήταν ύποπτος για πράξεις οι οποίες δεν συνέφεραν τον Αλή, ανεύρισκε τρόπους, ώστε να εκτοπίσει και να τελικά να αφανίσει κάποιον πιθανό αντίπαλο. Για παράδειγμα, ο αρχηγός της αστυνομίας του, ο Ταχίρ Αμπάζης, είχε

¹¹⁵ Βλ. K. E. Fleming, *Αλή Πασάς, ό. π.*, σ. 78.

¹¹⁶ Με πολύ ανατριχιαστικές λεπτομέρειες αναφέρεται ο Αραβαντινός σ' εκείνη τη θανάτωση· Βλ. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά Τεπελενλή*, τ. II, σ. 372.

¹¹⁷ Ας συμπληρωθεί εδώ το γεγονός ότι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εκείνοι οι οποίοι καταλαμβάνονταν να διαπράττουν πράξεις πορνείας, εάν ήταν άγαμοι τιμωρούνταν με ογδόντα ραβδισμούς. Εάν μόνο ο ένας από τους δύο ήταν έγγαμος, καταδικάζονταν σε λιθοβολισμό μέχρι θανάτου. Επιπλέον, η γυναίκα που ήταν έγγαμη και διέπραττε το αδίκημα της πορνείας υπέφερε ραβδισμούς. Μία Οθωμανή, εάν υπέπιπε στο έγκλημα της πορνείας με χριστιανό, την περίμενε ο λιθοβολισμός, αλλά και η εκτέλεση σε δημόσιο χώρο, για παραδειγματισμό· *στο ίδιο*, σ. 374-375.

διαταχθεί να στείλει στο σπίτι κάποιου που υποπτευόταν, μία «κοινή» γυναίκα, η οποία θα κρυβόταν μέσα στην οικεία του, ώστε κατά τη συμφωνημένη ώρα να γίνει αστυνομική έφοδος και να την ανακαλύψουν. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα, ο άνδρας να κατηγορηθεί και να συλληφθεί για πορνεία, ενώ θα διαδιδόταν ότι τη γυναίκα την έπνιξαν στην λίμνη.¹¹⁸

Ένα από τα πιο γνωστά περιστατικά που έλαβαν χώρα στο πασαλίκι των Ιωαννίνων είναι εκείνο της κυρά Φροσύνης. Η θανάτωσή της είχε ως πρόσχημα την προστασία των δημοσίων ηθών, μιας και η ίδια δεν θεωρούνταν ως γυναίκα με αδιάβλητα ήθη. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, ο Αλής έτρεφε ερωτικές διαθέσεις για την πανέμορφη κυρά Φροσύνη, όπως και ο γιος του, Μουχτάρ πασάς. Η κυρά Φροσύνη είχε θετικότερη στάση απέναντι στον Μουχτάρ, καθότι ήταν νεότερος του Αλή. Μάλιστα, ο ίδιος ο Αλής διέταξε τη σύλληψη της κυρά Φροσύνης και άλλων δεκάξι γυναικών.¹¹⁹

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθούμε στις σχέσεις του Αλή με την Ορθόδοξη Εκκλησία. Κατά τον Ρώσο ιστορικό Γρ. Αρς, η πλειονότητα των υπηκόων του ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι· συνεπώς, ο Αλής θεωρούσε ως κάτι το πολύ σημαντικό τις σχέσεις του με την Εκκλησία και, συνεπώς, την πολιτική του έναντι αυτής. Κατόπιν δικής του διαταγής, διορίζονταν διάφοροι θρησκευτικοί λειτουργοί, ενώ «χρησιμοποιούσε» διπλωματικά την Εκκλησία τόσο για τη διατήρηση της κυριαρχίας του όσο και για την ικανοποίηση του θρησκευτικού συναισθήματος των χριστιανών υποτελών του. Δεν είναι τυχαίο το ότι χρησιμοποιούσε κληρικούς για διπλωματικές ή άλλες αποστολές.¹²⁰

¹¹⁸ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εξόντωσης από τον Αλή είναι αυτό ενός απεσταλμένου (μπουμπασίρη) από την Κωνσταντινούπολη, ο οποίος είχε σταλεί στα Γιάννενα για να διευθετήσει ένα θέμα. Ήταν ένας καλός μουσουλμάνος που σεβόταν τα ήθη της παράδοσης. Ωστόσο, ο Αλή δεν ήταν θετικά διεκείμενος απέναντί του. Θέλοντας να απαλλαγεί από αυτόν, ανήγγειλε στην αστυνομία ότι κάποια γυναίκα βρισκόταν στο σπίτι του. Φθάνοντας η αστυνομία στο σπίτι του ανακάλυψε τη γυναίκα. Αμέσως, ο μπουμπασίρης φυλακίστηκε και η γυναίκα καταποντίστηκε στην λίμνη. Τα πράγματά του μπουμπασίρη δημεύθηκαν και τα έγγραφά του εξετάστηκαν ενδελεχώς, για τυχόν ύποπτες κινήσεις. Το μαρτύριο του συνεχίστηκε με την πομπή του στους δρόμους των Ιωαννίνων, ημίγυμνου και υπό τη συνοδεία οργάνων. Έπειτα, στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη φέροντας μία επιστολή που μιλούσε πολύ αρνητικά για τον «μπουμπασίρη», ο οποίος είχε σταλεί για ένα σοβαρό ζήτημα. Ύστερα από δύο μήνες, ο «μπουμπασίρης» απεβίωσε· βλ. *στο ίδιο*, σ. 376-377.

¹¹⁹ *Στο ίδιο*, σ. 378-379.

¹²⁰ Κατά τον Αρς, «ο Αλής επιφόρτιζε συνεχώς τα μέλη του κλήρου με αποστολές διπλωματικής, οικονομικής και διοικητικής φύσεως. Χαραριστικό παράδειγμα είναι ο Μητροπολίτης Άρτης Ιγνάτιος ο οποίος χαρακτηρίζεται ως εξαιρετικός πρέσβης του πασά. Παράλληλα αναφέρεται ότι στρατιώτες του πασά ήταν στη διάθεσή του προς την είσπραξη των εκκλησιαστικών φόρων»· Γρ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ και στις αρχές του ΙΘ αιώνα, ό. π.*, σ. 108.

Όπως υπογραμμίζει, εύστοχα, ο ιστορικός Π. Μιχαηλάρης, σε μελέτη του για την εκκλησιαστική πολιτική του Αλή, «οι θρησκευτικές ή καλύτερα οι εκκλησιαστικές υποθέσεις του πασαλικιού, αλλά και πέραν αυτού της τεράστιας επικράτειάς του, φυσικά δεν ήταν δυνατόν να παραμείνουν έξω από το πεδίο της άμεσης παρέμβασης του Αλή πασά».¹²¹ Ως προς τα εκκλησιαστικά ζητήματα της επικράτειάς του, οι επιλογές το Τεπελενλή περιστρέφονται γύρω από δύο κεντρικές επιλογές: η πρώτη ήταν η επί 5 χρόνια (1808-1813) ένωση της μητροπόλεως Ιωαννίνων με εκείνη της Ναυπάκτου και Άρτης και μ' αυτόν τον τρόπο, η δημιουργία μιας τεράστιας μητρόπολης, γνωστής με το όνομα Ιωαννίνων-Άρτης. Η ένωση αυτή ασφαλώς δεν υπάκουε σε ζητήματα έλλειψης χριστιανικού πληθυσμού.¹²² Ο Β. Παναγιωτόπουλος υποθέτει ότι, κατ' αναλογία προς το δυαδικό σχήμα Οθωμανική Αυτοκρατορία-Οικουμενικό Πατριαρχείο, ο Αλή πασάς, αποσκοπώντας στη δημιουργία μιας αυτόνομης ηγεμονίας, απέβλεπε παράλληλα και στη «συγκρότηση μιας ανάλογης εκκλησιαστικής περιφέρειας, όπως αυτή που προσέφερε το σχήμα της ένωσης των δύο μητροπόλεων».¹²³

Το δεύτερο σημαντικό εκκλησιαστικό ζήτημα το οποίο, κατά τον Π. Μιχαηλάρη, γίνεται εμφανές από την έρευνα του Αρχείου του Αρχείου του Αλή πασά είναι η ποιότητα των σχέσεων της πολιτικής του εξουσίας με την εκκλησιαστική, δηλαδή με το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κων/πόλεως και η πιθανή εξυπηρέτηση αμοιβαίων συμφερόντων. Στόχος της «εκκλησιαστικής πολιτικής» του Αλή ήταν ο έλεγχος των μητροπόλεων που βρίσκονταν εντός των ορίων του πασαλικιού του. Γι' αυτό το λόγο συνένωσε τις μητροπόλεις Ναυπάκτου και Άρτης, ενώ, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, εξαρτιόνταν απ' αυτόν και οι μητροπολίτες Πελαγονίας, Λαρίσης και Σισανίου, οι επίσκοποι Λιδωρικίου και Ελασσόνας και διάφοροι άλλοι εκκλησιαστικοί άνδρες. Αυτό το πέτυχε (και) με τις διασυνδέσεις που είχε στην Κων/πολη, όπου είχε οργανώσει ένα δίκτυο ανθρώπων του (*καπουκεχαγιάδων*), χριστιανών και μουσουλμάνων, οι οποίοι με προσωπικές παρεμβάσεις, με υψηλές χρηματικές παροχές και με κάθε είδους δώρα προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τα

¹²¹ Βλ. Π. Μιχαηλάρης, «Η εκκλησιαστική πολιτική του Αλή πασά: νέα στοιχεία από το αρχείο του», *Πρακτικά Α' Πανεπιστημιακού Συνεδρίου Ιστορία-Λογιστική: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913*; (28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 2013), Ιωάννινα 2015, τ. Β', σ. 721-722.

¹²² Στο ίδιο, σ. 722· βλ. και Β. Παναγιωτόπουλος, *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', σ. 54-56 και τ. Α', σ. 780-782, έγγρ. 420.

¹²³ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', σ. 55.

συμφέροντα του αφέντη τους.¹²⁴ Παρεμβαίνει, επίσης, ο Αλής, πιέζοντας το Πατριαρχείο, και στην εκλογή μητροπολιτών της αρεσκείας του (όπως του πρώην Λαρίσης Γαβριήλ, στη θέση του Ιεροθέου), εγγυώμενος μάλιστα ότι θα καταβάλει για λογαριασμό τους τα απαιτούμενα ποσά, που ήταν απαραίτητα για να αναλάβουν οι νεοεκλεγμένοι μητροπολίτες τα χρέη των προκατόχων τους και τα έξοδα της εκλογής του. Το δε Οικουμενικό Πατριαρχείο υποχρεώνεται, μέσα στο πλαίσιο της λειτουργίας του και της αναζήτησης ισορροπιών, αναλαμβάνει τις περισσότερες φορές την προστασία μητροπολιτών ή επισκόπων που χάνουν τη θέση τους από την πίεση του Αλή (για παράδειγμα, τοποθετεί τον εξωσθέντα από τη μητρόπολη Ιωαννίνων Μακάριο ως μητροπολίτη Παλαιών Πατρών) ή προσπαθεί να περιορίσει την απληστία του Αλή και τη συνεχή-πιεστική παρέμβασή του στα εκκλησιαστικά ζητήματα του πασαλικιού του.¹²⁵

Ένα άλλο παρεμφερές ζήτημα είναι ο ρόλος της Εκκλησίας στον τρόπο με τον οποίο αποδιδόταν η δικαιοσύνη, η οποία μάλιστα χαρακτηρίζεται ιδιαιτέρως κομβική.¹²⁶ Τα προνόμια που της είχαν παραχωρηθεί απέρρεαν, πρωτίστως, από την ίδια την αναγνώριση του Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως από τους Οθωμανούς κατακτητές και συγκεκριμένα η αναγνώριση και τοποθέτηση στον πατριαρχικό θρόνο του πατριάρχη Γεννάδειου Σχολάριου από τον σουλτάνο Μωάμεθ ή Μεχμέτ Β΄. Τα παραχωρηθέντα προνόμια που διέπονταν από τους σουλτανικούς ορισμούς (*φιρμάνια*, *μπουγιουρτιά* και *αχτιναμέδες*),¹²⁷ χορηγούσαν στον πατριάρχη, στα εκκλησιαστικά δικαστήρια και στις κοινότητες, το δικαίωμα της άσκησης δικαστικής εξουσίας, μόνο βέβαια στην περίπτωση που και οι δύο διάδικοι ήταν

¹²⁴ Π. Μιχαηλάρης, «Η εκκλησιαστική πολιτική», ό. π., σ. 723-726.

¹²⁵ Στο ίδιο, σ. 726-731.

¹²⁶ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β΄, σ. 159-162, έγγρ. 546. Ο ρόλος της Εκκλησίας ήταν ενεργός και στα γιαννιώτικα πράγματα, γεγονός που βεβαιώνεται αν εξετάσουμε την επιστολή του Σουλεϊμάν εφένδη προς τον Αλή πασά (20. 9. 1810), κατά την οποία, ο Σουλεϊμάν εκθέτει τις ενέργειές του για να εκλεγεί ο προστατευόμενος του Αλή πασά (Λαρίσης) Γαβριήλ, μητροπολίτης Ιωαννίνων και Άρτης.

¹²⁷ Οι διαταγές και οι προνομιακοί ορισμοί των σουλτάνων είχαν χρονική διάρκεια περιορισμένη. Οι υπόδουλοι έπρεπε να φροντίζουν την ανανέωσή τους από τους διαδόχους εκείνων που τους είχαν εκδώσει. Αυτό ήταν εφικτό από τους υπόδουλους μόνο μέσω της καταβολής σημαντικών ποσών. Έπειτα, συχνά οι Οθωμανοί αξιωματούχοι είτε αγνοούσαν το περιεχόμενο των προνομιακών ορισμών είτε σκόπιμα απέφευγαν να τους εφαρμόζουν. Σε τέτοιες περιπτώσεις τα οθωμανικά δικαστήρια επεμβαίνουν και εκδικάζουν διαφορές που είχαν υπαχθεί στην αποκλειστική δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων. Αυτό, για παράδειγμα, συνέβαινε με τη σύναψη και τη λύση του γάμου μεταξύ χριστιανών. Επίσης, οι Οθωμανοί ευνοούσαν την προσφυγή αλλόθρησκου στα οθωμανικά δικαστήριά και παρείχαν γι' αυτό κάθε είδους συνδρομή· βλ. Μ. Τουρτόγλου, «Το δίκαιο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», ό. π., σ. 116-117· επίσης, Ν. Ελευθεριάδης, *Ανατολικά μελέται. Ι. Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπό ιστορικήν, θρησκευτικήν, πολιτικήν και νομικήν έποψιν*, Σμύρνη 1909.

χριστιανοί. Τα θέματα στα οποία μπορούσε να επέμβει η εκκλησιαστική δικαστική εξουσία είχαν να κάνουν συνήθως με υποθέσεις οικογενειακού δικαίου, κυρίως όσες σχετίζονταν με συστάσεις και λύσεις γάμων ανάμεσα σε χριστιανούς. Επιπλέον, οι εκκλησιαστικές αρχές ήταν σε θέση να επιλαμβάνονται ζητημάτων που αφορούσαν κληρονομίες με διαθήκες. Επιπρόσθετα, οι επίσκοποι είχαν δικαιοδοσία πάνω σε θέματα που αφορούσαν διαφορές που προέκυπταν ανάμεσα στα μέλη του κλήρου. Πράξεις που σχετίζονταν με πολιτικές διαφορές ή ήταν αξιόποινες είχαν υπαχθεί στην αρμοδιότητα των οθωμανικών δικαστηρίων, δηλαδή των καδήδων.¹²⁸ Ας μην ξεχνάμε δε ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία αποτελούσε και ένα όργανο προστασίας του χριστιανικού λαού και, μ' αυτή την έννοια, συνδέεται άρρηκτα με τα βαλκανικά έθνη. Η αναγνώριση της δικαστικής εξουσίας της Εκκλησίας επί των χριστιανών ραγιάδων όχι μόνο για τις καθαρά εκκλησιαστικές υποθέσεις αλλά και για τις πολιτικές που είχαν κάποια σύνδεση με το εκκλησιαστικό δίκαιο, δικαιοδοσία η οποία επεκτάθηκε και σε υποθέσεις αστικού δικαίου γενικότερα, προσδίδει στον ρόλο της Εκκλησίας, κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, έναν έντονο πολιτικό χαρακτήρα, ο οποίος δεν πρέπει να παραβλέπεται.¹²⁹

Συνεπώς, παρά το ότι ο Αλή πασάς εκδίκασε μόνος τους και με αυθαίρετο τρόπο διάφορες υποθέσεις των χριστιανών υπηκόων του και επέβαλε, συνήθως, σκληρές ποινές, ο ενεργός ρόλος της τοπικής Εκκλησίας στις ενδοχριστιανικές υποθέσεις αποτελούσε ένα ισχυρό αντίβαρο, ένα –θα μπορούσαμε να πούμε– μέσο εξισορρόπησης της κατάστασης, καθώς ήταν αναγνωρισμένος από την οθωμανική διοίκηση, διασφαλίζοντας κάποια εχέγγυα δίκαιων δικαστικών αποφάσεων για τους υπόδουλους. Βέβαια, τις αρμοδιότητες των εκκλησιαστικών δικαστηρίων δεν είναι δυνατό να τις καθορίσουμε με απόλυτη ακρίβεια, διότι συνυφαινόταν με τις ευνοϊκές ή όχι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσαν οι χριστιανοί στις διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και με τις χρονικές περιόδους στις οποίες αναφερόμαστε.

Σε σχέση με τον ρόλο των χριστιανικών κοινοτήτων, το μόνο που μπορεί να ειπωθεί με σχετική ασφάλεια είναι το ότι σε όσες περιπτώσεις οι κοινότητες κατόρθωναν να εισπράττουν μόνες τους φόρους των μελών τους, είχαν συγχρόνως

¹²⁸ Μ. Τουρτόγλου, «Το δίκαιο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», ό. π., σ. 116-117.

¹²⁹ Ν. Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*, ό. π., σ. 83-85.

και περισσότερα περιθώρια να αποτελούν μία κοινότητα με δική της διοίκηση.¹³⁰ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να είναι σε θέση να διευθετούν τόσο πολιτικές όσο και ποινικές υποθέσεις. Όπως γίνεται αντιληπτό, η απουσία τους από κάποιες περιοχές συντελούσε στη σπανιότερη καταφυγή των υποδούλων κατοίκων στις δικαστικές αρχές του κατακτητή.

Η ανάπτυξη του εθιμικού δικαίου στην Ήπειρο ήταν ένα από τα μέσα που διευκόλυναν στην απονομή δικαιοσύνης. Η άσκηση δικαστικής εξουσίας από κοινοτικά όργανα συνετέλεσε στην ανάπτυξη του δικαίου, τόσο του επίσημου, δηλαδή του βυζαντινού, όσο και του εθιμικού, μιας και τα δύο εφαρμόζονταν από τα εκκλησιαστικά ή τα κοινοτικά δικαστήρια.¹³¹ Ωστόσο, τα νομοκανονικά κείμενα δεν ήταν δυνατό να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των Ελλήνων μετά τη δεύτερη πεντηκονταετία του 18^{ου} αι. Οι νέες κοινωνικές συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί, επέβαλλαν την εισαγωγή αρτίων κωδικοποιήσεων στη δικαστηριακή χρήση. Από τότε άρχισε η βαθμιαία χρήση της *Εξαβίβλου* του Αρμενόπουλου. Για την αντιμετώπιση και εκδίκαση σπουδαίων ζητημάτων μεταξύ χριστιανών, επείγοντος χαρακτήρα, η Εκκλησία σε συνεργασία με τις κοινότητες προέβαιναν στη λήψη άμεσων μέτρων.¹³²

Τα δικαστήρια του κυριάρχου εφαρμόζαν αποκλειστικά το μουσουλμανικό δίκαιο.¹³³ Οι ελληνικές εκκλησιαστικές και αργότερα οι κοινοτικές αρχές αντέδρασαν με δραστήριο τρόπο προκειμένου να διασώσουν και να χρησιμοποιούν, όπου αυτό ήταν δυνατό, το δικό τους δίκαιο. Μάλιστα, διάφορες νομοκανονικές διατάξεις απαγόρευαν στους χριστιανούς την προσφυγή στα οθωμανικά δικαστήρια, την

¹³⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε αντίθετη περίπτωση, και σε καταστάσεις όπου ο κατακτητής δεν είχε αφήσει περιθώρια αυτοδιοίκησης στις κοινότητες, η είσπραξη των φόρων γινόταν από τον βοεβόδα ή από άλλους Οθωμανούς αξιωματούχους, αλλά και από χριστιανούς προεστούς. Αυτοί με την καταβολή ορισμένου ποσού αποκτούσαν το δικαίωμα της είσπραξης των φόρων της κάθε κοινότητας για ένα έτος. Συχνά όμως, εισέπρατταν αυθαίρετα μεγαλύτερα ποσά από αυτά που είχαν καταβάλει για να τους παραχωρηθεί το δικαίωμα του εισπράκτορα· πρβλ. Μ. Τουρτόγλου, «Το δίκαιο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», *ό. π.*, σ. 118· Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1982, σ. 70 κ. εξ.

¹³¹ Κατά τους πρώτους μεταβυζαντινούς αιώνες, σε κοινή δικαστική χρήση ήταν κυρίως ο *Νομοκανών* του νοταρίου των Θηβών Μανουήλ Μαλαξού, ο οποίος περιείχε διατάξεις του θύραθεν και του κανονικού βυζαντινού δικαίου. Επιπρόσθετα, υπήρχε ένα παρόμοιο έργο, που συντάχθηκε στα Ιωάννινα το 1645 από το ιερομόναχο και επίστροπο της πόλεως Ιάκωβο υπό τον τίτλο *Βακτηρία Αρχιερέων*. Ο Ιάκωβος άντλησε το υλικό του νομοκανονικού έργου του από την *Εξάβιβλο* του Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου και το *Σύνταγμα κατά Στοιχείον* του Ματθαίου Βλάσταρη. βλ. Λ. Βρανούσης - Χ. Παπαστάθης - Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», *ό. π.*, σ. 256-257· Δ. Αποστολόπουλος - Κ. Πιτσάκης, «Εκκλησία και δίκαιο δίκαιο», *ό. π.*, σ. 210-211.

¹³² Μ. Τουρτόγλου, «Το δίκαιο», *ό. π.*, σ. 111.

¹³³ Βλ. Mouradgée d'Ohsson, *Tableau général de l' Empire ottoman*, τ. 1, Παρίσι 1788, σ. 24, «La législation Mahométane est partagée en cinq Codes (Religieux, Civil, Criminel, Politique et Militaire)». Βλ., επίσης, J. Schacht, *Introduction au droit musulman*, traduit de l'anglais, Παρίσι 1983.

«ἐξωτέραν κρίσιν». Οι χριστιανικές αρχές προέτρεπαν τους ραγιάδες να προσφεύγουν στις εκκλησιαστικές αρχές για την επίλυση των μεταξύ τους διαφορών, ως πιστοί και ευσεβείς χριστιανοί.¹³⁴

Αν λάβουμε υπόψη μας τον τρόπο με τον οποίο μεταχειριζόταν ο Αλής όσους υποπευόταν για ανταρσία, τις φοβερές ποινές θανάτου –ακόμα και σε γυναίκες –τα οικτρά βασανιστήρια που εφάρμοζε προς παραδειγματισμό, μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα πως επρόκειτο για μία διακυβέρνηση που σκοπό είχε να επιβάλει την απόλυτη κυριαρχία του στο πασαλίκι του και να δώσει την εικόνα ενός ευνομούμενου πασαλικιού μιας στιβαρής διοίκησης τόσο στους υπηκόους του όσο και στους ξένους που τον επισκέπτονταν και στις ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Όμως από την άλλη, είναι ολοφάνερο πως δεν επρόκειτο για ένα ειλικρινές ενδιαφέρον για τους κατοίκους του πασαλικιού του αλλά, κατά βάθος, για την έμφυτη τάση της ικανοποίησης μιας προσωπικής φιλοδοξίας. Είναι η ίδια τάση, η φιλοχρηματία του και η απληστία του που τον έκαναν να συγκεντρώνει τεράστια πλούτη.¹³⁵ Γι' αυτό μηχανευόταν ένα σωρό τρόπους και τεχνάσματα προκειμένου να υφαρπάξει τις περιουσίες πλουσίων Γιαννιωτών ή άλλων.

Υπάρχουν, ωστόσο, και εξαιρέσεις στη στάση/τακτική του αυτή. Κατά τον Ρώσο ιστορικό Γριγκόρι Αρς, ο Αλής, ενώ δεν επεδείκνυε κανένα σεβασμό για τις περιουσίες των υπηκόων του και τις ιδιοποιούνταν, με διάφορους τρόπους, όχι μόνον δεν έθιγε τις περιουσίες των χριστιανικών μονών αλλά, αντίθετα, σε πολλές περιπτώσεις τις προστάτευε από τις αρπακτικές διαθέσεις αξιωματούχων του.¹³⁶

Μία «προσταυτική πολιτική» η οποία όμως δεν πρέπει να απολυτοποιηθεί. Είναι, για παράδειγμα, γνωστές οι αυθαίρετες ενέργειες του Αλή σε βάρος της μονής Δουσίκου (στη δυτική Θεσσαλία) και των μονών των Μετεώρων, οι οποίες είχαν

¹³⁴ Μ. Τουρτόγλου, «Το δίκαιο», ό. π., σ. 117.

¹³⁵ Όπως παρατηρεί ο Β. Παναγιωτόπουλος [*Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Δ', σ. 23] «Τα πλούτη του, αποτελούν απόδειξη της φιλοχρηματου χαρακτήρα του. Η φιλοχρηματία του Αλή πασά θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εμπεριέχει στοιχεία μιας νεωτερικής στάσης απέναντι στα χρήματα. Ειδικότερα, φαίνεται πως στην περίπτωση του, πιθανότατα είναι ορατή μία ψυχολογική παράμετρος η οποία ξεπερνά τις οικονομικές πρακτικές της εποχής εκείνης και τις φυσιολογικές ανάγκες των προσώπων. Αυτή η παροιμιώδης φιλοχρηματία του είναι πιθανό να αποτελεί εκδήλωση μίας βαθύτερης ανάγκης του για δικαίωση και ολοκλήρωση μιας επιτυχημένης προσωπικότητας. Το γεγονός αυτό, αντιστοιχεί περισσότερο σε στη λαϊκή κουλτούρα του χώρου καταγωγής του, παρά στα χαρακτηριστικά ενός νεωτερικού ηγεμόνα».

¹³⁶ Βλ. Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σ. 185, 315-217.

ολέθριες γι'αυτές συνέπειες (οικονομική δυσπραγία κλπ.).¹³⁷ Για παράδειγμα, αγόρασε γαίες στο χωριό Μεγάλα Καλύβια (στην περιοχή της Καρδίτσας), οι οποίες αποτελούσαν ιδιοκτησία της μονής Δουσίκου, με εκβιαστικό τρόπο, σύμφωνα με τον ηγούμενο της μονής, Ιερόθεο. Επειδή όμως ο ηγούμενος και οι μοναχοί αρνούνταν να πουλήσουν τα κτήματά τους, άνθρωποι του Αλή συνέλαβαν τον ηγούμενο και τον μετέφεραν στα Ιωάννινα ώσπου να «συγκατατεθεί» στην πώληση.¹³⁸ Όσον αφορά τα Μετέωρα, ο Ληκ σημειώνει πως το Μεγάλο Μετέωρο βρισκόταν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα σε οικονομικό μαρασμό, διότι οι μοναχοί ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν έναν έκτακτο πολεμικό φόρο (το *μιντάτ-σεφέρ*). Επιπλέον έδιναν 750 πιάστρα το χρόνο στον Αλή πασά, εκτός από το βούτυρο, το τυρί και τα άλλα προϊόντα, από τα αιγοπρόβατα και τα κτήματα της μονής. Άλλα τόσα κατέβαλλαν στον Βελή πασά, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την προστασία των μοναστηριών από τους Αλβανούς, την περίοδο που ήταν διοικητής της Θεσσαλίας (μετά το 1812). Επίσης, σημειώνει πως το μοναστήρι του Μεγάλου Μετεώρου είχε χρέος 50 πουγκιά, άλλα όμως μοναστήρια χρωστούσαν 70 πουγκιά. Επειδή όμως ο τόκος ήταν 1% το μήνα, υπέφεραν πολύ.¹³⁹ Ο Πουκεβίλ γράφει ότι οι δωρεές προς τα μοναστήρια των Μετεώρων ανέρχονταν σε 40 πουγκιά,¹⁴⁰ από τα οποία τα 12 καταβάλλονταν στον σατράπη των Ιωαννίνων, Αλή πασά. Μεγάλα ποσά ξόδευαν οι μοναχοί και για τη φιλοξενία των Αλβανών, οι οποίοι παρασιτούσαν εις βάρος των μοναστηριών.¹⁴¹ Η εξαγορά της προστασίας γινόταν με υψηλό αντίτιμο και παρείχε μια σχετική ασφάλεια στους μοναχούς των Μετεώρων, καθώς όταν διορίστηκε ο Βελής πασάς ως διοικητής του πασαλικιού του Μοριά (το 1807), οι Αλβανοί έμειναν για μέρες στα μοναστήρια.¹⁴²

Κατά τον Ρώσο ιστορικό Γριγκόρι Αρς, ο Αλή πασάς χάρισε αιγοπρόβατα, αγροτικές εκτάσεις και αμπελώνες στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στο Κόρμποβο.¹⁴³ Ευνοϊκή στάση τήρησε ο Αλής έναντι και μερικών άλλων μονών. Χαρακτηριστική είναι στο σημείο αυτό μία διαταγή του (*μπουγιουρντί*) προς τους φύλακες και τους επικεφαλής στρατιωτικών αποσπασμάτων της περιοχής

¹³⁷ Βλ. Ευγενία Γιαννούχου, *Οικονομική και κοινωνική κατάσταση στη δυτική Θεσσαλία από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ως το 1821*, Διπλωματική εργασία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2017, σ. 36-38.

¹³⁸ Βλ. Κώστας Σπανός, «Ο Αλή πασάς αγοραστής γαιών στα Μεγάλα Καλύβια των Τρικάλων», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τ. 41^{ος} (Λάρισα 2002), σ. 22-23.

¹³⁹ Κ. Σιμόπουλος, *ό. π.*, τ. Γ1, σ. 502-503.

¹⁴⁰ Ένα πουγγί ισοδυναμούσε με 500 γρόσια.

¹⁴¹ Βλ. Πουκεβίλ, *ό. π.*, σ. 240.

¹⁴² Βλ. William Leake, *Travels in Northern Greece*, vol. IV, Λονδίνο 1835, σ. 538 κ. εξ.

¹⁴³ Βλ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ' και στις αρχές του ΙΘ' αιώνα*, 1994, σ. 130.

Μαλακασίου και αφορά τη μονή Τσούκας.¹⁴⁴ Το ύφος του Αλή πασά είναι ιδιαίτερα αυστηρό και τους τονίζει ότι το μοναστήρι αυτό είναι υπό την προστασία του και δεν θα πρέπει πλέον ούτε τα μάτια τους να γυρίσουν προς αυτό, ούτε να αναζητήσουν φαγητό για το Ανώτατο συμβούλιο ή για πιστωτές και να μην το προσεγγίσουν για κανέναν λόγο».¹⁴⁵ Λόγω της ιδιαίτερης σημασίας που έχει για την ιστορική έρευνα και άλλων ζητημάτων αυτό το ανέκδοτο έγγραφο, το παραθέτουμε εδώ μετεγγραμμένο ολόκληρο:

Από τόν Αλή πασά

Εἶδηςις πρὸς ὅλους τοὺς κατὰ καιροὺς κολτζήδες¹⁴⁶ τοῦ Μαλκασίου ὅτι τὸ μοναστήρι τῆς Τζούκας ἔγινεν ἐδικό μου καὶ ἐστείλεν, διὰ τοῦτο τόσον ἐδὸ ὅπου ἦταν τώρα κολτζής τόσον καὶ οἱ ἄλλοι ὅπου κατασταθοῦν ἀπέξω, κεῖθε δὲν ἔχει νὰ γυρέψετε τίποτε ἀπὸ αὐτό τόσον διὰ τὸ φαγητόν τοῦ ντεβριού¹⁴⁷ ὅσον καὶ διὰ κριαριάτικον¹⁴⁸ ἢ διὰ ἄλλο τίποτε οὐδὲ λιστρικόν. ἀλλὰ οὐδέ νὰ ζυγώσετε μέσα σ' αὐτό τὸ μοναστήρι μήτε γιὰ νερό μπιλέ¹⁴⁹ νὰ πῆτε, ἀν γυρίσετε τὰ μάτια σας νὰ τὸ κοιτάξετε ὁλότελα, ἀν ἴσως ὁμως τόσον ἐσὺ ὅπου εἶσαι τώρα κολτζής, ἢ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὅπου νὰ μποῦν ἀπὲ δω κεῖθε κανέναν παρακούσει τὴν προσταγὴν μου καὶ γυρέψει λιανό, ἢ γυρίσει ἀπὸ μέσα γιὰ γερό μακιάρι,¹⁵⁰ ἃς ξέρη παστρικά ὅτι θέλει χάσει καὶ τὸ ψωμί του καὶ τὸ ναζάρι¹⁵¹ μου καὶ τζεβάπι¹⁵² δὲν μοῦ δίνει ἐξάπαντος, καὶ τὸ παρόν μου πουνγιουρδί νὰ εἶναι στὸ χέρι τους διὰ νὰ τὸ δείχνουν σάν τότε κάθε κολτζή ὅπου νὰ κάμνη καθὼς προστάζω ὅχι ἄλλως ἐξ ἀποφάσεως.

(σφραγίδα του Αλή πασά)
1810 Φεβρουαρίου 28

Σ' αυτή τη διαταγή του Αλή φαίνεται η στάση του έναντι της συγκεκριμένης μονής, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως πολύ αυστηρή και αμείλικτη προς αυτούς που θα τολμούσαν να διαπράξουν κάτι σε βάρος της και συνάμα πολύ προστατευτική για τη συγκεκριμένη μονή και για τον ηγούμενό της Γαβριήλ, ο οποίος ήταν φίλος

¹⁴⁴ Για την ακίνητη ιδιοκτησία αυτής της μονής στο β' μισό του 19^{ου} αι. (1865-1866) βλ. Αγγελική Μάρου, *Σύστημα διοικήσεως και οικονομικής διαχείρισης των μονών των Ιωαννίνων κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα*, δακτυλογραφημένη διδ. διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2017, σ. 315-219, 347, όπου και άλλες μνείες γι' αυτή τη μονή.

¹⁴⁵ Βλ. το πρωτότυπο αυτού του εγγράφου στο Παράρτημα Π1.

¹⁴⁶ Κολτζής (από το τουρκικό kolcu) = ένοπλος φρουρός, ο επικεφαλής στρατιωτικού αποσπάσματος ή μιας αρματολικής περιοχής.

¹⁴⁷ Ντεβρί (από το τ. devir/devir) = περιοδεία, περίοδος, εποχή.

¹⁴⁸ Φόρος για τα κριάρια.

¹⁴⁹ Μπιλέ (από το τ. bile) = ακόμη και αν, αν και.

¹⁵⁰ Μάλλον από το μακιαρές (τ. mekkâre) = υποζύγιο, φορηγό ζώο (άλογο ή μουλάρι).

¹⁵¹ Ναζάρι/νανζάρι/ανασάρι/νασάρι (από το τ. pazar) = βλέμμα, προστασία, επιστάσια.

¹⁵² Τζεβάπι/ντζεβάπι/τζιβάπι/σεβάπι (από το τ. cevap) = απάντηση, απολογία, δικαιολογία.

του. Ο Αλής ρητά αναφέρει ότι το μοναστήρι της Τσούκας βρισκόταν υπό την εξουσία του και γι' αυτόν τον λόγο οι επικεφαλής στρατιωτικών αποσπασμάτων της περιοχής εκείνης δεν έπρεπε να πάρουν τίποτα από αυτό (φαγητό, νερό, υποζύγια). Προειδοποιεί δε ότι θα τιμωρούσε αυστηρά όποιον τολμούσε να παρακούσει τη διαταγή του.

Στην ίδια μονή αναφέρεται και ένα άλλο ανέκδοτο έγγραφο του Αρχείου της Μητροπόλεως Ιωαννίνων. Πρόκειται για μία διαταγή (μπουγιουρτί) του Αλή πασά προς τους κατοίκους του χωριού της επαρχίας Νικοπόλεως – Πάργας Άγιος Γεώργιος, το οποίο ήταν τσιφλίκι του Αλή πασά.¹⁵³ Όπως αναφέρεται, ο ηγούμενος της μονής μπορούσε να συλλέγει τον καρπό από 14 ρίζες ελιές που είχε αγοράσει σ' αυτό το τσιφλίκι του Αλή. Ο Αλής απειλεί, έμμεσα αλλά με τρόπο που δεν χωράει καμία απολύτως αμφιβολία, με αυστηρή τιμωρία όποιον επιστάτη του τσιφλικιού του θα τολμούσε να πειράξει αυτή την περιουσία της μονής, της οποίας ήταν προστάτης.

Βεζύρ Αλήπασα

Από τόν ύψηλότετον

είς έσᾶς Αγιοργήτες, βλέποντας τό μπουγιουρτί μου, δέκα τέσσαρας ρήζες έχει όποῦ έχει άγορασμένες ό γούμενος από τό μοναστήρι τῆς Τζούκας από ζιφλίκι¹⁵⁴ μου χουζέτι¹⁵⁵ νά τούς μαζόνη καθώς τούς έμάζονε καί νά μή πειραχθη από κάθε σούμπαση¹⁵⁶ έδικό μου όποῦ εύρίσκεται αύτοῦ ότι τό μοναστήρι είναι έδικόν μου καί κεφήλης¹⁵⁷ δέν γίνομαι έξαποφάσεως.

1809 Άπριλίου 17: Ιωάννινα¹⁵⁸

Στο ίδιο ζήτημα αναφέρεται και μία άλλη διαταγή του Αλή πασά, η οποία φέρει χρονολογία 1806.¹⁵⁹ Ένα άλλο ανέκδοτο έγγραφο από το ίδιο Αρχείο περιέχει μία διαταγή του Αλή προς τον εμίνη του (αξιωματούχο με συγκεκριμένα διοικητικά ή ελεγκτικά καθήκοντα), ονόματι Καραμάνη, στην οποία γίνεται λόγος για τις

¹⁵³ Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Β' (έγγρ. 631, 781, 788). Το χωριό αυτό είναι σήμερα ακατοίκητο.

¹⁵⁴ Ζιφλίκι = τσιφλίκι

¹⁵⁵ Χουζέτι/χοτζέτι (από το τ. hücet) = απόφαση του καδή (μουσουλμανου δικαστή), τίτλος ιδιοκτησίας, απόδειξη.

¹⁵⁶ Σούμπασης (από το τ. subaşı) = επιστάτης – διαχειριστής τσιφλικιού, αντιπρόσωπος του κατόχου του, υπάλληλος.

¹⁵⁷ Κεφήλης (από το τ. kefil) = προστάτης, εγγυητής.

¹⁵⁸ Βλ. το πρωτότυπο αυτού του εγγράφου στο Παράρτημα Π2.

¹⁵⁹ Βλ. το έγγραφο στο Παράρτημα Π6.

φορολογικές υποχρεώσεις της ίδιας μονής και με την εντολή να μην απαιτεί μεγαλύτερα ποσά:

‘Εγώ ό βεζύρ Αλή παϊσᾶς ἔδωσα τό πουργιουρδί μου τοῦ ἡγουμένου τοῦ μοναστηρίου Τζούκας διά να δίδῃ ἀπό τόν ἀγιόργη καί χίλια του Αἱ Δημήτρη. Αὐτό νά ἡξεύρετε ἀπό τόν ἐμίνῃ¹⁶⁰ Καραμάνη, καί νά μὴν γυρεύσετε τίποτες περισσότερον, ὅτι καίλλης δέν δέν γένομαι ἐξ ἀποφάσεως.

1803 Σεπτεμβρίου 21 Ἰωάννινα¹⁶¹

Το επόμενο έγγραφο, με ημερομηνία 16 Μαρτίου 1809, περιέχει μία διαταγή του Μουχτάρ πασά, πάλι για τη μονή της Τζούκας, στο οποίο γράφει ότι η εν λόγω μονή είναι απαλλαγμένη «ἀπό κάθε λογῆς ἀγγραφείαν μέ μπουγιορτί καί προσταγήν μου». Γι’ αυτό, κανένας, ούτε (μ)πουλουμπασής του (αρχηγός στρατιωτικής ομάδας) ούτε κανείς άλλος δεν είχε το δικαίωμα να απαιτεί από τους μοναχούς της ξύλα κλπ.¹⁶² Στην ίδια μονή αναφέρεται και ένα άλλο έγγραφο (μπουγιουρντί), του 1796, στο οποίο ο Αλή πασάς, αφού προηγουμένως τονίζει ότι η μονή Τζούκας ήταν τσιφλίκι του, κάνει λόγο για το φόρο των προβάτων, που όφειλε να καταβάλλει.¹⁶³

Όλα τα έγγραφα, που αναλύσαμε σύντομα παραπάνω, αφενός παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον για τη μελέτη της ιστορίας των μονών της περιοχής αυτής αφετέρου δε αναδεικνύουν μια ιδιαίτερη και όχι πολύ γνωστή πτυχή της διοίκησης του Αλή πασά. Ταυτόχρονα όμως δημιουργούν στον ιστορικό ερευνητή ορισμένα ερωτήματα, το κυριότερο από τα οποία είναι το ποιο ακριβώς ήταν το γαιοκτητικό καθεστώς αυτής της μονής και ποια ακριβώς έννοια έχουν όσα λέει ο Αλής ότι η εν λόγω μονή του ανήκε και ότι ήταν τσιφλίκι του. Πρόκειται για ένα ζήτημα στο οποίο δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε, ελλείψει άλλων τεκμηρίων. Εξάλλου, δεν βρίσκεται στο κέντρο της μελέτης μας.

¹⁶⁰ Εμίνης (από το τ. emîn) = έμμισθος αξιωματούχος που διοριζόταν από έναν σουλτάνο ή έναν πασά με συγκεκριμένα διοικητικά ή ελεγκτικά καθήκοντα, διευθυντής, έμπιστος.

¹⁶¹ Βλ. το πρωτότυπο αυτού του εγγράφου στο Παράρτημα Π3.

¹⁶² Βλ. το έγγραφο στο Παράρτημα Π4.

¹⁶³ Βλ. το έγγραφο στο Παράρτημα Π5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΛΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

3.1 ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

Σημαντική πηγή εσόδων για το πασαλίκι των Ιωαννίνων και για τον ίδιο τον Αλή πασά αποτελούσαν οι διάφοροι φόροι, που χαρακτηρίζονται ως τροχοπέδη για την οικονομική ανάπτυξη του τόπου, καθώς ήταν δυσβάστακτοι.¹⁶⁴ Η σταδιακή αύξηση των φόρων οδήγησε σε οικονομική ύφεση τη γεωργία και τη βιοτεχνία, αφού η αίσθηση στην κοινή γνώμη ήταν ότι δεν άξιζε τον κόπο να δουλεύει κανείς ώστε να έχει μεγαλύτερη παραγωγή, από τη στιγμή που οποιαδήποτε αύξηση και να είχαν στα έσοδα των κατοίκων του πασαλικιού του, τα περισσότερα έσοδά της θα τα λάμβανε ο Αλή, μέσω των φόρων.¹⁶⁵ Η «φορολογική πολιτική» του θα μπορούσε να έχει πολύ ευεργετική επίδραση για την οικονομική ανάπτυξη του πασαλικιού του, εάν αυτή δεν απέβλεπε αποκλειστικά στην εξυπηρέτηση των προσωπικών του συμφερόντων.¹⁶⁶

Το σύστημα φορολογίας που εφαρμοζόταν στην Ήπειρο ήταν, βέβαια, κοινό με εκείνο της υπόλοιπης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹⁶⁷ Οι φόροι διακρίνονταν σε τακτικούς και σε έκτακτους, είναι δε γνωστό ότι η κατανομή και η είσπραξή τους παρουσιάζει από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα ορισμένες αλλαγές, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Στην κατηγορία των έκτακτων φόρων (avariz) ανήκαν πολλοί και δυσβάστακτοι φόροι, που επιβάλλονταν, ιδίως, σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Μέσω των έκτακτων φόρων καλύπτονταν οι χρηματοδοτήσεις εκτέλεσης διαφόρων έργων, όπως των οχυρωματικών, οι πολεμικές δαπάνες κλπ.¹⁶⁸ Η δε επιβαρυντική

¹⁶⁴ Η έκφραση «*έχαλάστηκε ο κόσμος*», που ήταν τότε κοινή σε όλη την Ελλάδα, στην Ήπειρο λεγόταν τόσο από τους Τούρκους όσο και από τους Έλληνες· υπαινίσσονταν δε τη συνεχώς αυξανόμενη εξαθλίωση –σε σχέση με τις υπερβολικές αυξήσεις στα απαραίτητα για τη διαβίωση των ανθρώπων. Αιτία της ήταν οι πολλές φορολογικές απαιτήσεις της Υψηλής Πύλης, η σταδιακή υποτίμηση του τουρκικού νομίσματος, ο εκβιασμός των τοπικών κυβερνητών και ειδικότερα για το γιαννιώτικο πασαλίκι η καταστροφή της βιοτεχνικής παραγωγής, λόγω της καταπιεστικής διακυβέρνησης του Αλή Πασά, οι πόλεμοι που διεξήγε, τα πομπώδη και πολυέξοδα ταξίδια του, οι αυθαίρετες αξιώσεις του και η αναγκαστική συντήρηση των Αλβανών στρατιωτών· βλ. Κ. Σπανός, Λάρισα, 2001, σ. 13.

¹⁶⁵ Κ. Ε. Fleming, *Αλή Πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης, ό. π.*, σ. 90.

¹⁶⁶ Βλ. Γρ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος, ό. π.*, σ. 112.

¹⁶⁷ Βλ. στο Παράρτημα έγγραφο Π8, Αρτζούχαλι (επιστολή) για αντιδικία με προεστούς για φορολογικές υποχρεώσεις· έγγρ. Π9, Λογαριασμός χρεωστικών υπολοίπων επαρχίας Τρικάλων προς τον Αλή πασά· έγγρ. Π10, *ταχβίλι* (απόδειξη παραλαβής) προς τους κατοίκους του χωριού Τεριχάτες (στον καζά Αργυροκάστρου) για την είσπραξη φόρων.

¹⁶⁸ Γρ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος, ό. π.*, σ. 90. Από την πλούσια βιβλιογραφία για το φορολογικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας την περίοδο αυτή βλ. Β. McGowan, «Η εποχή των αγιάνηδων, 1699-1812» στο Η Inalcik. – D. Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Β', ό. π., σ. 255-386· Ελένη Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, *Η*

έμμεση φορολόγηση με την αναγκαστική παροχή καταλύματος στους στρατιώτες –που ουσιαστικά αποστράγγιζε από τους ιδιώτες από όλα τους τα κέρδη και σε αρκετές περιπτώσεις τους οδηγούσε στη χρεοκοπία– είχε καταστροφικές οικονομικές, αλλά και δημογραφικές, συνέπειες.¹⁶⁹ Παράλληλα, οι φορολογικοί δασμοί και τα διάφορα τέλη απέφεραν το 10% των εσόδων από την πόλη των Ιωαννίνων.¹⁷⁰ Μέσω των υπενουκιάσεων των γαιών (σύστημα του iltizam) εισπράττονταν πολλοί φόροι (επί προσώπων και γαιών), ενώ πολύ σημαντικά ήταν και τα έσοδα από τον φόρο της δεκάτης. Τα εισπρακτικά δικαιώματα είχαν παραχωρηθεί σε μπέηδες αλλά και σε ιδιώτες. Οι αυθαίρετες επιβαρύνσεις ήταν πολλές. Οι φόροι άλλοτε αναγγέλλονταν με μπουγιουρντιά και, σε όχι σε λίγες περιπτώσεις, εισπράττονταν αυθαίρετα μεγαλύτερα ποσά.

Ο φόρος της δεκάτης ήταν ο βασικός φόρος πάνω στη γεωργική παραγωγή κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Ειδικότερα, την περίοδο που μελετάμε το κράτος υπενουκιάζε το δικαίωμα της εισπραξής αυτού του φόρου σε τοπικούς-άρχοντες αξιωματούχους (μουσουλμάνους ή χριστιανούς), που αποτελούσαν το σώμα των *τοπικών ελίτ*. Ο φόρος αυτός αφορούσε στην παραγωγή ελιών, δημητριακών, οσπρίων, αμπελιών και άλλων γεωργικών προϊόντων. προκαθορισμένος φόρος ανερχόταν στο ήταν 1/10 της παραγωγής ο Αλής εισέπραττε το 1/5 και παρακρατούσε τη διαφορά.¹⁷¹ Επιπρόσθετα, υπήρχαν φόροι που αφορούσαν συγκεκριμένα προϊόντα (όπως το κρασί) και άλλοι ειδικοί φόροι όπως οι φόροι για τους μύλους και τα κοπάδια.¹⁷²

προεπαναστατική Ελλάδα, 1ος τόμος της σειράς 1821, Η γέννηση ενός έθνους-κράτους, έκδ. Σκάϊ βιβλίο, Αθήνα 2010, σ. 147-151.

¹⁶⁹ Ο παραγωγός της οθωμανικής υπαίθρου αφιέρωνε δυσανάλογο τμήμα των φτωχικών του εσόδων για τη συντήρηση ενός παρασιτικού πληθυσμού φορομισθωτών οπλοφόρων και τοκογλύφων. Στην περίπτωση του χριστιανού αγρότη, όλο και συχνότερα η ίδια του η γη γινόταν κτήμα των αγάδων· πρβλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό. π., τ. Α', σ. 55· Ν. Σαρρής, *Οσμανική Πραγματικότητα. Σύστημα Παρά-θεση Δομών και Λειτουργιών*, τ. Α', 1990, σ. 87.

¹⁷⁰ Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Β', σ. 517-218, έγγρ. 577, Απόσπασμα λογιστικού βιβλίου του Κοινού των Ιωαννίνων, σχετικό με τις φορολογικές υποχρεώσεις της πόλης προς τον Αλή Πασά. Περιέχει το συνολικό ύψος της φορολογίας για την περίοδο από τις 1 Αυγούστου 1810 έως τις 1 Αυγ. (31 Ιουλίου 1811). ανερχόμενο στο ποσό των 335.000 γροσίων, στα οποία προστίθενται και υπόλοιπα του προηγούμενου έτους ύψους 39.927 γροσίων.

¹⁷¹ Κ. Α. Οικονόμου, *Η Λάρισα και η Θεσσαλική Ιστορία*, τ. Δ', Λάρισα 2009, ό. π., σ. 124 και Απ. Βακαλόπουλος, «Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους υπό τους Τούρκους», ΙΕΕ, τ. Ι'(Αθήνα 1974), σ. 44-50.

¹⁷² *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Β', σ. 284-285, έγγρ. 617, Τεσκερές (= εξοφλητική απόδειξη) Ιζέτ Μπέη προς τους κατοίκους του χωριού Φράστανη Αργυροκάστρου για την καταβολή του *μαχτού*, δηλαδή κατ' αποκοπή φόρου, του έτους 1812 (μαζί με το *μετζελιάτικον*, δηλαδή τα δασύματα για τη συντήρηση των ταχυδρομικών σταθμών *μετζίλια*). Σύμφωνα με τον Β. Παναγιωτόπουλο, το χωριό αυτό εμφανίζεται

Κυρίως όμως τους χριστιανούς τους επιβάρυνε ο *κεφαλικός φόρος*. Ως γνωστόν, τον φόρο αυτό τον κατέβαλαν μόνο οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι, από τον οποίο απαλλάσσονταν ορισμένες κοινωνικές ομάδες, όπως αυτές των γυναικών, των αναπήρων και των υπερηλίκων. Επίσης, υπήρχαν και πολλοί άλλοι φόροι οι οποίοι επιβάρυναν είτε μόνο του μη μουσουλμάνους (όπως η *σπέντζα/ τ. ispençe*) είτε όλους τους φορολογούμενους υπηκόους, ανεξαρτήτως θρησκευματος.¹⁷³ Οι φόροι, που αφορούσαν τα κοπάδια και τα μελίσσια επιβάρυναν τόσο τους χριστιανούς όσο και τους μουσουλμάνους που δίνονταν είτε σε χρήματα είτε με την μορφή αγγαρείας.¹⁷⁴

Δεν μπορούμε, επίσης, να παραβλέψουμε το ότι ο Αλής λάμβανε φόρους από τα ιεροδικεία και συγκεκριμένα το 10% επί της αξίας των ιδιοκτησιών και ότι σφετεριζόταν τα περιουσίες αυτών που δεν είχαν αρσενικά τέκνα. Επιπλέον, δωροδοκούσαν και προέβαινε σε λεηλασίες περιοχών με τις οποίες δεν διατηρούσε ειρηνικές σχέσεις. Ανάλογες τακτικές ακολουθήθηκαν και από τους γιους του, Μουχτάρ και Βελή, όταν αυτοί ανέλαβαν κρατικά αξιώματα.¹⁷⁵

Σε ένα έγγραφο, που συντάχθηκε στα Ιωάννινα στις 15 Ιουνίου 1813, γίνεται αναφορά σε χρεωστικά υπόλοιπα της επαρχίας των Τρικάλων προς τον Αλή πασά για την περίοδο από τον Οκτώβριο του 1811 έως τον Οκτώβριο του 1812. Αυτό το έγγραφο φέρει την υπογραφή του *βεκίλη* (αντιπροσώπου) του κοινού της επαρχίας, Δημήτρη Χατζηπέτρου.¹⁷⁶ Με ένα άλλο μπουγιουρντί ο Αλή έδινε διαταγή στους κατοίκους της ίδιας περιοχής να καταβάλουν στον μπουμπασίρη Μπάκο Ζιαμποκίκα το ποσό που όφειλαν μέσα σε είκοσι ημέρες. Αυτό το οποίο διαφαίνεται από την περιγραφή του λογαριασμού είναι η έκφραση *μπεκαγιέδες (υπόλοιπα) του Οικονόμου*, που επαναλαμβάνεται και σε άλλα έγγραφα. Από τους εκδότες του Αρχείου πιθανολογείται ότι ο προεστός του βιλαετίου της περιοχής Τρικάλων είναι ο ίδιος που συναντάται και σε άλλα σημεία εγγράφων του Αρχείου.¹⁷⁷

στο κατάλογο Φιλητά ως τσιφλίκι του Αλή πασά (βλ. Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 604), δεν γνωρίζουμε όμως τι αντιπροσωπεύει η παρούσα καταβολή φόρου και αν πράγματι το χωριό το 1812 είχε ήδη ενταχθεί σε κάποια κατηγορία τσιφλικιών, έστω και κατά την κατηγοριοποίηση του Φιλητά. Προσθέτει δε ότι το ποσό το 180 γροσίων θα έπρεπε να θεωρηθεί σχετικά μικρό, αν επρόκειτο για το σύνολο των τιμαριωτικών υποχρεώσεων του χωριού, ακόμη μικρότερο μάλιστα αν περιείχε και τσιφλικικές υποχρεώσεις του τύπου τριτάρικο ή κάτι ανάλογο.

¹⁷³ Βλ. Ν. Σαρρή, *Οσμανική πραγματικότητα, ό. π.*, σ. 87.

¹⁷⁴ Απ. Βακαλόπουλος, «Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους υπό τους Τούρκους», *ΙΕΕ*, τ. Ι', ό. π., σ. 44-50

¹⁷⁵ Ιωάννης Γιαννόπουλος, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά υιού του Αλή πασά», *Μνήμων* 2 (1972), σ. 136

¹⁷⁶ *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Β', σ. 349-350, έγγρ. 664.

¹⁷⁷ *Στο ίδιο*, τ. Β', σ. 344-345, έγγρ. 661.

Μία επιπλέον πηγή εσόδων του Αλβανό πασά ήταν οι πιστώσεις, κατόπιν δανεισμών.¹⁷⁸ Αυτά τα έσοδα αντιπροσώπευαν ένα κολοσσιαίο εισόδημα για τον Αλή, ο οποίος ήταν υποχρεωμένος να αποδώσει μόνο το 1/7 –300 πουγκιά–¹⁷⁹, ως *μουκατά* (*moukataa*), δηλαδή ως ενοίκιο επί της παραγωγής της καλλιεργούμενης γης, από το βοεβοδαλίκι (*voivodalik*), δηλαδή διοικητική περιοχή, της Άρτας.¹⁸⁰

Η φορολογία αποτελούσε ένα μέσο αύξησης της μεγάλης περιουσίας του Αλή και ένα σημαντικό αίτιο για την καταστροφή πολλών οικισμών στους κατοικούσαν χριστιανοί, οι οποίοι δεν είχαν άλλη επιλογή από τη μετανάστευσή τους. Ο Αλή πασάς πέτυχε να θέσει υπό τον έλεγχό του μεγάλες εκτάσεις γης στη Θεσσαλία και να τις μετατρέψει σε ιδιοκτησίες του (*τσιφλίκια*).¹⁸¹

Μία πολύ χαρακτηριστική περίπτωση πλουτισμού του, μέσω της παράνομης είσπραξης υπέρογκων φόρων, είναι αυτή που έχει σχέση με την ονομαστή βιοτεχνία υφαντουργίας των Αμπελακίων. Ο Αλής, εκβιάζοντάς την, εισέπραττε παράνομα, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, 60.000 πιάστρα ετησίως, γεγονός που μαζί με άλλες αιτίες (ανταγωνισμός από τις αγγλικές υφαντουργίες, επιδημία πανώλης κλπ.) είχε ως συνέπεια την κάμψη και τον μαρασμό αυτής της πρωτοποριακής συνεταιριστικής βιοτεχνίας.¹⁸²

Ας σημειώσουμε τέλος, σ' αυτή τη συνάφεια, το ότι ο Αλή πασάς, όπως και ισχυροί μουσουλμάνοι αγάδες της περιοχής –ανάμεσα στους οποίους βρίσκονταν και πρόγονοι του Αλή– πίεζαν τους χριστιανούς να προσφεύγουν στην προστασία τους, έναντι ετήσιας εισφοράς σε χρήμα, και ύστερα σε τμήμα της αγροτικής παραγωγής τους, κάτι που με την πάροδο του χρόνου απέκτησε μόνιμο χαρακτήρα και «μετατράπηκε στην πράξη σε ένδειξη υποτέλειας».¹⁸³

¹⁷⁸ Κ. Ε., Fleming, *Αλή Πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, ό. π., σ. 90.

¹⁷⁹ Το ένα πουγκί ισοδυναμούσε με 500 γρόσια.

¹⁸⁰ Βλ. Δ. Ανωγιάτης – Πελέ, *Έξι γαλλικά υπομνήματα*, ό. π., σ. 231.

¹⁸¹ Ε. Φαρμακίδης, *Η Λάρισα. Τοπογραφική και ιστορική μελέτη*. (εισαγωγή – επιμέλεια, Κ. Σπανός), Λάρισα 2001, σ. 13.

¹⁸² Βλ. *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', ό. π., σ. 204.

¹⁸³ Βλ. Δ. Δημητρόπουλος, «Αγαλίκι», *Τα Ιστορικά*, τ. 26/τεύχ. 50 (Ιούνιος 2009), σ. 76-77.

3.2 ΤΑ ΤΣΙΦΛΙΚΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΙΩΝ ΤΟΥ

Ένα από τα θέματα έρευνάς μας που αφορά στη διοίκηση του Αλή πασά είναι αυτό της δημιουργίας μιας τεράστιας ακίνητης περιουσίας και των τρόπων-μεθόδων απόκτησής της. Κατά την εποχή του Αλή ήταν σύνηθες οι ισχυροί τοπάρχες (πασάδες, αγιάνηδες κ. ά.) να αυξάνουν την ακίνητη περιουσία που κατείχαν, με διάφορους νόμιμους ή παράνομους τρόπους, μετατρέποντας τα τιμάρια ή τις γαίες –ακόμη και ολόκληρων χωριών– σε τσιφλίκια, με αποτέλεσμα πολλοί χωρικοί να χάνουν τις περιουσίες τους, με όλες τις αρνητικές συνέπειες στην καθημερινή τους ζωή. Το γεγονός αυτό οδηγούσε σε μία «γαιοκτητική αναρχία», καθώς πολλοί μεγαλογαιοκτήμονες και πλούσιοι, προσπαθώντας να ενισχύσουν τη δύναμή τους και την κυριαρχία τους πάνω στη γη, κατέβαλαν προσπάθειες να αυξάνουν συνεχώς τις περιουσίες τους, θέτοντας έτσι τις βάσεις δημιουργίας του γαιοκτητικού συστήματος των τσιφλικιών, στη θέση αυτού των τιμαρίων. Η Υψηλή Πύλη, για να ενισχύσει το κρατικό ταμείο, εισήγαγε, από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, την εκμίσθωση των κρατικών εισοδημάτων σε ιδιώτες. Η εκμίσθωση συνδέονταν με τα φορολογικά έσοδα των γαιών (γαιοπρόσοδος), αλλά συνήθως και με όλα τα είδη φόρων.¹⁸⁴

Ένα μέσο απόκτησης χρημάτων από τον Αλή ήταν και οι τεράστιες σε έκταση γαίες του, απόρροια των ποικίλων γαιοκτητικών πρακτικών του (αγορές ή αρπαγές γαιών, δημεύσεις περιουσιών, προκλήσεις «δωρεών» κλπ.). Έτσι, πολλές ιδιωτικές γαίες μετατράπηκαν σε τσιφλίκια του ίδιου του Αλή ή των γιων του, κάτι που είχε ως συνέπεια ν' αλλάξει σημαντικά το ιδιοκτησιακό καθεστώς του πασαλικού του. Σ' αυτό το ζήτημα θα αναφερθούμε αναλυτικά αμέσως παρακάτω. Ο Αλής κατάφερε να διατηρήσει έως τον θάνατό του τεράστια σε έκταση τσιφλίκια, τα περισσότερα από τα οποία τα είχε αποκτήσει με αθέμιτα μέσα, κάτι που η Πύλη το αποδεχόταν, λόγω της οικονομικής συνδρομής του αλλά και των όποιων υπηρεσιών (στρατιωτικών ή άλλων) παρείχε σ' αυτήν.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Βλ. Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία, ιη'-ιθ' αι* εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 189-218, 357-403 και Karen Barkey, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα. Οι Οθωμανοί σε συγκριτικό πλαίσιο*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, σ. 301-303.

¹⁸⁵ Όπως παρατηρεί ο Β. Παναγιωτόπουλος, ο Αλή πασάς διοίκησε σαν ηγεμόνας και διαχειρίστηκε τη γαιοκτησία και τα οικονομικά των «υποτελών» του, χριστιανών και μουσουλμάνων, ληστρικά και ταυτόχρονα πατεernalιστικά, σε βαθμό που κάθε έννοια νομιμότητας, ακόμη και εντός του οθωμανικού δικαϊκού συστήματος, να μην έχει κανένα νόημα για τις πράξεις του· *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Δ', σ. 20.

Μία συνήθης τακτική του Αλή ήταν ο σφετερισμός της ακίνητης περιουσίας μοναστηριών ή ιδιωτών.¹⁸⁶ Άλλη τακτική του ήταν η παρενόχληση και οι πιέσεις σε βάρος των κατοίκων διαφόρων οικισμών με σκοπό την εγκατάλειψη των γαιών τους –κάτι που κατά κανόνα το πετύχαινε–, ο εξαναγκασμός να τις πωλήσουν σ’ αυτόν, καθώς και ο εκφοβισμός ή η άσκηση βίας σε εύπορους υπηκόους του ώστε να του «κληροδοτήσουν» τις περιουσίες τους, καθώς και η απόκτηση γαιών που δεν είχαν ιδιοκτήτη (τα λεγόμενα *μαχλούλικά*/ τ. *mahlul*).¹⁸⁷

Τα τσιφλίκια, λοιπόν, συνιστούσαν κύριο μέσο απόκτησης πλούτου για τον Αλή, ο οποίος –μαζί με τους γιούς– είχε στην κατοχή του εκατοντάδες τσιφλίκια μέσα στα όρια του τεράστιου πασαλίκιού του. Ένα πολύ χαρακτηριστικό επεισόδιο που δείχνει ποια τεχνάσματα χρησιμοποιούσε ο Αλής προκειμένου να ιδιοποιηθεί τις γαίες, ακόμη και ολόκληρων χωριών, είναι αυτό που καταγράφει ο Άγγλος κατάσκοπος-περιηγητής W. Leake για την αρπαγή των γαιών του χωριού Ματσούκι, στην Ήπειρο. Όπως γράφει, «*Μετά την τελευταία μου επίσκεψη εδώ, το Ματσούκι έγινε τσιφλίκι του Βεζίρη Αλή. Οι φτωχοί χωρικοί στα Γιάννενα και σε άλλες περιοχές που αδυνατούσαν να πληρώσουν τις οικονομικές επιβαρύνσεις, ήταν υποχρεωμένοι να δανείζονται με τόκο 20%. Με τον καιρό, αυτή τους η ανάγκη μεγάλωνε με αποτέλεσμα ένα μέρος του πληθυσμού να καταφύγει στα Άγραφα ενώ όσοι έμειναν πίσω δεν μπορούσαν να αποφύγουν την πρόταση του Αλή να αγοράσει τη γη τους αλλά και ολόκληρα χωριά. Ζήτησαν από τον Αλή δε 12 κεσέ (6.000 γρόσια) αλλά αυτός έδωσε μόνο 2 (1.000 γρόσια)*».¹⁸⁸

Την περίοδο αυτή παρουσιάστηκε και το φαινόμενο της «προστασίας» που ζητούσαν αγρότες από οθωμανικά ιδρύματα και από ισχυρούς του τόπου για τη διαφύλαξη της γης τους από τις αυθαιρεσίες τρίτων. Σε αυτό το πλαίσιο, έδρασε και ο Αλή πασάς με τακτικές που έχουν ήδη προαναφερθεί στο σχετικό με τη φορολογία ζήτημα, αυξάνοντας έτσι σταδιακά την περιουσία του. Οι βασικοί τρόποι με τους οποίους ο Αλή αύξησε την ακίνητη περιουσία του ήταν αφενός ο εκβιασμός σε βάρος τοπαρχών με ισχυρή εξουσία και μεγάλες περιουσίες ή η αγορά γαιών που τις κατείχε πλέον το Δημόσιο ή ιδιώτες. Τα τσιφλίκια ήταν εκτάσεις που ο Αλή τις αποκτούσε με

¹⁸⁶ Η φιλοχρηματία του Αλή Πασά είναι μία ακόμα ουσιώδης συνιστώσα της προσωπικότητάς του. Η σχέση του με το χρήμα θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί ότι εμπεριέχει κάποια στοιχεία νεωτερικότητας, ότι αντανakλά κάποιες, πρωτόλειες έστω, αναπτυξιακές ιδέες· στο ίδιο, σ. 22.

¹⁸⁷ Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε'-ιθ' αι*, Αθήνα 2003, τ. Α', σ. 250-256, 342-344

¹⁸⁸ Βλ. W. Leake, *Travels, ό. π.*, vol. IV, σ. 210.

τη βία, αλλά και με χαμηλά αντίτιμα ή ακόμη με χρήματα που συγκεντρώνονταν με την οικονομική απομύζηση του λαού.¹⁸⁹ Επίσης, η ανάληψη κρατικών αξιωμάτων από τους γιους του, οδήγησε στην αύξηση της δύναμης του Αλή. Για παράδειγμα, όταν ο Βελή πασάς όταν ανέλαβε καθήκοντα διοικητή του πασαλικιού της Πελοποννήσου (1807-1912), προέβαινε στην απόσπαση χρημάτων των κατοίκων με βίαιο τρόπο.¹⁹⁰

Πολλές φορές ο Αλής, μετέτρεπε παράνομα σε τσιφλίκια του τις γαίες ολόκληρων κοινοτήτων, εισπράττοντας έτσι το ποσό των προϊόντων που παρήγαν. Σύμφωνα, με σημειώσεις του Χρ. Φιλητά, οι οποίες δημοσιεύτηκαν από τον Αραβαντινό, ο Αλής και οι γιοι του είχαν στην κατοχή τους 935 τσιφλίκια, απλωμένα από την Ήπειρο ως τη Στερεά Ελλάδα, τη Θεσσαλία και τη Δυτική Μακεδονία. Αναφέρονται τα ονόματά τους, χωρίς όμως να γίνεται λόγος για την έκτασή τους.¹⁹¹ Πολλά τσιφλίκια κατείχε μόνος του ο δευτερότοκος γιός του Αλή, ο Βελή πασάς. Αυτό μαρτυρείται από ένα αχρονολόγητο κατάστιχο, στο οποίο αναφέρονται 147 τσιφλίκια, τα οποία επέφεραν στον Βελή ετήσια εισοδήματα 1.950.800 γροσίων.¹⁹²

3.3 ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Η πόλη των Ιωαννίνων ήταν κατά την εξεταζόμενη περίοδο ένα σπουδαίο εμπορικό κέντρο, όντας ταυτόχρονα έδρα μιας μεγάλης διοικητικής περιφέρειας (πασαλικιού) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του Αλή πασά τα Γιάννενα έφθασαν στο απόγειο της ακμής τους, αποτελώντας έναν ισχυρό πνευματικό και συνάμα οικονομικό πυρήνα, με ευρύτερη ακτινοβολία, και ένα σημείο στο οποίο διασταυρώνονταν η ανατολική με τη δυτική κουλτούρα. Έμποροι της πόλης και των γύρω περιοχών (από τα Ζαγοροχώρια, το Μέτσοβο, την Άρτα, τους Καλαρύτες, το Συράκο κ. άλ.), που ήταν εγκατεστημένοι στα Γιάννενα, αναπτύσσουν εμπορική δραστηριότητα και συναλλαγές με άλλα σημαντικά κέντρα,

¹⁸⁹ *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Β', σ. 88-90, έγγρ. 491. Όπως σημειώνουν οι εκδότες του Αρχείου, «Δεν γνωρίζουμε ακριβώς το φορολογικό καθεστώς των συμβαλλομένων χριστιανών κατοίκων αλλά είναι ενόητο ότι με τις ρυθμίσεις αυτές κάθε υποχρέωση τους προς τρίτους θα διαμεσολαβείται από τον ίδιο τον Αλή πασά».

¹⁹⁰ Αναστασία Κυρκίνη – Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, Αθήνα 1996, σ. 113-115.

¹⁹¹ Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό. π., σ. 601-610.

¹⁹² Για τα τσιφλίκια του Βελή πασά βλ. Ι. Γιαννόπουλος, «Τα τσιλίκια του Βελή πασά υιού του Αλή πασά», *Μνήμων* 2 (1972), σ. 135-158.

εντός και εκτός του ελλαδικού χώρου. Για παράδειγμα με ιταλικά λιμάνια-εμπορικά κέντρα της Αγκώνας, του Λιβόρνου, της Σενεγάλης κ. ά. ή με εμπορικά κέντρα της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης: Βιέννη, Βουκουρέστι, Οδησσό, Μόσχα κ. άλ.¹⁹³

Τα λιμάνια της Σαλαώρας και της Πρέβεζας στον Αμβρακικό κόλπο και της Σαγιάδας, απέναντι από την Κέρκυρα, συνιστούσαν σημαντικά κέντρα εξαγωγής ηπειρωτικών και άλλων προϊόντων προς την Ευρώπη και εισαγωγής εμπορευμάτων από τη δυτική Ευρώπη και από άλλες υπερατλαντικές χώρες.¹⁹⁴ Πολύ σημαντικές πληροφορίες για το γιαννιώτικο εμπόριο την περίοδο αυτή μας δίνει ο πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάννενα Fr. Rouqueville (1805-1815).¹⁹⁵ Για τους κατοίκους της πόλης, ο πλούτος που τους απέδωσε το εμπόριο ήταν μεγάλος και αυτό είχε άμεσο αντίκτυπο και στην πνευματική-εκπαιδευτική ανάπτυξη της πόλης.¹⁹⁶

Η ανάπτυξη του εμπορίου και των τεχνών στα Γιάννενα, αλλά και σε άλλες πόλεις ή κωμοπόλεις του γιαννιώτικου πασαλικιού (Άρτα, Κόνιτσα κ. ά.) ενισχύεται κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Απόρροια της μορφολογίας του εδάφους, των κλιματολογικών συνθηκών αλλά και της χλωρίδας της περιοχής ήταν η επίδοση και η εξειδίκευση των κατοίκων σε καλλιέργειες και επαγγέλματα, που εξασφάλιζαν αρχικά στοιχειώδεις όρους διαβίωσης και αργότερα την εμπορευματοποίηση των παραγόμενων προϊόντων. Η πόλη της Κόνιτσας ήταν ένα αρκετά σημαντικό οικιστικό και εμπορικό κέντρο του πασαλικιού αυτή την περίοδο.¹⁹⁷

Αρχικά, όσον αφορά στον κλάδο της κτηνοτροφικής παραγωγής, θα πρέπει να αναφερθεί ότι η ποσότητα των εξαγωγών τυριού μαλλιού, δερμάτων και άλλων κτηνοτροφικών προϊόντων από την περιοχή της Ηπείρου προς χώρες της Ευρώπης,

¹⁹³ Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα*, ό. π., σ. 23· Λ. Βρανούσης - Χ. Παπαστάθης - Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 260-264· Σπ. Ασδραχάς κ. άλ, *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σ. 483-484.

¹⁹⁴ Βλ. Κων/να Πανάγου, «Συμβολή στην ιστορία της Άρτας (τέλη 18^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα)», *Δωδώνη (Ιστορία και Αρχαιολογία)* 20 (1997), σ. 177-219, όπου και πολλές πληροφορίες από ξένους ταξιδιώτες για το λιμάνι της Σαλαώρας.

¹⁹⁵ Βλ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά*, ό. π., σ. 287.

¹⁹⁶ Για την πνευματική και οικονομική ζωή στην πόλη των Ιωνανίων την περίοδο αυτή βλ. W. Leake, *Travels*, ό. π., vol. IV, σ.139-150, 205-210, 266-270 και H. Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc.*, Λονδίνο (1812-1813), σ.148,151. .

¹⁹⁷ Λ. Βρανούσης - Χ. Παπαστάθης - Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ., 264-265· Γ. Νικολάου, «Η κοινωνική και οικονομική κατάσταση στην περιοχή Κόνιτσας κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας», στον συλλογικό τόμο *Κόνιτσα, από την Οθωμανική κυριαρχία στο Ελληνικό κράτος. Εκατό χρόνια από την απελευθέρωση* (επιμ. Βασίλης Νιτσιάκος), Δήμος Κόνιτσας, Κόνιτσα 2014, σ. 38, 51-54.

σύμφωνα και με πληροφορίες που αντλούμε από διάφορες πηγές, ήταν μεγάλος. Ο ίδιος ο Αλή ήταν κάτοχος ενός τεράστιου αριθμού αιγοπροβάτων, αποκομίζοντας μεγάλα κέρδη από την εμπορευματοποίηση των προϊόντων τους.¹⁹⁸ Η ζήτηση σιτηρών στη Δύση, κατά την περίοδο των ναπολεόντειων πολέμων ήταν τέτοια ώστε αυξήθηκε ραγδαία ο αριθμός των καλλιεργούμενων με σιτηρά εκτάσεων γης στα τσιφλίκια του και, κατά συνέπεια, ο όγκος των εξαγόμενων σιτηρών σε χώρες της Δύσης. Στο εμπόριο σιτηρών επιδόθηκαν τόσο ο Αλής όσο και οι γιοι του.¹⁹⁹ Μάλιστα, ο γιος του Βελής επιδόθηκε ιδιαίτερα στις εξαγωγές σιτηρών, τόσο στην Πελοπόννησο όσο και από τη Θεσσαλία, κατά το χρονικό διάστημα που διοίκησε αυτές τις επαρχίες.²⁰⁰

Σημαντική πηγή πλούτου αποτελούσε και η υλοτομία, καθώς και το εμπόριο ξυλείας, μεγάλο μέρος της οποίας προοριζόταν για τα ναυπηγεία της Γαλλίας.²⁰¹ Η παραγόμενη στη δυτική Ελλάδα ξυλεία συνέβαλε και στην κάλυψη των αναγκών των ναυπηγείων της Άρτας, της Πρέβεζας και άλλων γειτονικών ναυπηγείων. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Γάλλος ξυλémπορος Lasalle, εφοδιασμένος με σουλτανικό βεράτι, ως αντιπρόσωπος των Γάλλων, έλαβε εύκολα άδεια υλοτομίας από τον Αλή πασά, το 1786, όταν εκείνος αγωνιζόταν να επικρατήσει στο πασαλίκι των Ιωαννίνων. Η άδεια, βέβαια, αυτή δινόταν με το αζημίωτο: από τα 40-50 αρχικά πουνγκιά το χρόνο, έφθασαν αργότερα τα 70. Δεν έχουμε όμως ενδείξεις αν ο Αλής είχε προοπτική να αξιοποιήσει τη ναυπηγική εμπειρία του Lasalle για την κατασκευή στολίσκου, που είναι βέβαιο ότι ναυπήγησε αργότερα (το 1796) στη Σαλαώρα.²⁰² Κατά τον Γάλλο πρόξενο Saint-Sauveur, τον 18^ο αιώνα πραγματοποιούνταν μεταφορές εμπορευμάτων της Ηπείρου σε άλλες περιοχές με πολυάριθμα πλοία (40-60 πλοία). Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, το ότι η Πρέβεζα κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα αναπτύσσεται σε τέτοιο

¹⁹⁸ Λ. Βρανούσης - Χ. Παπαστάθης - Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ., 264-265. Για τα μεγάλα κοπάδια του Αλή και άλλων ισχυρών μουσουλμάνων του πασαλίκιού του (περ. 2 εκατ. γιδοπρόβατα) βλ. Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., τ. Α', σ. 192.

¹⁹⁹ Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Β', σ. 743, έγγρ. 916, Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τους Τζαφέρη και Ταήρ Κρεσόβα, χωρίς ένδειξη τόπου αλλά σίγουρα στην περιοχή της Πρέβεζας. Τους ανακοινώνει ότι επώλησε στον Γεώργιο Τουρτούρη οκτακόσια φορτώματα (των 120 οκάδων το καθένα) αραποσίτι άριστης ποιότητας.

²⁰⁰ Ο Βελής, εκμεταλλεόμενος το αξίωμα του πασά του Μοριά και όντας φιλάργυρος, επιδόθηκε συστηματικά στο εξαγωγικό εμπόριο (ιδίως στην εξαγωγή σιτηρών), αποκομίζοντας μεγάλα κέρδη· βλ. Γ. Νικολάου, «Η προσωπικότητα του Βελή πασά και η διοίκηση του Μοριά την περίοδο 1807-1809 μέσα από ανέκδοτες επιστολές του», ό. π., σ. 373.

²⁰¹ Γι' αυτό το ζήτημα βλ. την εξαιρετική διδ. διατριβή της Ελένης Γιαννακοπούλου, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1770-1792)*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου, Αθήνα 1987, ιδίως τις σελ. 237-267 για την περίοδο 1783-1792.

²⁰² Στο ίδιο, σ. 260-262.

βαθμό ώστε να θεωρείται το πιο σημαντικό μέρος ναυπηγικής δραστηριότητας σε ολόκληρο το Ιόνιο²⁰³.

Παράλληλα, δεν πρέπει να παραλείψουμε το ότι οι Γιαννιώτες του εξωτερικού έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την οικονομία του τόπου τους προικίζοντας τη γενέτειρά τους με κληροδοτήματα ιδρύοντας σχολεία, νοσοκομεία, πτωχοκομεία και γηροκομεία. Οι πλούσιοι Γιαννιώτες έμποροι που ήταν εγκατεστημένοι σε εμπορικά κέντρα του εξωτερικού, όπως αυτά της Βενετίας, της Βιέννης, της Βουδαπέστης, της Νεάπολης και της Μόσχας συνέβαλαν σημαντικά στην ανάπτυξη του τόπου τους, τόσο με τα εμβάσματά τους όσο και με τα κληροδοτήματά τους.

3.4 ΟΙ ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ

Ο συντεχνιακός θεσμός διαμορφώθηκε εξελικτικά από τη βυζαντινή περίοδο, έπαιξε δε έναν ουσιαστικό ρόλο στην ανάπτυξη της οικονομίας των πόλεων. Στην πρώτη εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα οι Γιαννιώτες έμποροι, οι βιοτέχνες και διάφοροι άλλοι επαγγελματίες συγκροτούσαν έναν σημαντικό αριθμό συντεχνιών, ο ρόλος των οποίων στην ανάπτυξη της οικονομίας της πόλης θεωρείται πολύ σημαντικός.²⁰⁴ Ο κλάδος της γιαννιώτικης βιοτεχνίας ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένος κατά τον 18^ο αι. και ο αριθμός των επαγγελματιών που εντάσσονταν σε αυτόν άγγιζε τα εκατό.²⁰⁵ Μέσω αυτού του θεσμού καλύπτονταν οι υλικές ανάγκες, ενώ οι συντεχνίες αποτελούσαν και έναν τρόπο διατήρησης της παράδοσης σε κάποιους κλάδους. Οι συντεχνίες είχαν σημαντικό ρόλο στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση των πόλεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σκοπός των συντεχνιών ήταν ο έλεγχος των παραγωγών και της παραγωγής. Έτσι, θα επιτυγχάνονταν η σταθερότητα των τιμών, η ποιότητα των εμπορευμάτων και η κάλυψη των αναγκών της κάθε περιοχής.²⁰⁶ Η συντεχνία ως θεσμός αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για την άνθιση της αστικής οικονομίας και την ενίσχυση της οθωμανικής οικονομίας, μέσω των εσόδων των

²⁰³ Δ. Καρατσιώλη, «Ξένοι ταξιδιώτες στην Άρτα», *Σκουφάς*, τ. Γ' (1996-1997), σ. 201.

²⁰⁴ Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα*, ό. π., σ. 32.

²⁰⁵ Βλ. Γρ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ηπειρος*, ό. π., σ. 136.

²⁰⁶ Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε'-ιθ' αιώνας*, τ. Α', ό. π., σ. 409-411.

ταμείων. Παράλληλα, αποτέλεσε το μοναδικό κοινωνικό και επαγγελματικό έρεισμα στο οποίο μπορούσε να βασιστεί ο υπόδουλος Ελληνισμός.²⁰⁷

Οι συντεχνίες των Ιωαννίνων διακρίνονταν –όπως και αλλού– σε μεγάλες και μικρές, ανάλογα με τον αριθμό των βιοτεχνών που ήταν ενταγμένοι σ' αυτές. Ένα άλλο στοιχείο διάκρισης των συντεχνιών σε κατηγορίες σχετίζεται με την ίδια την εμπορική δραστηριότητά τους. Έτσι έχουμε τους βιοτέχνες, τους εμπόρους και τους λοιπούς επαγγελματίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν οι *τσαρτζήδες*, που διακρίνονταν στα Γιάννενα για την ισχύ, την ευμάρεια και τον αριθμό τους (έμποροι υφασμάτων με ανεπτυγμένη δραστηριότητα). Οι *μερτζάρηδες* ασχολούνταν με το λιανικό εμπόριο. Άλλες συντεχνίες ήταν αυτές των γουναράδων, των βυρσοδεψών και των *τακιατζήδων*. Οι τελευταίοι ασχολούνταν με την παραγωγή και το εμπόριο καπέλων και μανδυλίων. Η συντεχνία των γουναράδων συνδύαζε την επεξεργασία και τη διοχέτευση δερμάτων σε ευρωπαϊκές αγορές, ιδιαιτέρως στη Ρωσία. Η εξαιρετική ποιότητα των προϊόντων της βυρσοδεψίας τα καθιστούσε παντού περιζήτητα. Οι συντεχνία με μεγάλη παράδοση ήταν αυτή των αργυροχρυσοχόων. Άλλες συντεχνίες ήταν αυτές των *σαμαρτζήδων*, των *καπάδων*, των *καζατζήδων*, που κατασκεύαζαν χάλκινα σκεύη, των *στατηράδων*, που κατασκεύαζαν μπρούτζινα σκεύη κ. ά.²⁰⁸

Κατά γενική ομολογία, παρατηρητών που αποτύπωσαν στα κείμενά τους την κοινωνικοοικονομικής κατάστασης των Ιωαννίνων την περίοδο αυτή (περιηγητές, πρόξενοι κ. ά.), η πόλη αυτή είχε καταστεί στα χρόνια του Αλή ένας πολύ σημαντικός εμπορικός κόμβος.²⁰⁹ Σε υπόμνημα του Γάλλου προξένου στα Ιωάννινα Πουκεβίλ υπογραμμίζεται η εξαιρετική εμπορική δραστηριότητα των κατοίκων της, που ήταν στην πλειοψηφία τους Έλληνες. Γνωρίζουμε ότι οι γιαννιώτικες συντεχνίες της υφαντουργίας διοχέτευαν ένα μεγάλο μέρος από το εμπόρευσμά τους σε αρκετές περιοχές της Ευρώπης.²¹⁰ Από τη μελέτη διαφόρων πηγών καθίσταται σαφές ότι ο ισχυρός αυτός ηγεμόνας είχε διαγνώσει ότι ο ρόλος των συντεχνιών ήταν ζωτικής

²⁰⁷ Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα*, ό. π., σ. 17.

²⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 35-52.

²⁰⁹ «Η γεωγραφική θέση της πόλης, σε σχέση με την κεντρική στεριανή αρτηρία του εμπορίου με πόλεις τη Θεσσαλονίκη και τη Θεσσαλία από τη μια και τη Σαγιάδα και την Άρτα από την άλλη, έδινε στα Γιάννινα το πλεονέκτημα να αποτελεί το ενδιάμεσο κέντρο με την υποχρεωτική στάθμευση και με όλα τα ευεργετικά επακόλουθά του». Βλ. Γ. Παπαγεωργίου· στο ίδιο, σ. 28.

²¹⁰ Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα*, ό. π., σ. 34. Συνοπτικό κατάλογο εμπορευμάτων (υφάσματα, καφές, ζάχαρη, σίδηρος, λουλάκι κλπ.) που έφθαναν στην Ήπειρο στα πρώτα χρόνια του 19^{ου} αι., μας παρέχει ο Κοσμάς Θεσπρωτός στη *Γεωγραφία Ηπείρου και Αλβανίας*· βλ. Λ. Βρανούσης - Χ. Παπαστάθης - Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά του νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 266.

σημασίας για τον τόπο, καθώς η εισαγωγή και εξαγωγή εμπορευμάτων έφεραν στα ταμεία του πασαλίκιού σημαντικά ποσά.

Στη σχετική μελέτη του Γ. Παπαγεωργίου δίνονται σημαντικές πληροφορίες για τις γιαννιώτικες συντεχνίες κατά την περίοδο της ηγεμονίας του Αλή πασά. στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 19^{ου} αι. έφθασαν στα Γιάννενα τα πρώτα ανησυχητικά μηνύματα για την οικονομική κατάσταση των συντεχνιών. Από τους πρώτους δέκτες αυτών των άσχημων πληροφοριών ήταν ο ίδιος ο Αλής, ο οποίος διαπίστωσε την προοδευτική συρρίκνωση των προσόδων, που προέρχονταν κυρίως από τις οικονομικές δραστηριότητες των συντεχνιών. Γι' αυτό απευθύνθηκε στον έμπειρο μεγαλέμπορο Σταύρο Ιωάννου, προκειμένου να εντοπίσει τα αίτια αυτής της κατάστασης. Πράγματι ο Στ. Ιωάννου υπέβαλλε στον Αλή ένα μακροσκελές και καλά τεκμηριωμένο υπόμνημα στο οποίο θεωρούσε ως σημαντικότερο λόγο αυτής της ανησυχητικής παρακμής των συντεχνιών της πόλης την παραβίαση του κλειστού αριθμού της συντεχνίας και την είσοδο σ' αυτές ατόμων, που προέρχονταν από γειτονικές περιοχές, με αντικανονικό τρόπο. Επρόκειτο για άτομα τα οποία εγκατέλειπαν τις αγροτικές ή κτηνοτροφικές ενασχολήσεις τους και έβλεπαν το εμπόριο ως έναν τρόπο γρήγορου και εύκολου πλουτισμού. Το γεγονός αυτό είχε πολλαπλές αρνητικές συνέπειες για τη λειτουργία τους και, κατ' επέκταση, για την οικονομία της περιοχής, προκαλώντας πολλές αλυσιδωτές αρνητικές συνέπειες. Κεντρικό ζήτημα ήταν εν προκειμένω ο τρόπος φορολόγησης των συντεχνιών. Για την επίλυση αυτού του ζητήματος οι σημαντικότερες συντεχνίες της πόλης πρότειναν στον Αλή, στις 22 Μαρτίου 1817, να ορίσει δικούς του ανθρώπους για τη συγκέντρωση του χρηματικού δασμού με τρόπο παρόμοιο μ' εκείνον που οι τελωνοφύλακες εισέπρατταν τα τελωνειακά τέλη, κάτι που αυτός δεν το δέχθηκε. Ο ίδιος ιστορικός θεωρεί ως μία άλλη βασική αιτία της κρίσης των γιαννιώτικων συντεχνιών το σύστημα που ακολούθησε ο Αλής για τον εκτελωνισμό των εμπορευμάτων, δεδομένου ότι άσχετα με τον τα εμπορεύματα είχαν φορολογηθεί ή όχι σε προηγούμενες σκάλες (λιμάνια) έπρεπε με την είσοδο στο *βαρόσι* (στις χριστιανικές συνοικίες της πόλης) να εκτελωνιστούν πάλι. Η παραπάνω πρακτική ήταν βέβαια πολύ επωφελής για τον Αλή, απέβαινε όμως καταστροφική για τις συντεχνίες της πόλης σε μία μάλιστα κρίσιμη περίοδο για τον εμπορικό – βιοτεχνικό δυναμισμό της πόλης, εφόσον αύξανε τα έξοδα των συντεχνιών, μείωνε τα κέρδη τους και τις καθιστούσε μη ανταγωνιστικές σε σχέση με άλλες συντεχνίες της

Οθωμανικής επικράτειας. Η λύση που πρότειναν οι συντεχνίτες στον Αλή ήταν η κατάργηση των τελωνειακών αρχών της πόλης για τα εισαγόμενα από το εξωτερικό προϊόντα και η μεταφορά τους στα σύνορα του βιλαετιού. Έτσι, θεωρούσαν ότι θα έπαυαν ορισμένες προνομιούχες περιοχές να έχουν φορολογική ατέλεια στα προϊόντα εισαγωγής και οι τελωνειακοί δασμοί θα ήταν εξισωμένοι για όλη την επικράτεια του Αλή. Και αυτή όμως η πρόταση, παρότι ενείχε θετικά στοιχεία, δεν έγινε δεκτή από τον Αλή, με αποτέλεσμα πολλά εισαγόμενα προϊόντα να διοχετεύονται σε άλλες, φορολογικά προνομιούχες, περιοχές. Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Αλή από τα σουλτανικά στρατεύματα οι συντεχνίες της πόλης θα δοκιμάσουν από τους πρώτους τις συνέπειες των πολεμικών προπαρασκευών, καθώς τα μέλη τους υποχρεώθηκαν να συμμετάσχουν σε έργα για την άμυνα της πόλης (διάνοιξη τάφρου, μεταφορά μπαρουτιού κλπ.). Στη διάρκεια αυτής της έκρυθμης κατάστασης πολλοί συντεχνίτες της πόλης επέλεξαν τον δρόμο της φυγής, ζητώντας άσυλο στα κοντινά Ζαγοροχώρια, στα Κουρεντοχώρια, σε γειτονικά μοναστήρια, στο Μέτσοβο, στους Καλαρύτες, στην Άρτα και αλλού, παρά τα αυστηρά μέτρα που πήρε ο Αλής για να αποτρέψει τον εκπατρισμό τους. Αφού είδε ότι ήταν αδύνατο να τους συγκρατήσει και επειδή επιθυμούσε να έχει μπροστά του ελεύθερο πεδίο για να ελέγχει τις κινήσεις του αντιπάλου, διέταξε στις 25 Αυγούστου 1820 να πυρπολήσουν το βαρόσι. Στη διάρκεια αυτής της μακρόχρονης πολιορκίας οι κάτοικοι της πόλης (βιοτέχνες ή μη) υποβλήθηκαν σε φοβερές δοκιμασίες. Χωρίς δουλειά οι περισσότεροι ζούσαν μέσα στην εξαθλίωση, όντας πολλοί απ' αυτούς αναγκασμένοι να ζητιανεύουν για να θρέψουν τις οικογένειές τους. Ευτυχώς, που σ' αυτή τη δύσκολη στιγμή τους συμπαράσταθηκαν με γενναίες χρηματικές χορηγίες οι συμπατριώτες τους και οι ομότεχνοι της διασποράς.²¹¹

3.5 ΟΙ ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΗΓΥΡΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ

Οι εμποροπανηγύρεις ήταν μεγάλες ή μικρότερες ετήσιες υπαίθριες αγορές οι οποίες λειτουργούσαν για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και σε συγκεκριμένους τόπους. Κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, οι εμποροπανηγύρεις οργανώνονταν συνήθως κατά τους μήνες Μάιο - Σεπτέμβριο. Το εμπορικό πανηγύρι υπερείχε έναντι του βδομαδιατικού παζαριού, καθώς διέθετε πληθώρα προϊόντων, εμπορευμάτων και ο πωλητής είχε τη δυνατότητα να μετατραπεί σε αγοραστή, όταν εύρισκε τα

²¹¹ Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα*, ό. π., σ. 104-121.

κατάλληλα εμπορεύματα. Έτσι, πραγματοποιούνταν η ανταλλαγή των προϊόντων, σε κοντινές ή σε μακρινές αποστάσεις. Η οργάνωση των εμποροπανηγύρεων ήταν αυστηρή από το κράτος, με συμμετοχή πλήθους εμπόρων και αγοραπωλησία πολλών εισαγόμενων και εξαγόμενων εμπορευμάτων. Συνήθως συνδέονταν με την εορτή του πολιούχου αγίου ή αγίας ενός οικισμού. Αποτελούσαν δε έναν πολύ σημαντικό παράγοντα της οικονομίας μιας περιοχής, καθώς συνέδεαν αποτελεσματικά την πόλη και τις αγροτικές περιοχές μέσω των συνδιαλλαγών. Ωστόσο, τροχοπέδη στην διατήρηση και ομαλή οργάνωσή τους αποτελούσαν αφενός οι ληστρικές επιδρομές και αφετέρου ο κίνδυνος διάδοσης ασθενειών και επιδημιών, ιδίως της πανούκλας. Στοιχείο επιλογής μιας περιοχής για την διεξαγωγή τους αποτελούσε τόσο η εν γένει εμπορικότητα του τόπου όσο και η γεωγραφική τους θέση.²¹²

Στην πόλη των Ιωαννίνων, οι εμποροπανηγύρεις που διεξάγονταν ήταν δύο: αυτή της «Μπουνίλας» και η «Πωγωνιανή». Τα Ιωάννινα ήταν η μοναδική πόλη των Βαλκανίων στην οποία λάμβαναν χώρα δύο πανηγύρια κάθε έτος. Η οργάνωση της πρώτης στην περιοχή της Ανατολής αρχικά προσέλκυε σημαντικό αριθμό εμπόρων. Το πανηγύρι της Μπουνίλας, καθιερώθηκε από τον Αλή το 1800, καθώς ήθελε να μετατραπεί η πόλη σε αποθηκευτικό χώρο εσωτερικού εμπορίου, προκειμένου να εξουδετερώσει ή να μειώσει τον ρόλο των εμποροπανηγύρεων του Μαυρονόρους στην περιοχή των Γρεβενών και του Μεγάροβου στην περιοχή Μοναστηρίου και του Μοσχολουριού στη Θεσσαλία, αλλά και για προσωπικό πλουτισμό.²¹³ Οι υπέρογκες φορολογικές επιβαρύνσεις από τον Αλή αποτέλεσαν ανασταλτικό παράγοντα για τη λειτουργία τους.²¹⁴ Πολύτιμη γι' αυτό το γεγονός είναι η μαρτυρία του Πουκεβίλ, ο οποίος αναφέρει, μεταξύ άλλων, σε επιστολή από τα Γιάννενα, με ημερομηνία 21 Σεπτ. 1812, τα εξής: *«Το Μαυρονόρος είναι ένα χωριό της Μακεδονίας, βορειοδυτικά των Ιωαννίνων, όπου γίνεται κάθε χρόνο ένα πανηγύρι, το οποίο αρχίζει στις 29 Ιουλίου και διαρκεί 15 μέρες. Σ' αυτό έρχονταν πριν έμποροι από τη Βοσνία, τα Βαλκάνια, το Μοριά, την Ήπειρο και την Ιλλυρία. [...] Η Ήπειρος εξήγγε εδώ τα υφαντά υφάσματα της για κάπες και πολλά είδη κατασκευασμένα από δέρμα που τα χρησιμοποιούν οι Αλβανοί, όπως παλάσκες, ζώνες, δερμάτινα ρούχα κλπ. Σήμερα τα πράγματα έχουν αλλάξει και αυτό το πανηγύρι, που ήταν πριν ανθηρό, παρακμάζει. Η έναρξή του, που λάμβανε χώρα σε μία συγκεκριμένη ημερομηνία, καθυστερεί λόγω του*

²¹² Βλ. αναλυτικά για τις εμποροπανηγύρεις Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε'-ιθ' αιώνας*, τ. Α', ό. π., σ. 483-490, όπου και σχετικές πηγές και πλουσιότερη βιβλιογραφία.

²¹³ Σπ. Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της οικονομίας των ελληνικών περιοχών*, 1999 τ. ΙΕ'-ΙΣΤ' σ. 173

²¹⁴ Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα*, ό. π., σ. 49.

καπρίτσιου του Αλή πασά, ο οποίος θέλησε αυτή τη χρονιά να γίνει στις 8 Σεπτεμβρίου. Το 1811 έγινε τον Δεκέμβριο. Αυτές οι αλλαγές, που οφείλονται στην επιρροή της Εξοχότητάς του (εννοεί τον Αλή πασά) αρκούν από μόνες τους εδώ και 10 χρόνια για ν' απομακρύνουν τους εμπόρους, αλλά δεδομένου ότι ενδιαφέρονται για την πώληση των εμπορευμάτων τους πληροφορούνταν τότε θα γινόταν το πανηγύρι και έρχονταν σ' αυτό. Για να πούμε την αλήθεια, δεν έβλεπε κανείς να έρχονται σ' αυτό ξένοι έμποροι, αλλά οι ντόπιοι σύχναζαν σ' αυτό. Εδώ και τέσσερα χρόνια η φιλαργυρία του πασά, μεγαλώνει παράλληλα με τη δύναμή του, κάτι που υποχρεώνει τους εμπόρους να πληρώνουν διπλάσιους τελωνειακούς δασμούς, διόδια και αβανίες, ώστε ο Μοριάς, η Άνω Αλβανία, η Ρούμελη και η περιοχή του Βαρδάρη σταμάτησαν να στέλνουν εμπορεύματα. Γι' αυτό έσβησαν τα πανηγύρια της Στρούγκας, στο πασαλίκι της Οχρίδας και του Μοσχολουριού στη Θεσσαλία, γι' αυτό θα ξεχαστεί αυτό για το οποίο μιλάω. Ο Αλή πασάς δεν βλέπει παρά μόνο το παρόν και αρπάζει σαν να θέλει να απολαύσει όλο και περισσότερα».²¹⁵

Το εμπορικό πανηγύρι της Πωγωνιανής, αρχικά λάμβανε χώρα στην Διπαλίτσα. Ωστόσο, έπαυσε να διεξάγεται στην ομώνυμη περιοχή αφότου καταστράφηκε μετά από αλβανική εισβολή και μεταφέρθηκε στα Ιωάννινα.²¹⁶ Η διεξαγωγή του εντοπίζεται τον Δεκαπενταύγουστο και διαρκούσε έως το τέλος του μήνα.²¹⁷

Την περίοδο του Αλή πασά η Κόνιτσα σημείωσε μεγάλη ακμή στον τομέα του εμπορίου. Γνωστό ήταν το παζάρι της, που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην μορφή συγκρότησης του οικισμού και στην πολιτισμική της πνοή. Στο εμπορικό πανηγύρι της πραγματοποιούνταν και αγοροπωλησία ζώων, κατά κύριο λόγο αλόγων, τα οποία εκτρέφονταν στην Αλβανία.²¹⁸ Η ετήσια εμποροπανήγυρις της Άρτας οργανωνόταν στην περιοχή Μπουχούστη και το εμπόριο είχε να κάνει κυρίως με εισαγόμενα εμπορεύματα και εξαγόμενα αγροκτηνοτροφικά προϊόντα. Εν αντιθέσει με την εμποροπανήγυρη της Άρτας, σ' αυτή των Ιωαννίνων συμμετείχε μεγάλος αριθμός εμπόρων από τις συντεχνίες των κηροποιών, των αργυροχρυσοχόων, των σαμαράδων κ. ά. Ο Άγγλος ταξιδιώτης Χομπχάουζ σημειώνει στο πολύ σημαντικό

²¹⁵ Βλ. Κ. Καρανάτσης, «Οι ετήσιες περιοδικές αγορές στην Ήπειρο (17ος-18ος αι.). Συμβολή στη μελέτη της εμποροπανήγυρης», *Τα Ιστορικά*, τόμ. 11/τεύχ. 21 (Δεκ. 1994), σ. 323.

²¹⁶ Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία*, ό. π., τ. Β', σ. 138.

²¹⁷ Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία*, ό. π., τ. Β', σ. 230.

²¹⁸ Βλ., επίσης, Γ. Λυμπερόπουλος, «Κόνιτσα, Ιστορία και Πολιτισμός, Χρέος στον τόπο μου», *Βούνιμα* 7, σ. 37-41.

ταξιδιωτικό του ότι υπήρχε ένα τμήμα γης για τα ζώα (γινόταν δηλαδή και ζωοπανήγυρις, όπως σε πολλές εμποροπανηγύρεις αυτής της εποχής) και άλλο ένα για τους διασκεδαστές του πανηγυριού. Εδώ ήταν τοποθετημένα προϊόντα τα οποία έρχονταν από τα Ιόνιο και την Αδριατική.²¹⁹

²¹⁹ Holland, ό.π., σ. 79. Βλ. επίσης Όλγα Κατσιαρδή - Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, Αθήνα 1986, τ. Π, σ. 521-522 και 526, όπου αναφέρεται ότι στα τέλη του 18ου αιώνα μερικές φορές μεταφέρονταν στην Τεργέστη δια μέσου της Άρτας βαμβάκι και νήματα της Θεσσαλίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Η ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΟΥ ΠΑΣΑΛΙΚΙΟΥ

4.1 ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΛΗΣΤΕΙΑΣ

Όπως οι ελληνικές θάλασσες ταλανίζονταν από την ενδημούσα πειρατεία έτσι και ο οθωμανοκρατούμενος ηπειρωτικός ελλαδικός χώρος μαστιζόταν από τη ληστεία. Το ορεινό ανάγλυφο των περισσότερων περιοχών του ευνόησε την ανάπτυξη του φαινομένου της ληστείας, τόσο κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας όσο και μετέπειτα. Οι οργανωμένες συμμορίες των ληστών έβρισκαν καταφύγιο στις ορεινές περιοχές καθιστώντας τες ορμητήριά τους. Ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια πολιτικο-κοινωνικών αναταράξεων, το φαινόμενο αυτό ήταν εντονότερο. Ειδικά σε ορεινές περιοχές, όπως τα Άγραφα, ο Όλυμπος, ή σε κεντρικές οδικές αρτηρίες η ληστεία ήταν πανταχού παρούσα. Στόχο των ληστών αποτελούσαν, κυρίως, οι ταξιδιώτες και οι έμποροι.²²⁰

Όπως προαναφέρθηκε, οι εκάστοτε επικρατούσες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες ευνοούσαν την ανάπτυξη ή την αναζωπύρωση αυτού του φαινομένου. Επρόκειτο για ένα κράμα αρνητικών κοινωνικών καταστάσεων, μιας πολιτικής στον αγροτικό τομέα, με βάσεις αναρχικές, μιας πλήρους απουσίας μέτρων προστασίας της ιδιοκτησίας αλλά και ενός κακού φορολογικού συστήματος που είχε τις ρίζες του στον μεσαιωνικό φεουδαρχισμό.²²¹ Αυτά συνέβαιναν, κατά κύριο λόγο, όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε εξωτερικούς κινδύνους και πολεμικές αναταραχές. Σε αυτή την περίπτωση στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας μειωνόταν, αναπόφευκτα, ο έλεγχος της δημόσιας τάξης, δίνοντας έτσι την ευκαιρία στους ληστές να επιτελούν ληστείες απροκάλυπτα. Η έξαρση της ληστείας την εποχή της οθωμανικής ηγεμονίας ήταν φυσιολογικό επακόλουθο των δύσκολων συνθηκών διαβίωσης. Όταν, λοιπόν, ο Αλής ανέλαβε τη διοίκηση του πασαλικιού της Ηπείρου,

²²⁰ Η βιβλιογραφία για το φαινόμενο της ληστείας στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο είναι μεγάλη· βλ., ενδεικτικά: Γ. Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά, 1715-1820*, Αθήνα 1935· Β. Σφυρόερας, «Σώματα αντιστάσεως του Ελληνισμού», *ΙΕΕ* τ. ΙΑ', σ. 144-151· Σπ. Ασδραχάς, «Οι "πρωτόγονοι της εξέγερσης"», στο *Σχόλια*, Αθήνα 1993, σ. 173-186· Ν. Κοταρίδης, «Αρματολισμός», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, ό. π., σ. 520-565· Π. Στάθης, «Αρματολισμός», στο *ΙΝΕ*, ό. π., τ. 2, σ. 341-360.

²²¹ Βλ. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1976, σ. 155.

η ληστεία ήταν ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι κάτοικοί του.²²²

4.2 Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Βασικός, πυλώνας του συστήματος διακυβέρνησης του Αλή πασά υπήρξε η διατήρηση της εσωτερικής ασφάλειας. Η δημιουργία αυτού του ηγεμονικού μόρφωμα, όπως ο ίδιος το είχε εμπνευστεί, οδηγήθηκε στην οργάνωση αυτού του δικτύου ασφαλείας στον βασικό εδαφικό πυρήνα, όπου ασκούσε την εξουσία του, δηλαδή στην περιοχή των Ιωαννίνων. Διαθέτοντας μία εξαιρετική γνώση του εν γένει οργανωτικού και διοικητικού συστήματος του οθωμανικού κράτους, γνώριζε ότι βασική μέριμνα και προτεραιότητα, πέραν της άμυνας και της εξωτερικής πολιτικής του, έπρεπε να είναι η εποπτείας και έλεγχος των εδαφών του. Τα αποτελέσματα της εμπέδωσης αυτού του συστήματος έγιναν αισθητά από την πρώτη κιόλας περίοδο της ηγεμονίας του.

Όπως φαίνεται από τη μελέτη των πηγών, η βούληση του Αλή πασά –ο οποίος είχε χρηματίσει πριν γενικός επόπτης των δερβενίων, επικεφαλής των δερβεντζήδων, που ήταν επιφορτισμένοι με την καταδίωξη των ληστών και την φύλαξη των στενών και επικίνδυνων περασμάτων– όταν ανέλαβε τη διοίκηση του πασαλικιού των Ιωαννίνων, να το οργανώσει επί τη βάση των ευρωπαϊκών προτύπων ήταν έντονη. Είναι δε γεγονός ότι την περίοδο αυτή σε άλλη καμία περιοχή του οθωμανοκρατούμενου χώρου δεν ένοιωθε κανείς ότι κυκλοφορούσε με τόση ασφάλεια, υπό την προστασία των καταδιωκτικών σωμάτων της διοίκησης, όσο στο οδικό δίκτυο αυτού του πασαλικιού. Γνωρίζουμε, με όσα στοιχεία έχουν έλθει στο φως, ότι σε καμία άλλη περιοχή της νότιας Βαλκανικής δεν υπήρχε, την περίοδο του Αλή πασά η ασφάλεια που επικρατούσε στην Ήπειρο.²²³ Όπως χαρακτηριστικά

²²² Βλ. Α. Μουτίφ, *Αλή Πασάς ο Τεπελενλής (1744- 1822)*, Προλεγόμενα, σημειώσεις Κ. Βλάχος, Ιωάννινα 1980, σ. 47: «Την εποχή αυτή στις περιοχές των Ιωαννίνων και των Τρικάλων, έκαναν την εμφάνισή τους ληστοσυμμορίες Ελλήνων και Αλβανών, που λήστευαν και τρομοκρατούσαν τους κατοίκους και δημιουργούσαν κλίμα αναρχίας, ανασφάλειας και αταξίας. Για να παταχθεί η ληστεία, να επιβληθεί ο νόμος και να εξασφαλιστούν η τάξη και η ασφάλεια, έπρεπε να βρεθεί ο κατάλληλος αρχηγός ο οποίος θα γνώριζε τις περιοχές και την τακτική των ληστών και θα είχε την ικανότητα με το στρατό του ν' απαλλάξει τον τόπο από τη μάστιγα των συμμοριών».

²²³ Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι, ό. π.*, σ. 39 – 40. Ο Αλή πασάς θα μεριμνήσει ιδιαίτερα για το θέμα της ασφάλειας θέτοντας ως έναν από τους σημαντικότερους στόχους του την εξασφάλιση της ληστείας.

αναφέρει ο λόρδος Μπάυρον σε γράμμα στη μητέρα του οι δρόμοι επί Αλή Πασά υπήρξαν ασφαλέστεροι από αυτούς του Λονδίνου.²²⁴

Εδώ θα πρέπει να γίνει μια αναφορά και στο οδικό δίκτυο επί ηγεμονίας του Αλή πασά. Κατά τη διάρκεια της τουρκικής κυριαρχίας το οδικό δίκτυο της Ηπείρου, με το δύσκολο γεωγραφικό ανάγλυφο, όπως και αυτό άλλων περιοχών, βασιζόταν στην ύπαρξη ημιονικών δρόμων, σαφώς κατώτερων από τους αντίστοιχους της Δύσης. Έως και τα τέλη του 18^{ου}, οι συγκρούσεις σε τοπικό επίπεδο, οι ληστρικές επιδρομές και οι άσχημες καιρικές συνθήκες το καθιστούν όχι απλό ακατάλληλο αλλά και επικίνδυνο για τους ταξιδιώτες. Όπως φαίνεται από έγγραφα και πηγές της αυτής της περιόδου, βασικός στόχος του Αλή ήταν η κατασκευή γεφυρών, φυλακίων (κούλιες), χανίων και σταθμών αστυνόμευσης (δερβενίων) στα όρια του μεγάλου σε έκταση πασαλίκιού του.²²⁵

Αυτά τα έργα, ενίσχυαν σε εξαιρετικό βαθμό, τη λειτουργικότητα του οδικού δικτύου, βελτιώνοντας συνάμα την ασφάλεια για όσους μετακινούνταν μέσω αυτού. Δεν πρέπει να ξεχνάμε δε ότι η ασφάλεια κατά μήκους του οδικού δικτύου συνέβαλε και στην καλύτερη ποιότητα επικοινωνίας, αλλά και στη διασφάλιση της ομαλής διακίνησης της αλληλογραφίας. Υπάρχουν, ωστόσο, και κάποιες παλαιότερες μαρτυρίες σχετικές με το ενδιαφέρον της οθωμανικής διοίκησης για την ασφάλεια των επικοινωνιών στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.²²⁶ Επρόκειτο όμως, κατά κανόνα, για μεμονωμένες πρωτοβουλίες τοπικών Οθωμανών διοικητών και όχι για μία συγκεκριμένη και καλά οργανωμένη από την κεντρική διοίκηση πολιτική για την εκτέλεση έργων βελτίωσης του οδικού δικτύου και για εξασφάλιση της χωρίς απρόσκοπτης διακίνησης των ταξιδιωτών, των εμπορών κλπ.

²²⁴ Βλ. Δ. Κούρτοβικ, *Λόρδος Μπάυρον. Επιστολές από την Ελλάδα*, Αθήνα, 1996.

²²⁵ Βλ. *Αρχείο του Αλή Πασά*, τ. Α', σ. 139-140, έγγρ. 80. Αρτζουχάλη του Μεχμέτ Κοστούρη προς τον Αλή Πασά, στο οποίο του γράφει ότι έστειλε, κατά την προσταγή του, σε μη αναφερόμενα έργα 50 μαστόρους. Άλλους 50, με την άδεια του ίδιου του Αλή, τους κράτησε ο αδερφός του και δουλεύουν για να φτιάξουν τα σπίτια του. Όπως παρατηρούν οι εκδότες του Αρχείου, επειδή ο Αλή πασάς πραγματοποιούσε συνεχώς μικρότερα ή μεγαλύτερα έργα, δεν μπορούμε να ξέρουμε για ποιο έργο προορίζονταν οι μαστόροι αυτού του εγγράφου. Πάντως, αυτή την εποχή οικοδομούσε εντατικά τις πολιορκητικές *κούλιες* (στην περίμετρο του Σουλίου και άλλα παρόμοια έργα στην ευρύτερη περιοχή).

²²⁶ Βλ. H. Inalcik «The emergence of big farms, çiftliks: State, landlords and tenants», στο Bacqué - Grammont J. L. et Dumont P. (επιμ.), *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*, Παρίσι-Λουβέν 1983., σ. 146, «To ensure the ease and safety of travel on main roads, the sultans created establishments supported by vakifs and encouraged government and Palace officials by granting them large estates, to do the same. Some of these were large establishments, like the imarets in the towns, only here the main buildings would be an inn, caravanserai and perhaps a bridged.

Ο Αλή Πασάς κατασκεύασε μια σειρά από χάνια, σε καίρια οδικά σημεία. Έτσι, κατά τη διάρκεια της εξουσίας του αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός τους προκειμένου να καλύπτονται οι ανάγκες αυτών που χρησιμοποιούσαν το οδικό δίκτυο. Ωστόσο, οι παροχές αυτών των καταλυμάτων μπορούν να χαρακτηριστούν ως πρωτόγονες. Οι περιγραφές των Άγγλων ταξιδιωτών Holland²²⁷ και Leake²²⁸ είναι, εν προκειμένω, πολύ διαφωτιστικές. Κατά την ανάλυση των καθηκόντων του πασά των Ιωαννίνων από τον Αλή, το οδικό δίκτυο του πασαλικιού των Ιωαννίνων χαρακτηριζόταν ως χαμηλής ποιότητας. Οραματιζόμενος ο Αλής τόσο τη διοικητική επιβολή όσο και την εν γένει ανάπτυξη του τόπου, μέσω της οικονομίας, έθεσε ως προτεραιότητα όχι μόνο τη συντήρηση του προϋπάρχοντος οδικού δικτύου αλλά και την κατασκευή ενός νέου.²²⁹

Μέρος αυτής της πολιτικής δημοσίων έργων για τη δημιουργία ενός καλού οδικού δικτύου ήταν και η κατασκευή ενός σημαντικού αριθμού γεφυρών: γέφυρα Λυκοστόμου, Μεσογέφυρα Αώου, γέφυρα Τεπελενίου, γεφύρια Πάπιγκου (1817), Φραγγάδων (1818), Μεσαίου μαχαλά (1816) κλπ.).²³⁰ Όπως γράφει ο Π. Αραβαντινός, «Οδοί φέρουσι το όνομα του Αλή Πασά είναι πολλάί, εξ ων άλλας μεν κατασκεύασεν, άλλας δ' επεσκεύασεν. Προ πάντων δε αποδίδεται εις αυτόν η κατασκευή πολλών γεφυρών, σωζομένων και μη. Πανταχού, απαντώσι νυν γέφυραι και λιθόστρωτα».²³¹

²²⁷ «Το Χάνι της Κυράς, όπου διανυκτερεύσαμε είνι ένα απομονωμένο κτίσμα [...], που ανήκε στον Μουχτάρ Πασά. Έμοιαζε με αυτά που είχαμε ξαναδεί: ένα τετράγωνο χαμηλών κτιρίων πρόχειρης κατασκευής, με μια πύλη μπροστά, πάνω στην οποία βρίσκεται κάτι σαν ανοιχτό ακροπύργιο. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των κτιρίων χρησιμοποιείται σαν στάβλοι, τα διαμερίσματα για τους ταξιδιώτες είναι ερειπωμένα, με γυμνούς τοίχους, χωρία παράθυρα και ούτε ένα έπιπλο, εκτός από τα αχυρένια στρώματα». H. Holland, *Ταξίδι στη Μακεδονία και Θεσσαλία*, μτφρ. Γ. Καραβίτη, Αθήνα 1989, σ. 37-38.

²²⁸ Βλ. Γ. Μακρής – Στ. Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή Πασά του Τεπελενλή*, Αθήνα 1980· W. Leake, *ό. π.*, vol. 1, σ. 218-221.

²²⁹ Οι κυριότερες οδικές αρτηρίες (εμπορικής – στρατηγικής σημασίας δρόμοι) του ηπειρωτικού χώρου με αφετηρία και πέρας τα Ιωάννινα ήταν οι παρακάτω: 1. Ιωαννίνων – Άρτας - Σαλαώρας, 2. Ιωαννίνων – Συρράκου/Καλαρρυτών, 3. Ιωαννίνων - Μετσόβου (ο δρόμος μέσω του αυχένα του Ζυγού κατέληγε στη Θεσσαλία), 4. Ιωαννίνων – Κόνιτσας (η διεθνής αυτή αρτηρία ενωνόταν με τη Μακεδονία), 5. Ιωαννίνων – Πρεμετής (η οδός αυτή με κομβικό σημείο το «Μεσογέφυρο» κατέληγε στο Βελιγράδι, ενώ μία δεύτερη διακλάδωση κατευθυνόταν προς τη βορειοανατολική Βαλκανική· τέλος ένας δυτικός δρόμος απόληγε στο Τεπελένι), 6. Ιωαννίνων – Αγίων Σαράντα, 7. Ιωαννίνων – Σαγιάδας, 8. Ιωαννίνων – Ηγουμενίτσας, 9. Ιωαννίνων – Πάργας, 10. Ιωαννίνων – Πρέβεζας. Πέραν αυτού του δικτύου, σε ανεπτυγμένες ορεινές περιοχές, είχε δημιουργηθεί ένα τοπικό αυτόνομο πλέγμα δρόμων, που εξυπηρετούσε τη συγκοινωνία της συγκεκριμένης επαρχίας· *στο ίδιο*, σ. 131.

²³⁰ *Στο ίδιο*, σ. 131.

²³¹ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά του Τεπελενλή*, τ. Β', σ.345-346

Ο ακριβής υπολογισμός αυτών των γεφυριών είναι αδύνατος, γιατί διασκορπισμένα σε μεγάλο τμήμα της Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας κλπ., ενώ πολλά άλλα έχουν καταστραφεί και έχουν πλέον χαθεί τα ίχνη τους. Οι οικονομικοί πόροι για την κατασκευή τους προέρχονταν από χρήματα εύπορων Ηπειρωτών ή από τις γειτονικές κοινότητες, ενώ κάποια από τα έργα αυτά παραχωρούνταν σε κατά τόπους άρχοντες για την είσπραξη εσόδων, μέσω των διοδίων, και, κατά συνέπεια, την ενίσχυση και των εισοδημάτων τους.

Θα πρέπει να αναφερθεί ότι προκειμένου να εισερχόταν κάποιος στην περιοχή του πασαλικιού θα έπρεπε να διαθέτει το απαραίτητο πιστοποιητικό (*τεσκερέ*) ή διαβατήριο. Το έγκυρο πιστοποιητικό αυτό για να είναι έγκυρο έπρεπε να φέρει τη σφραγίδα του Αλή πασά. Η είσοδος κάποιου χωρίς άδεια είχε ως συνέπεια τη σύλληψή του. Βασική μέριμνα αυτού του ηγεμόνα υπήρξε η συγκρότηση σωμάτων αστυνόμευσης, τα οποία πραγματοποιούσαν και περιπολίες κατά τη διάρκεια της νύχτας. Επίσης, επιβαλλόταν η κυκλοφορία κατά τις νυχτερινές ώρες με τη χρήση φανού. Η κυκλοφορία τη νύχτα χωρίς φανάρια είχε ως αποτέλεσμα τη σύλληψη των παραβατών. Γενικά, η ανυπακοή στις προσταγές του σήμαινε άμεση φυλάκιση και αυστηρή τιμωρία του παραβάτη²³².

Σύμφωνα με τις περιγραφές ξένων περιηγητών και προξένων, το σύστημα αυτό της αστυνόμευσης ήταν υποδειγματικό και πρωτοποριακό συνάμα γι' αυτή την εποχή του. Όπως μας γράφει ο Άγγλος ταξιδιώτης Hughes, ο οποίος ταξίδευσε στην Ήπειρο στις αρχές του 19ου αιώνα, η συστηματική χρήση σωμάτων αστυνόμευσης υπήρξε άγνωστη για την λοιπή Οθωμανική Αυτοκρατορία. Βασικό έργο της ήταν η δημόσια ασφάλεια.²³³ Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι ένας επιπλέον ρόλος του σώματος αυτού ήταν η επιτήρηση των κατοίκων και της συμπεριφοράς τους και η αναφορά στον Αλή κάθε παραπτώματος.

Άλλη συνήθης τακτική του Αλή πασά, που αποσκοπούσε στον πλήρη έλεγχο του πασαλικιού του, ήταν ο διασκορπισμός πρακτόρων του σε όλη την έκτασή του, αλλά και στην ίδια την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας. Γνωστό είναι, επίσης, και το πολύ καλά οργανωμένο σύστημα λογοκρισίας και παρακολούθησης της

αλληλογραφίας από έμπιστα σ' αυτόν άτομα, τόσο αυτής των απλών υπόδουλων όσο και των ξένων προξένων.²³⁴

Ο Αλής δεν έθεσε ως στόχο μόνο την άτυπη φιλία του με την Υψηλή Πύλη και τους προεστούς του πασαλικιού του αλλά, μιμούμενος ευρωπαϊκά πρότυπα, ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την αποκατάσταση της δημόσιας τάξης γεγονός που του προσέδιδε αναμφισβήτητο κύρος τόσο στους αξιωματούχους της Πύλης όσο και στους εκάστοτε παρατηρητές του. Η μέριμνά του αυτή συνιστούσε ένα ισχυρό πλεονέκτημά του έναντι άλλων πασάδων της οθωμανικής επικράτειας.

Στόχος αυτού του ιδιαίτερου και, θα λέγαμε, απολυταρχικού καθεστώτος, βασισμένου στην ασφυκτική αστυνόμευση, ήταν η πρόληψη κάθε συνωμοτικής ενέργειας ή επανάστασης. Ένα άλλο μέτρο που αποσκοπούσε στη διασφάλιση της εσωτερικής ασφάλειας ήταν ο διαχωρισμός των ορεινών περιοχών σε φυλάκια. Σ' αυτά διορίζονταν φρουροί-δερβεντζήδες αρχικά, κυρίως, μη μουσουλμάνοι.²³⁵ Ιδιαίτερα οι ορεινές περιοχές των βορείων και ανατολικών συνόρων του πασαλικιού του, που αντικειμενικά η φύλαξή τους ήταν πιο δύσκολη, χωρίστηκαν σε στρατιωτικές διοικήσεις (*κόλλια*) υπό την εποπτεία χριστιανών και μουσουλμάνων, Ελλήνων ή Αλβανών, καπετάνιων.

Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε και την αναφορά στον ισχυρό στρατιωτικό μηχανισμό του Αλή πασά.²³⁶ Κατά τον Manzhou, ο στρατός του αποτελούνταν από 8.000 περίπου άνδρες, ενώ κατά τον Holland από 30.000 υψηλά αμοιβόμενους άνδρες.²³⁷ Ο μηνιαίος μισθός ενός στρατιώτη ανερχόταν, κατά μέσο όρο, σε 8-15 πιάστρα.²³⁸ Κατά τον Manzhou, διακρίνονταν στους *τζοχανταραίους*, οι οποίοι δεν έπαιρναν μέρος σε μάχες αλλά είχαν ως αποκλειστικό καθήκον τη φύλαξη της περιουσίας του Αλή (ανάκτορα, αποθήκες κλπ.). Μία άλλη κατηγορία ενόπλων ήταν

²³⁴ Ιόλη Βιγγοπούλου, *Ο Αλή Πασάς όπως τον γνώρισα*, ό. π., σ. 18.

²³⁵ Βλ. Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά του Τεπελενλή*, ό. π., σ. 343.

²³⁶ «Η οικονομική ισχύς δίνει τη δυνατότητα στον Αλή πασά να οργανώσει ισχυρό στρατό αποτελούμενο από μισθοφορικά άτακτα σώματα, με πυρήνα μικρούς Αλβανούς μπέηδες, στα οποία κατά περίπτωση εντάσσονταν και χριστιανικές αρματολικές δυνάμεις. Κοντά σε όλα αυτά δεν έλειψε και η ευρωπαϊκή και στρατιωτική καινοτομία και πειθαρχία, καθώς βεβαιώνεται η ύπαρξη ειδικών περί τα στρατιωτικά και στρατιωτικής σχολής. Ο στρατός αναγκαστικά υπηρετούσε δύο σκοπιμότητες: έπρεπε να υποστηρίξει τις δυνάμεις της κεντρικής εξουσίας στις βαλκανικές επιχειρήσεις της, αλλά και να προβεί στην εξουδετέρωση των εχθρών του πασά, που ήταν οι ισχυροί Αλβανοί πασάδες του Μπερατιού και του Δελβίνου, οι μπέηδες της Τσαμουριάς και της νότιας Αλβανίας, οι ανεξάρτητες κοινότητες (λ. χ. Χειμάρρα, Σούλι)· βλ. Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σ. 263.

²³⁷ Παρατίθενται στο Γρ. Αρς, *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου*, ό. π., σ. 237, 329.

²³⁸ Στο ίδιο, σ. 110.

αυτή των *τσαρκατζήδων*, οι οποίοι αποτελούσαν τη μόνιμη έφιππη συνοδεία του και είχαν επιλεγεί όντας πρώην ληστές, λόγω της σκληρότητάς τους. Τέλος, υπήρχαν οι *Γκέγκηδες*, στρατιώτες που θεωρούνταν ως εκλεκτοί, οι *Μιθρίτες*, οι οποίοι διακρίνονταν για την αφοσίωσή τους στον Αλή, και οι *Τσάμηδες*.²³⁹

Στα τακτικά σώματα του στρατού θα πρέπει να συμπεριληφθούν και οι ξένοι αξιωματικοί, οι ακροβολιστές, οι βαθμοφόροι χριστιανοί και μουσουλμάνοι, το τμήμα πυροβολικού αλλά και του ιππικού. Το τελευταίο, έχοντας ως βάση τις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήδη έχανε την αίγλη του από τις αρχές του 18^{ου} αι.²⁴⁰ Τον ίδιο αιώνα, το σώμα των γενιτσάρων είχε βιώσει την παρακμή εξελισσόμενο από ένα σταθερό και πανίσχυρο στρατιωτικό σώμα σε ένα σώμα που απαρτιζόταν, κατά το μεγαλύτερο μέρος του, από μικροεμπόρους των οποίων η αμοιβή βασιζόταν κατά κύριο λόγο σε φορολογικές ελαφρύνσεις.²⁴¹ Για τη συγκρότηση αυτών των τακτικών σωμάτων ο Αλής είχε μιμηθεί ευρωπαϊκά πρότυπα με κόστος υψηλό για την εποχή.

4.3 ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΟΧΥΡΩΝ

Άλλη μία προτεραιότητα του Αλή Πασά την οποία καθιστούσε αναγκαία το καθεστώς της εποχής, ήταν η επισκευή και επέκταση των ήδη υπαρχόντων οχυρών αλλά και η κατασκευή νέων από ευρωπαίους κατά κύριο λόγο μηχανικούς. Στο ζήτημα αυτό θα αναφερθούμε συνοπτικά, δεδομένου ότι έχει ερευνηθεί σε πρόσφατη ειδική διατριβή.²⁴² Προσθέτουμε μόνο ορισμένα έγγραφα από το Αρχείο του Αλή πασά, που εκδόθηκαν μετά την ολοκλήρωσή της.

Τα οχυρωματικά αυτά έργα κατασκευάζονταν είτε κατά μήκος των ορίων της ηγεμονίας του, παρεμποδίζοντας έτσι την είσοδο εχθρικών στρατευμάτων, είτε στις παράκτιες περιοχές ενδυναμώνοντας την άμυνα εμπορικών κέντρων της εποχής, είτε στο εσωτερικό του πασαλίκιου επιτυγχάνοντας την επίδειξη ισχύος στους Έλληνες υπηκόους του. Από την άποψη της μορφής τα έργα της οχυρωτικής μπορούν να διαχωριστούν σε έργα πεδινών εδαφών και σε έργα ορεινών εδαφών. Και στις δύο

²³⁹ Βλ. Ιόλη Βιγγοπούλου, *Ο Αλή Πασάς όπως τον γνώρισα.*, σ.25.

²⁴⁰ Βλ. H. Inalcik. – D. Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ. Β', ό. π., σ. 277.

²⁴¹ «Etant donne les circonstances, c'est l'armée qui est l'objet des premières mesures de rénovation. Le corps des janissaires n'est pas a proprement parler bouleverse. Toutefois le recrutement en est plus strict, une hierarchie nouvelle instaurée, les soldes, payes chaque mois, sont fixées selon les grades et les capacités, l'entraînement est obligatoire et régulier. A l'intérieur du corps, fonctions militaires et fonctions administratives et séparées»· βλ. R. Mantran, *Histoire de l'Empire Ottoman*, ό. π., σ. 426,

²⁴² Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822)*, Ιωάννινα 2004.

αυτές κατηγορίες οι κανόνες της τέχνης παραμένουν για καθένα ιστορική περίοδο οι ίδιοι, αλλάζουν μόνο τα χρησιμοποιούμενα μέσα οχύρωσης.²⁴³

Ο οχυρωματικός του σχεδιασμός εξυπηρετούσε, λοιπόν, αφενός αμυντικές ανάγκες, αφετέρου δε τις προσωπικές πολιτικές φιλοδοξίες του Αλή. Ο αμυντικός σκοπός ήταν διττός: κάλυπτε τα εξωτερικά σύνορα του πασαλικιού του, και κατ' επέκταση της οθωμανικής επικράτειας, από ενδεχόμενες επιθέσεις ξένων Δυνάμεων και, ταυτόχρονα, διασφάλιζε το πασαλίκι του έναντι των όποιων επιθέσεων των σουλτανικών στρατευμάτων και ενδεχόμενων επεκτατικών στόχων άλλων γειτονικών πασάδων. Ταυτόχρονα όμως ήταν και μία επίδειξη ισχύος έναντι των Ελλήνων υπηκόων του και στόχευαν στην καταστολή επαναστατικών κινήσεων εναντίον της ηγεμονίας του.²⁴⁴ Τα έργα αυτά σχετίζονται, κυρίως, με τη γενικότερη πολιτική του Αλή πασά για την σταθεροποίηση της κυριαρχίας του και βέβαια εντάσσονται στα σχέδιά του για τον αποκλεισμό της επικοινωνίας των Σουλιωτών με τη θάλασσα και τα Επτάνησα ειδικότερα.²⁴⁵

Συνήθης τακτική του Αλή ήταν η υποχρέωση των κατοίκων για συμμετοχή στα εν λόγω έργα.²⁴⁶ Η συνδρομή τους αφορούσε τόσο στο οικονομικό σκέλος όσο και στο κατασκευαστικό με την προσωπική τους εργασία (αγγαρεία).²⁴⁷ Ας επισημανθεί η πληροφορία για την έλλειψη εργατικών χεριών που θα εκτελούσαν τα οχυρωματικά έργα και ο σχεδιασμός χρησιμοποίησης «Φράγκων», δηλαδή Επτανησίων από τα απέναντι νησιά, τους οποίους εκκαλείτο να προσελκύσει ο μητροπολίτης Άρτας Ιγνάτιος.²⁴⁸

Από έγγραφα της εποχής αυτής προκύπτει ότι ο Αλής υποχρέωσε ολόκληρες χριστιανικές κοινότητες να προσφέρουν αναγκαστική εργασία για την κατασκευή οχυρωματικών έργων. Η γεωγραφική έκταση των περιοχών από που καλυπτόταν σε εργατικό δυναμικό περιλάμβανε τη δυτική Στερεά Ελλάδα, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη δυτική Μακεδονία. Οι αμοιβές τους ήταν πολύ χαμηλές και χορηγούνταν από

²⁴³ Στο ίδιο, σ. 205.

²⁴⁴ Βλ. Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά, ό. π.*, σ. 394.

²⁴⁵ Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Α', σ. 142-145, έγγρ. 82 (Αρτζουχάλι του Μουχτάρ πασά προς τον πατέρα του Αλή πασά, Άρα 27 Ιουνίου 1801, για την κατάσταση των οχυρώσεων στην περιοχή Άρτας, Πρέβεζας και Μύτικα, που στόχευαν βέβαια στη σταθεροποίηση της κυριαρχίας του Αλή στην περιοχή αυτή και στον αποκλεισμό της επικοινωνίας των Σουλιωτών με τη θάλασσα και τα Επτάνησα).

²⁴⁶ Βλ. χαρακτηριστικά Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά, ό. π.*, σ. 394.

²⁴⁷ Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822)*, Ιωάννινα 2004, σ. 88.

²⁴⁸ Στο ίδιο, τ. Α', σ. 143, έγγρ. 82 (27 Ιουνίου 1801).

τις εκάστοτε αρχές των κοινοτήτων, γεγονός που σήμαινε ότι μειωνόταν κατ' αυτόν τον τρόπο η φορολογική υποχρέωση του κάθε τόπου προς τον Αλή, σε ποσοστό που αντιστοιχούσε στο σύνολο των αμοιβών για την υποχρεωτική εργασία.²⁴⁹

Μία πρώτη κατηγορία οχυρών είναι αυτά που κατασκευάστηκαν τα έτη 1790-1792 και σχετίζονταν με τις στρατιωτικές ενέργειες για την κατάληψη του Σουλίου. Η επόμενη κατηγορία είναι αυτή των ετών 1793-1799. Πρόκειται για την ανακατασκευή παράκτιων βενετικών οχυρών. Η χρονική αυτή περίοδος χαρακτηρίζεται από ισχυρές πολιτικές αναταράξεις, αφενός λόγω της ναπολεόντειας κυριαρχίας αφετέρου λόγω του κατακερματισμού της βενετικής Δημοκρατίας. Τα επόμενα έτη το ενδιαφέρον του Αλή εστιάζεται στην κατασκευή οχυρωματικών έργων σε περιοχές όπως αυτή του Αργυροκάστρου της Πρέβεζας και της πόλεως των Ιωαννίνων.²⁵⁰ Κατά τα έτη αυτά λοιπόν διαπιστώνεται η έντονη ισχυροποίηση του Αλή, ως απόλυτου πλέον ηγεμόνα που προβαίνει στην ενίσχυση του εσωτερικού του πασαλίκιου του.²⁵¹ Ακολούθως, κατά τα έτη 1815-1820 έχουμε, στην ουσία, ολοκλήρωση έργων των οποίων η κατασκευή είχε προηγηθεί, όπως αυτό της Πρέβεζας ή του Αγίου Γεωργίου, απέναντι από τη Λευκάδα.²⁵²

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η χρονική περίοδος κατά την οποία αποδεικνύεται η αποτελεσματικότητα του οχυρωματικού δικτύου είναι τα έτη 1822-1829 κατά τα οποία καταγράφεται ρήξη με την Πύλη. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι κατά τη μελέτη του δικτύου αυτού διαπιστώνουμε ότι τα περισσότερα από τα οχυρά εντοπίζονται σε

²⁵⁰ Στο ίδιο, τ. Β', σ. 44-46, έγγρ. 460. «Αρτζουχάλι του Μεχμέτ Προύση προς τον Αλή Πασά (15 Απριλίου 1809), στο οποίο δικαιολογείται γιατί κράτησε κοντά του δεκαπέντε μαστόρους και τον πληροφορεί για την πρόοδο μερικών οικοδομών: «ο καλιάς» στο Σκραπάρι, η κούλια στη Σέλανη, κάτι ανάλογο στην Τοπρούσα. Προφανώς, δεν είναι μάστορας ο ίδιος αλλά υπεύθυνος των έργων. Δεν έχει διασωθεί στο Αρχείο άλλη μνεία του αποστολέα, παρόλο που από το περιεχόμενο του παρόντος φαίνεται να είναι, έμπιστο πρόσωπο και να έχει κάποια οικειότητα με τον Αλή Πασά. Δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε με ακρίβεια τα αναφερόμενα έργα η κούλια στη Σέλανη είναι βέβαια κάποιο οχυρό πυργόσπιτο στο χωριό Σέλιανη του Σκραπαρίου ενώ κάτι ανάλογο θα ανοικοδομήθηκε ή θα επιδιορθώθηκε στην Τοπρούσα. Ο (καλιάς στο Σκραπάρι) όμως, πρέπει να είναι κάτι περισσότερο, τουλάχιστον ένα μικρό οχυρό στο οποίο βέβαια οι λίγοι μαστόροι του εγγράφου θα κάνουν κάποιες επισκευές. Βρίσκουμε χωριό με το όνομα Σκραπάρ Κιαλιάι, το οποίο ο Αραβαντινός επεξηγεί ως Σκραπαρίου τείχος και το οποίο ίσως δεν είναι άσχετο με τον (καλιά του Σκραπαρίου)».

²⁵¹ Στο ίδιο, τ. Β', σ. 59, έγγρ. 471. «Μπουγιουρντί του Αλή Πασά προς τον Ελμάζ Μεστιγοράνη (Ιωάννινα 4 Ιουνίου 1809), με το οποίο τον σιατάσσει να αφήσει αμέσως ελεύθερους τους μαστόρους Κομιτζώτες που προφανώς εργάστηκαν στο κάστρο Σκραπαρίου. Στο περιθώριο σημειώνει ότι μόνο (αν κάνει χρεία του Χαρίση) να μείνουν ακόμη για λίγες μέρες. Υποθέτω ότι πρόκειται για τον Χαρίς Γιάσκα, που θα βρίσκεται κι αυτός στην περιοχή του Μπερατιού, σε κάποιο από τα έργα που κατασκευάζει εκεί ο Αλή Πασάς, ενόψει της επερχόμενης οριστικής σύγκρουσης με τον Ιμπραχίμ Πασά».

²⁵² Βλ. Πρέβεζα Β', ό. π., σ. 47.

θέσεις πλησίον πόλεων ή οικισμών της Ηπείρου, ενώ ένα μόνο μικρό ποσοστό αυτών βρίσκονται σε απομακρυσμένα σημεία, γεγονός που αποδεικνύει τη σημασία άμυνας των πόλεων ως οχυρωματική επιλογή του Αλή πασά.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στο κάστρο της πόλεως των Ιωαννίνων, το οποίο αποτελεί μέρος του οχυρωματικού συστήματος της εποχής. Ο Αλή πασάς προέβη στην αναδιαμόρφωση και ενίσχυση του κάστρου που υπήρχε, ενισχύοντας έτσι τον αμυντικό του σκοπό και καθιστώντας το σημαντικότερο κέντρο διοίκησης στον ελλαδικό χώρο. Η οχύρωση της πόλης των Ιωαννίνων αποτέλεσε αντικείμενο ιδιαίτερης σπουδής για τον πασά των Ιωαννίνων, καθώς η παλαιότερη οχύρωση δεν ανταποκρινόταν στις συνθήκες της εποχής τόσο από άποψη οχυρωματικής αντίληψης όσο και ως αντικείμενο πολιτικών επιδιώξεων.²⁵³

Συγκεκριμένα, το 1815 η ισχυροποίηση του Αλή αλλά και οι τριγμοί των σχέσεων του με την Πύλη καθιστούν απαραίτητη την ανακατασκευή και συντήρηση των τειχών, υλοποιώντας έτσι το όραμα της αίγλης της ηγεμονίας των Ιωαννίνων σ' όλο σχεδόν τον ελλαδικό χώρο. Μολονότι η πόλη είχε ήδη εξαπλωθεί και εκτός των υφιστάμενων τειχών, η περιοχή του κάστρου φαίνεται να αποτελούσε τον κυρίαρχο πυρήνα της πόλης. Ας μην ξεχνάμε δε ότι στην περιοχή του κάστρου υπήρχε και το μεγαλύτερο σεράι του πασά που αντιπροσώπευε την πολιτική της ισχύος του.²⁵⁴

Ένα άλλο χαρακτηριστικό οχυρωματικό έργο της ηγεμονίας του Αλή είναι αυτό του φρουρίου της Λιθαρίτσας, οριοθετημένο στο αρχικό σημείο της πόλης. Διέθετε ισχυρά τείχη, ενώ για να επιτυγχάνει καλά τον αμυντικό του σκοπό ήταν εφοδιασμένο με σημαντικό αριθμό κανονιών. Εντός αυτού βρισκόταν το σεράι του Αλή Πασά και πλησίον του αυτά στα οποία διέμεναν οι γιοι του Μουχτάρ και Βελής.

Άλλα χαρακτηριστικά δείγματα οχυρωματικής τακτικής του Αλή πασά είναι τα κάστρα της Πρεμετής, της Αγίας Τριάδος Αργυροκάστρου, της Βόνιτσας και του Παντοκράτορα στην πόλη της Πρέβεζας στην τοποθεσία Φωκιά.²⁵⁵ Στην κατασκευή

²⁵³ Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων*, ό. π., 250.

²⁵⁴ Στο ίδιο, 253.

²⁵⁵ Βλ. Δ. Ανωγιάτης – Πελέ, *Έξι γαλλικά υπομνήματα*, ό. π., σ. 230, «Il y a dans le gouvernement d'Ali-Pacha quelques autres forteresses, savoir, celles de Clissoura, de Premiti, de Delvino, de Soulis, de Vonizza, de Larta. Ce ne sont pour la plupart que des maisons ou chateaux fortifiés que la rivalité entre les Seigneurs Durant le gouvernement feudal, avait multipliés en France et dans le reste de l'Europe, anciennement batis, mal construits, mal entretenus, mal armes, mal situés et qu'on n'aurait meme pas besoin d'attaquer pour envahir le pays. Il n'y a que les deux forteresses de Cleissoura et de

του συνετέλεσαν αφενός η διαμόρφωση του περιβάλλοντος αφετέρου η ανάγκη πλήρους ελέγχου της ναυσιπλοΐας σ' αυτή την περιοχή. Ακολούθως, 1819, ο Αλής κατασκεύασε στην απέναντι πλευρά του οχυρού ένα μικρότερο σε μέγεθος ώστε να διατηρεί τον απόλυτο έλεγχο της εκεί πρόσβασης. Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε και το κάστρο του Αγ. Γεωργίου, στην περιοχή της Πρέβεζας, το οποίο συνιστά χαρακτηριστικό οχυρωματικό έργο της εποχής του Αλή πασά.²⁵⁶ Άλλο ένα έργο του αποτελεί η συντήρηση και του κάστρου του Αγίου Ανδρέα στην Πρέβεζα, το οποίο θεωρείται έργο ενετικής περιόδου.

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει και στο οχυρό του Αγίου Βασιλείου, το 1798, μετά την επίθεση του Αλή στο ομώνυμο χωριό και την καταστροφή του. Τέλος, αφήνοντας κατά μέρος άλλα οχυρωματικά έργα που έγιναν κατά την περίοδο της ηγεμονίας του Αλή, αξίζει να αναφέρουμε το οχυρό των Αγίων Σαράντα πλησίον του τότε λιμανιού της Σκάλας. Η γεωγραφική σημασία αυτού του τόπου ήταν σπουδαία, καθώς το λιμάνι των Αγίων Σαράντα αποτελούσε μέσο θαλάσσιας επικοινωνίας της περιοχής με το νησί της Κέρκυρας αλλά και με την Ευρώπη και διακίνησης, έτσι, εμπορευμάτων. Το έργο αυτό περατώθηκε το 1804. Επίσης, θα αναφέρουμε ένα ακόμα στρατηγικής σημασίας οχυρό είναι αυτό που υπήρχε στο Βιβάρι Βουθρωτού, για τον έλεγχο της διέλευση στο κανάλι νότιας Αλβανίας-Κέρκυρας.²⁵⁷

4.4 ΤΟ ΑΞΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΗ ΤΩΝ ΔΕΡΒΕΝΙΩΝ

Θεσμός της τότε στρατιωτικό-διοικητικής δομής των πασαλικιών υπήρξε αυτός του επόπτη των δερβενίων (derven), των στενών δηλαδή και επικίνδυνων διαβάσεων, ο οποίος προσέδιδε ιδιαίτερο κύρος αλλά και ισχύ στον κάτοχό του. Θα πρέπει να αναφερθεί ωστόσο ότι κάτι τέτοιο δεν είχε επιτευχθεί από την εισαγωγή του θεσμού αλλά εφαρμόστηκε κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του πασά, γεγονός που συνηγορεί υπέρ της διάκρισης αυτού ως μιας ηγετικής προσωπικότητας που συντέλεσε αφενός

Premiit situes sur la route de Berat a Janina que qui, par leur position bien plus que par leur force, méritent quelque attention. Il en sera parle ci- après dans l'itinéraire d'Albanie».

²⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 230 «Mais de toutes les fortresses d'Ali Pacha les plus considérables sont le fort St Giorgis à Prevesa lequel pourtant ne pourrait pas tenir plus de six jours des troupes disciplinées, et le vieux fort d' Janina qui est domine par plusieurs collines, d'où on pourrait le batter avec success et le prendre en peu de jours».

²⁵⁷ Βλ. Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων*, ό. π., 265.

στην αναδιαμόρφωση των διοικητικών μηχανισμών και αφετέρου συμπεριφορών κατά τη διάρκεια της εξουσίας του.²⁵⁸

Ο Αλή πασάς λειτουργούσε με γνώμονα τη συγκρότηση ενός πασαλικιού με ισχυρή υποδομή, όσον αφορά τους τομείς της οικονομίας, της διοίκησης και της στρατιωτικής εποπτείας, υποδηλώνοντας, ίσως, έτσι τις αποσχιστικές του τάσεις από την Πύλη. Η γεωγραφική έκταση της αρμοδιότητάς του κάλυπτε το πασαλίκι του Μπερατίου, την Ήπειρο, την Αιτωλοακαρνανία, την ανατολική Στερεά, τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία, ως τα σύνορα του σαντζακίου της Θεσσαλονίκης και από εκεί ως τη Φλώρινα την Αχρίδα και την Κοριτσά.

Πιο αναλυτικά, η περιοχή ευθύνης του επόπτη των δερβενίων ξεκινούσε από το πασαλίκι του Μπερατίου, περνούσε από την Ήπειρο, την Αιτωλοακαρνανία και έφθανε ως τη Ναύπακτο, για να επανέλθει, μέσω ανατολικής Στερεάς, στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, ως τα σύνορα του σαντζακίου Θεσσαλονίκης και από εκεί στη Φλώρινα, την Αχρίδα και την Κοριτσά. Οι λόγοι για τους οποίους δημιουργήθηκε αυτή η μεγάλη «αστυνομική περιφέρεια» δεν έχουν αποκωδικοποιηθεί, όπως και οι λεπτομέρειες της λειτουργίας της. Το βέβαιο είναι ότι η κατοχή αυτού του αξιώματος παρείχε δύναμη και κύρος στον κάτοχό της.²⁵⁹

Συνεπώς, διαπιστώνουμε τη συνύπαρξη δύο αξιωμάτων στην ηγετική μορφή του Αλή κατά τη διάρκεια της πασαλίδικης θητείας του. Αφενός αυτή του διοικητή του πασαλικιού των Ιωαννίνων, με στρατιωτικό και διοικητικό χαρακτήρα, αφετέρου δε το αξίωμα του επόπτη των δερβενίων, με υπερτοπικό χαρακτήρα και με καθήκοντα κυρίως αστυνόμευσης στην εν λόγω γεωγραφική έκταση.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι μέσω του δεύτερου αξιώματος, δηλαδή του επόπτη, ο Αλής δεν διέθετε επιπλέον εξουσία επί αυτών των εδαφών, παρά μόνο αυτή της αστυνόμευσης. Θα πρέπει, λοιπόν, μέσα από το σύστημα διοίκησης του Αλή Πασά να διακρίνουμε το διττό σκοπό του. Σε πρώτο επίπεδο μέριμνά του ήταν η ασφάλεια των επικοινωνιών, ένα εξαιρετικά ουσιώδες ζητούμενο της εποχής εκείνης.

Η σημασία του έγκειται τόσο στις κοινωνικές όσο και στις οικονομικές του συνέπειες, που αποτελούσαν ικανή και αναγκαία συνθήκη όχι μόνο για την απλή επιβίωση αλλά και για τη ζητούμενη και οραματιζόμενη εξέλιξη του πασαλικιού. Η

²⁵⁸ Βλ. Π. Μιχαηλάρης, «Αλή Πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σ. 261.

²⁵⁹ Βλ. Π. Μιχαηλάρης, «Αλή Πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., 262, 263.

συμβολή του στον τομέα αυτό, όσο αυτός μπορούσε να γίνει κατανοητός δεδομένων των συνθηκών της εποχής, υπήρξε σπουδαία και οι υπηρεσίες του χαρακτηρίστηκαν ως αξιόλογες. Δεύτερη πτυχή της εξουσίας του αποτελούσε η αποθάρρυνση των αντιπάλων μέσω της εποπτείας. Πέραν δηλαδή της εσωτερικής ασφάλειας για να επιτευχθεί η ομαλή λειτουργία του διοικητικού συστήματος στο εσωτερικό του πασαλίκιου έπρεπε να αποτρέπει τις όποιες επεκτατικές τάσεις των γειτονικών πασάδων.²⁶⁰

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΞΕΝΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ ΥΨΗΛΗ ΠΥΛΗ

5.1 Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ - ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗ ΓΑΛΛΙΑ, ΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΡΩΣΙΑ

Προβαίνοντας στη διαπραγμάτευση αυτού του επιμέρους ζητήματος, κρίνουμε σκόπιμο να αποσαφηνίσουμε τους κύριους όρους που θα μας απασχολήσουν και μία ιστορική εισαγωγή. Ένας από τους κυριότερους όρους είναι ο όρος ξένες Δυνάμεις ή Μεγάλες Δυνάμεις. Πρέπει να σημειωθεί ότι διάφορα σύνολα μεγάλων ή σημαντικών Δυνάμεων υπήρξαν σε όλη την ευρωπαϊκή κι όχι μόνο ιστορία. Ωστόσο, ο όρος μεγάλη Δύναμη έχει χρησιμοποιηθεί μόνο στον ακαδημαϊκό και στον διπλωματικό λόγο. Συγκεκριμένα, υιοθετήθηκε στο συνέδριο της Βιέννης, το 1815, που συνιστά μία προσπάθεια διαφύλαξης του status quo στην Ευρώπη, μετά τα χρόνια των ναπολεόντειων πολέμων.

Κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου οι Μεγάλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Αυστροουγγαρία) είχαν αναπτύξει διπλωματικές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, έχοντας πολλά συμφέροντα (πρωτίστως οικονομικά) και γεωπολιτικές βλέψεις στα εδάφη της. Ήδη από τα τέλη του 17^{ου} αι. οι Οθωμανοί είχαν χάσει μεγάλο μέρος από τα εδάφη που κατείχαν στη Βαλκανική και την κεντρική Ευρώπη. Έκτοτε, σχεδόν κάθε αναμέτρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις είχε ως αποτέλεσμα την εδαφική της συρρίκνωση. Ταυτόχρονα, με την αποχώρηση των Οθωμανών από τα κατακτημένα εδάφη, γεννήθηκε το λεγόμενο *Ανατολικό Ζήτημα*,²⁶¹ το ζήτημα δηλαδή της τύχης των εδαφών αυτών με τις συνεπακόλουθες διεθνείς επιπλοκές.²⁶²

²⁶¹ Βλ., πολύ ενδεικτικά, για το Ανατολικό ζήτημα: Μ. Λάσκαρις, *Το Ανατολικό Ζήτημα 1800-1923*, τ. Α' (1800-1923), Θεσσαλονίκη 1935· Ε. Driault, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sèvres (1920)*, Paris 1921· Μ. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923. A Study in International Relations*, ed. MacMillan, New York 1966· J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, éd. Dallon, Paris 1982· P. Renouvin (sous la dir.), *Histoire des relations internationales*, vol. III, tome 5ème, De 1789 à 1871, éd. Hachette, Paris 1994.

²⁶² Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήδη από τα τέλη του 17^{ου} αι. βρισκόταν σε φάση αποδυνάμωσης και παρακμής, με αφετηρία το 1683, έτος της δεύτερης πολιορκίας της Βιέννης από τα οθωμανικά στρατεύματα και της ήττας τους από τον ενωμένο χριστιανικό αυστροπολωνικό στρατό· βλ. Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή Πασά, ό. π., σ. 50*. βλ., επίσης, Μ. Κοκολάκης, «Μία Αυτοκρατορία σε κρίση: κρατική οργάνωση – παλαιοί θεσμοί – νέες προσαρμογές», στο Β. Παναγιωτόπουλος επιμ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 1^{ος}, Αθήνα 2003, σ. 41-58.

Τον 18^ο αι. η Ρωσία, ιδίως με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), καθιερώθηκε ως μία μεγάλη ευρωπαϊκή Δύναμη, διεκδικώντας συμμετοχή στα σχέδια των άλλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων στον χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο έδωσε νέα τροπή στο *Ανατολικό Ζήτημα* με τη δυναμική εμφάνιση στο προσκήνιο ενός νέου παράγοντα αυτού της Αγγλίας. Η ανάγκη της Αγγλίας να διασφαλίσει, με κάθε τρόπο, τον δρόμο προς τις Ινδίες αύξησε γι' αυτήν τη στρατηγική σημασία της Αιγύπτου και γενικότερα της ανατολικής Μεσογείου, επειδή φοβόταν μήπως ενισχυθεί σε βαθμό επικίνδυνο για τα συμφέροντά της η επιρροή της Γαλλίας ή της Ρωσίας. Η καταστροφή του γαλλικού στόλου στο Αμπουκίρ 1798 ανέκοψε την επεκτατική πολιτική το Ναπολέοντα στην Αίγυπτο. Η αγγλογαλλική συνθήκη της Αμιένης (1802) αποτέλεσε ένα ακόμη βήμα για τη διεύρυνση του ρόλου της Αγγλίας στη Μεσόγειο με κέντρο δράσης τη Μάλτα, την οποία είχε καταλάβει ο αγγλικός στόλος το 1800. Η συνθήκη αυτή υποχρέωνε τους Γάλλους να επιστρέψουν την Αίγυπτο στο Σουλτάνο και να παραιτηθούν οριστικά από τα Επτάνησα. Με την έναρξη του τρίτου ρωσοτουρκικού πολέμου, το 1806, η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έλαβε για την Αγγλία τη μορφή δόγματος²⁶³.

Οι στρατιωτικές σχέσεις της Αγγλίας και του Αλή υπήρξαν ουσιαστικές, όσον αφορά την κατάκτηση από τον τελευταίο της Αυλώνας. Δε συνέβη ωστόσο το ίδιο με την περίπτωση της Πάργας, που αποτελούσε ένα ιδιαίτερο ζήτημα κυριαρχίας.²⁶⁴ Οι στρατιωτικές αυτές σχέσεις αφορούσαν, κατά κύριο λόγο, ζητήματα εξοπλισμού και αμυντικής τακτικής.²⁶⁵ Ο Αλής, όπως έχει προαναφερθεί, επιζητούσε μέσω της συνεργασίας του με τις ξένες Δυνάμεις την απόκτηση ιδιαίτερων τεχνικών γνώσεων,

²⁶³ Βλ. Μ. Λάσκαρις, *Το Ανατολικό Ζήτημα*, τ. Α', ό. π., σ. 21-30.

²⁶⁴ Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Γ', σ. 91-96, έγγρ. 1074. Μεγάλο μέρος αυτού του εγγράφου (Κων/πολη 14 Απριλίου 1818) αφορά στις επαφές τους, κυρίως του Κ. Αγραφιώτη με τον πρέσβη της Αγγλίας, ο οποίος είναι σταθερά φιλικός προς τον Αλή πασά και προσπαθεί να βρει μια λύση στο πρόβλημα της αποζημίωσης των Παργινών, που αποφάσισαν να εγκαταλείψουν την Πάργα και απαιτούσαν αποζημίωση, σύμφωνα με την τουρκική συμφωνία παραχώρησης της πρώην βενετικής κτήσης. Ο πρέσβης προτείνει ένα μέτρο που θα ελάφρυνε την οικονομική επιβάρυνση του Αλή Πασά, στο οποίο όμως ο τελευταίος δεν φαίνεται να στέργει: συνολική εκτίμηση των περιουσιών και καταβολή μέρους του τιμήματος από την αγγλική κυβέρνηση ώστε να περιοριστεί στο ελάχιστο το ποσό που θα κατέβαλε ο Αλή Πασάς. Για τα γεγονότα της Πάργας έκανε έντονη διαμαρτυρία στον Αλή ο γενικός πρόξενος της Γαλλίας στα Ιωάννινα Rouqueville. Ο Αλής, στην απάντησή του, δικαιολογήθηκε ότι η Πάργα 00 έπρεπε να ν' ανήκει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 18 και ότι ακόμη κι αν παραιτούνταν τώρα από τη διεκδίκησή της θα έσπευδε η Αγγλία να την καταλάβει· βλ. Α. Μουτίφ, *Αλή Πασάς ο Τεπελενλής*, ό. π., σ. 114.

²⁶⁵ Δ. Ανωγιάτης – Πελέ, *Έξι γαλλικά υπομνήματα*, ό. π., σ. 230: «Il a augmenté son artillerie de place de quelques canons qui lui ont été donnés par les Anglais, entr'autres de 10 pièces provenant d'une frégate Anglaise, et l'on dit qu'il en attend encore trente de Malte».

δεδομένου ότι ιδιαίτερη μέριμνά του ήταν η καλή εκπαίδευση των στρατιωτικών του σωμάτων.

Χαρακτηριστική, εν προκειμένω, είναι μία επιστολή του Bessieres προς τον Αλή πασά, στην οποία αναφέρεται στις διπλωματικές σχέσεις του τελευταίου με τους Άγγλους και στην ανταλλαγή δώρων, στα πλαίσια αυτών των σχέσεων.²⁶⁶ Επίσης, αναφέρουμε και μία άλλη επιστολή από το Αρχείο του Αλή πασά, στην οποία άνθρωπός του τον πληροφορεί για πολεμικό εξοπλισμό που βρίσκεται στο κάστρο του Μπερατίου, προερχόμενο όχι μόνον από αγορές αλλά και από δωρεές.²⁶⁷

Οι κατευθυντήριες αρχές της εξωτερικής πολιτικής του Αλή διαμορφώθηκαν, κυρίως, μέσω της συνεργασίας με την Αγγλία και της πολιτικής - οικονομικής ισχυροποίησής του.²⁶⁸ Με την παρέμβασή του στη υπογραφή της αγγλοτουρκικής συνθήκης του 1809 ο Αλής πρόβαλε ιδιαίτερα τον στρατηγικό του στόχο να διατηρηθούν η υφιστάμενη πολιτική κατάσταση, καθώς συνέβαλε στο να συνδεθεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία με τη μόνη υπολογίσιμη ευρωπαϊκή δύναμη του καιρού που δεν έτρεφε, εξ ορισμού, ηπειρωτικές βλέψεις και επιθυμούσε την ακεραιότητα της Αυτοκρατορίας. Με την αποφυγή δε αποφασιστικής εμπλοκής στις επιχειρήσεις κατά της Λευκάδας και με τη συνεχή αναβολή των πρωτοβουλιών στο ζήτημα της Πάργας ο Αλής υπηρέτησε τον στρατηγικό στόχο να διατηρήσει και να ενισχύσει τη φήμη του ισχυρού με το μικρότερο δυνατό κόστος.²⁶⁹

²⁶⁶ *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Β', έγγρ. 448 (Κέρκυρα 13 Μαρτίου 1809). Ο Bessieres γνωρίζει τα «δώρα των τοπιών και μπαρούτη και άλλες παρόμοιες πολεμικές ετοιμασίες», που έλαβε ο Αλή πασάς από τους Άγγλους, καθώς και όλες τις επαφές που διατηρεί μαζί τους και το υποδεικνύει, χωρίς να φείδεται απειλών, να διακρίνει αυτές τις σχέσεις αν επιθυμεί τη συνέχιση καλής γειτονίας. Πράγματι οι Γάλλοι στην Κέρκυρα από διπλωματικές και από τοπικές πηγές, καθώς και από πληροφορίες που συγκέντρωνε ο Rouqueville και άλλοι πληροφοριοδότες, ότι στις 5 Ιανουαρίου 1809 υπογράφηκε η αγγλο - τουρκική Συνθήκη των Δαρδανελίων.

²⁶⁷ *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Β', σ. 175-176, έγγρ. 554 (Μπεράτι 2 Ιαν. 1811). Οι εκδότες υποθέτουν ότι πρόκειται για πυροβόλα που μεταφέρει ο Αλή πασάς στο Μπεράτι. Πληροφορίες για τον εξοπλισμό του Αλή πασά με αγγλικό πολεμικό υλικό, κυρίως πυροβόλα, έχει συγκεντρώσει ο Γ. Σιορόκας, *Εξωτερική Πολιτική*, σ. 374-375. Το πολεμικό αυτό υλικό αποκτήθηκε με ποικίλους τρόπους (δωρεές, αγορές, κ. ά) κυρίως κατά το 1809-1810, ενόψει της απώθησης των Γάλλων από τα Επτάνησα και συνέβαλε ουσιαστικά στην στρατιωτική ενδυνάμωση του Αλή πασά.

²⁶⁸ «Εξίσου επιτυχώς διαμορφώθηκαν από τον Αλή και υπηρετήθηκαν και οι άλλοι στρατηγικοί άξονες της εξωτερικής του πολιτικής. Το αγγλικό χρήμα, μέρος του οποίου κατευθυνόταν σε ισχυρούς παράγοντες της Πύλης, αλλά και οι σοβαρές παρεμβάσεις του πασά στους κύκλους του Διβανίου είναι πολύ πιθανό να επέτειναν την κυβερνητική αποσταθεροποίηση, που συνιστούσε παράλληλα στρατηγική του. Και είναι διαπιστωμένο ότι δια της συνεργασίας με τους Άγγλους, ιδιαίτερα της στρατιωτικής ο Αλής υλοποίησε τους εναλλακτικούς στρατηγικούς άξονες». Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή Πασά*, ό. π., σ. 470.

²⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 470.

Οι στρατηγικοί στόχοι του Αλή αναφορικά με τις σχέσεις του με την Αγγλία αποτυπώνονται και σε επιστολή που απέστειλε το 1809 στον Leake, ευρισκόμενος στην περιοχή του Ξηρόμερου, με την οποία καθιστούσε σαφή τη βούλησή του για συνεχή παρουσία αγγλικών πλοίων στις παράκτιες περιοχές της ηγεμονίας του.²⁷⁰ Σε άλλη πάλι φιρμάνι του τονίζει ότι θα ήταν αδύνατη η πραγματοποίηση εκστρατείας του προς την Τουρκία χωρίς οικονομική ενίσχυση και εκδίωξη των Γάλλων από τα Επτάνησα. Ζητούσε την ενημέρωση της κυβερνήσεως της Αγγλίας σε πιθανή ρήξη με τη Γαλλία αλλά και τον εφοδιασμό με πολεμικό υλικό για τα φρούρια του και την βοήθεια αξιωματικών με εμπειρία, κατά κύριο λόγο του πυροβολικού, και κάποιους τεχνίτες. Κατά τα λεγόμενα του Leake, δεν θα έπρεπε να απασχολεί τον Αλή πιθανή επίθεση από τη γαλλική πλευρά όσο αυτή ήταν αναμειγμένη στα ισπανικά εδάφη αλλά και όσο η Αυστρία εξακολουθούσε την ίδια πολιτική γραμμή²⁷¹.

Βασικό άξονα της «διπρόσωπης» πολιτικής του Αλβανού ηγεμόνα αποτελούν και οι διπλωματικές του σχέσεις με τη Γαλλία. Αρχικά θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι στρατηγικές του ενέργειες στα Ιόνια νησιά αποδεικνύουν τη βούλησή του για ενίσχυση αφενός της εξουσίας του και αφετέρου του θησαυρού του. Το γεγονός ότι μετείχε σε αγγλικές ενέργειες κατά της Λευκάδας, η οποία βρισκόταν υπό γαλλική κατοχή, δηλώνει τη βούλησή του για αποφυγή σύγκρουσης με ένα ευρωπαϊκό κράτος το οποίο δεν είχε εχθρική στάση απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Χαρακτηριστικό είναι το ότι από την προσάρτηση αμφισβητούμενων νομικά νησιών του Ιονίου δεν υπήρξε άλλη εκδήλωση επεκτατικής του πολιτικής. Η στάση αυτή δικαιολογείται, προφανώς, από το ότι δεν ήθελε να επιβαρυνθεί οικονομικά από μία τέτοια προσάρτηση. Ανάλογη πολιτική, που χαρακτηρίζεται από υποτονικότητα, συνιστά και η περίπτωση της Πάργας. Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα, ως προς τις σχέσεις του Αλή με τη Γαλλία, αποτελεί η απόρριψη από τον πρώτο αιτήματος για διέλευση γαλλικών δυνάμεων, οι οποίες θα χρησιμοποιούσαν την περιοχή από το Κάταρο ως την Κέρκυρα.²⁷²

²⁷⁰ Ελένη Αγγελολομάτη – Τσουγγαράκη, «Όψεις της εξωτερικής πολιτικής του Αλή πασά», ό. π., σ. 145. Στο σύντομο γράμμα του ο Αλής παραπονιόταν επειδή, όσο διάστημα βρισκόταν στην Πρέβεζα, δεν είχε δει κανένα βρετανικό πλοίο στην περιοχή. Η παρουσία του βρετανικού στόλου στις ακτές του ήταν η μόνιμη απαίτηση του Αλή.

²⁷¹ Στο ίδιο, σ. 146.

²⁷² Ελένη Αγγελολομάτη – Τσουγγαράκη, «Όψεις της εξωτερικής πολιτικής του Αλή πασά», σ. 150.

Η πολιτική αυτή στάση του Οθωμανού ηγεμόνα δικαιολογείται καθώς ήθελε να έχει τον απόλυτο έλεγχο της περιοχής. Ένα άλλο ζήτημα που θα πρέπει να αναφερθεί είναι αυτό της μεταφοράς κεφαλαίων στην Κέρκυρα, που βρισκόταν υπό γαλλική κατοχή, και η συμμετοχή του Αλή σ' αυτό. Ο τελευταίος δεν αποδέχθηκε, φυσικά, το αίτημα για παροχή δανείου στους Γάλλους. Οι λόγοι ήταν αφενός φόβος επισφαλούς αποπληρωμής του αλλά και ρήξης των σχέσεών του με τους Άγγλους, οι οποίοι θα θεωρούσαν τη συνδρομή του για κάλυψη δημοσιονομικών αναγκών των Γάλλων ως μία εχθρική στάση. Έτσι, δεν φάνηκε θετικός στην παροχή δανείου, παρά μόνο στη συνεργασία για μεταφορά κεφαλαίων, με σκοπό βέβαια την εξεύρεση μιας επιπλέον πηγής εσόδων, μέσω των σχετικών προμηθειών και είσπραξης οφειλομένων.²⁷³

Η Γαλλία είχε, προ πολλού, αναπτύξει εμπορικές σχέσεις με τα Ιωάννινα.²⁷⁴ Υπήρχε ιδιαίτερη ζήτηση από τη γαλλική πλευρά για τοπικά προϊόντα πρωτογενούς, κυρίως, παραγωγής, που αποτελούσαν αντικείμενο όχι μόνο χρηματικών συναλλαγών αλλά και ανταλλακτικής οικονομίας. Ο Ναπολέων έκρινε ως σημαντική τη συμμαχία του με τον Αλή πασά στο ξεκίνημα της κίνησής του προς την Ανατολή με τη μεσολάβηση του γαλλικής καταγωγής διοικητή της Κέρκυρας Berthier.

Τόσο η Πρέβεζα όσο και τα Ιόνια νησιά βρίσκονταν υπό την κατοχή των Γάλλων από το 1797, οπότε αυτά τα νησιά και οι παράκτιες πόλεις της Ηπείρου πέρασαν στα χέρια των Ρώσων. Ο Αλή πασάς, παρά τις προσπάθειές του, δεν κατάφερε να έλθει σε συμφωνία με την τσαρική αυτοκρατορία.²⁷⁵ Το γεγονός ότι η Ρωσία ακολούθησε πολιτική τόσο υπέρ του Σουλίου όσο και υπέρ των μπέηδων της περιοχής, οδήγησε σε όξυνση των σχέσεών της με τον Αλή, ο οποίος ακολούθησε ευφυή πολιτική, διατηρώντας αρμονικές σχέσεις με την Πύλη και καταστέλλοντας τις εξεγέρσεις των μπέηδων. Ακολούθως κατέλαβε, το 1803, το Σούλι.

Η γειτνίαση των συνόρων του Αλή με τις δικές τους κτήσεις θα έπρεπε να οδηγήσει σε μία ισχυρή συμμαχία με τους Γάλλους. Χαρακτηριστική είναι επιστολή που αποστέλλει ο Βοναπάρτης, μέσω του αξιωματικού του Λαβαλέτ, στον Τεπελενλή από τη Μάλτα με την προσφώνηση *εντιμότατε φίλε μου*. Τον προέτρεπε μάλιστα να

²⁷³ Εκτός από την αντίδραση του αγγλικού παράγοντα η δημοσιονομική πίεση της Κέρκυρας άφηνε στον πασά μεγαλύτερα περιθώρια κέρδους επί των τιμών των προϊόντων και επί των συναλλαγματικών ισοτιμιών, αλλά και παρείχε τη δυνατότητα διαρπαγής των δια θαλάσσης μεταφερόμενων κεφαλαίων· βλ. Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή Πασά, ό. π.*, σ. 417.

²⁷⁴ Φρ. Πουκεβίλ, *Ταξίδι στην Ελλάδα, ό. π.*, σ. 367.

²⁷⁵ Χριστόφορος Περραιβός, *Ιστορία του Σουλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, εν Αθήναις 1857, σ. 117.

του απαντήσει γρήγορα, φοβούμενος τυχόν ενέργειες μεσαζόντων.²⁷⁶ Δεν θα πρέπει δε να αγνοηθεί το ότι ο Αλής, όταν προαναγγέλθηκε η γαλλική εκστρατεία στην Αίγυπτο, αποφάσισε να ενεργήσει άμεσα, προβλέποντας την ενδεχόμενη ρήξη του με τη Γαλλία ή με την Υψηλή Πύλη. Γι' αυτό, στέλνει λανθασμένες πληροφορίες στον Σουλτάνο για επικείμενη επανάσταση, την οποία δήθεν θα υποκινούσαν γαλλικές δυνάμεις. Στόχος του ήταν να παραμείνουν τα στρατεύματα του Μεγάλου Βεζίρη στον ελλαδικό χώρο. Μάλιστα αξιοσημείωτο είναι το ότι χρησιμοποιούσε στην επικοινωνία του αυτή συγκεκριμένα στοιχεία που περιέγραφαν την υποκινούμενη επαναστατική διάθεση των ραγιάδων.²⁷⁷

Όμως στη συμμαχία αυτή του Αλή με τους Γάλλους υπήρξαν διακυμάνσεις, ιδιαίτερα κατά την καταστροφή που υπέστησαν οι τελευταίοι στη Ρωσία. Μάλιστα, δεν θα διστάσει να αιχμαλωτίσει τον υπασπιστή του Βοναπάρτη Ροζά, τον οποίο βασάνισε προκειμένου να ομολογήσει λεπτομέρειες που αφορούσαν στην άμυνα της Πρέβεζας. Ακολουθώντας τον οδήγησε στην Κωνσταντινούπολη με την κατηγορία ότι ήταν κατάσκοπος και έπειτα οργάνωσε την κατάληψη της Πρέβεζας και της Βόνιτσας.²⁷⁸ Επίσης, συμμαχισε με τη Ρωσία, κάνοντας συγχρόνως προσπάθειες κατάληψης των νησιών του Ιονίου.

5.2 Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΚΑΙ Η ΥΨΗΛΗ ΠΥΛΗ - ΗΘΕΛΕ ΝΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕΙ ΕΝΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ ΚΡΑΤΟΣ;

Όπως έχουμε αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο, το 1784 ο Αλής βρισκόταν στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης ως *mir-i-miran*. Η Πύλη έτρεφε αντιφατικά αισθήματα για εκείνον: από τη μία τον υποπευόταν για κατάχρηση εξουσίας και οργάνωση κινήματος εναντίον της, από την άλλη όμως τον εκτιμούσε διότι αποτελούσε έναν πασά με δυνατή προσωπικότητα και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που τον καθιστούσαν

²⁷⁶ Βλ. Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή Πασά, ό. π., σ. 124.*

²⁷⁸ Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Α' σ 64, έγγρ. 41: Σχόλια των εκδοτών: «Γράμμα του πρόξενου της Γαλλίας στην Άρτα Duprès προς τον γιατρό Παύλο Τοζόνι (Tosoni), υποπρόξενο στα Γιάννενα (26 Ιουνίου 1798) με το οποίο τον παρακαλεί να επιδώσει στο στρατηγό ένα δέμα (με γράμματα υποθέτω) και ένα κουτί. Επίσης παρακαλεί με τον ίδιο αγωγιάτη να του ανακοινωθεί η απάντηση του στρατηγού και τα μπουγιουρντιά που περιμένει για τις υποθέσεις του. Δεν αναφέρεται το όνομα του Γάλλου στρατηγού ούτε και κάποια ένδειξη για τις υποθέσεις που πήγε να διεκπεραιώσει στα Γιάννενα. Από τη βιβλιογραφία γνωρίζουμε ότι αυτή την εποχή βρίσκεται με ειδική αποστολή εγκατεστημένος εκεί ο Γάλλος στρατηγός Rose, του οποίου οι εγκάρδιες σχέσεις με τον Αλή Πασά θα έχουν σε λίγο τραγικό τέλος. Πάντως, ο Αλή Πασάς αυτή τη στιγμή απουσιάζει στο Βιδίни στην εκστρατεία κατά του Πασβάνογλου».

απαραίτητο για τη θέση που κατείχε.²⁷⁹ Αδιαμφισβήτητα, ο Αλής ήταν ένα ικανότατο άτομο, που ήταν απολύτως σε θέση να επιβάλλει την τάξη, αλλά και τις απόψεις του.

Οι ισχυροί Ζαγοροχωρίτες έμποροι βοήθησαν τον Αλή πασά να κερδίσει την εμπιστοσύνη της Πύλης,²⁸⁰ ενώ οι έμποροι των Ιωαννίνων είχαν αντίθετη άποψη και διαφωνούσαν. Ο κύριος όμως λόγος για τον οποίο ο Αλής ανέλαβε τα ηνία, καταρχάς ως mutassarrif του σαντζακίου των Τρικάλων και ύστερα ως derbendat najiri (επόπτης των δερβενίων) ήταν η πάταξη των κλεφτών²⁸¹ και η διασφάλιση της δημόσιας τάξης. Αποτελούσε το πιο κατάλληλο άτομο για την επιβολή της τάξης. Η επιτυχία του Αλή στον περιορισμό της δραστηριότητας των κλεφτών ήταν ένας από τους πιο ουσιώδεις λόγους που τον έκαναν αγαπητό στην Υψηλή Πύλη, κατά τα αρχικά στάδια της ηγετικής του σταδιοδρομίας.

Οι υπηρεσίες του προς την Υψηλή Πύλη υπήρξαν συνεχείς, καθώς τα ένοπλα τμήματά του συνέβαλλαν σημαντικά στην αποκατάσταση της τάξης στη Ρούμελη, ενίσχυσαν τα σουλτανικά σώματα σε επιχειρήσεις της Βαλκανικής και αποτέλεσαν ανάχωμα έναντι των ισχυρών πασάδων του Μπερατιού και της Σκόδρας²⁸². Ωστόσο, όπως μπορεί να συναχθεί από τα προηγούμενα κεφάλαια, ο Αλής, φιλόδοξος καθώς

²⁷⁹ Ο Αλής είχε κληρονομήσει από την μητέρα του Χάμκω την ευφυΐα, την επιμονή και τη φιλοδοξία αλλά και την υποκρισία, την τόλμη και τη σκληρότητα, προσόντα τα οποία ήταν απαραίτητα για να τον βοηθήσουν στην άνοδό του, καθώς και στην επιβολή του μέσα στην πρωτόγονη κοινωνία της αλληλοσύγκρουσης και της αναταραχής. Μάλιστα, κάθε φορά που οι περιστάσεις το απαιτούσαν δε δίσταζε να εκτεθεί στον κίνδυνο μαζί με τους άνδρες του, όπως για παράδειγμα μεταξύ των ετών 1779-1782, όταν αναστάτωνα τις περιοχές του Κούρτ παρά των Ιωαννίνων κρατώντας τον περικυκλωμένο κατέχοντας τα γύρω βουνά. Να σημειωθεί ότι ήταν ένας πολύ αγαπητός αρχηγός και οι άνδρες του τον λάτρευαν, αφού τον φώναζαν arslan, δηλαδή λιοντάρι· βλ. *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', ό. π., σ. 381.

²⁸⁰ Στην προκειμένη περίπτωση πρέπει να αναφέρουμε ότι μπορεί οι Ζαγοροχωρίτες να βοήθησαν τον Αλή πασά όσον αφορά τις σχέσεις του με την Πύλη, όμως, ουσιαστικά, πρόκειται για σφετερισμό της εξουσίας, η οποία στη συνέχεια νομιμοποιείται με φερμάνι, χάρη στη βοήθεια των εμπόρων του Ζαγορίου και την εύνοια της Πύλης, λόγω της συμμετοχής του Αλή πασά σε μία εκστρατεία εναντίον ενός ανυπότακτου τοπάρχη, του Καρα Μαχμούτ Μπουσατλή της Σκόδρας. βλ. Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σ. 262.

²⁸¹ Το ζήτημα των κλεφτών ήταν το πρώτο που διευθετήθηκε με την ανάληψη της εξουσίας από τον Αλή πασά. Αυτό, σαφώς, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο ώστε να καταστεί ένα άτομο εμπιστοσύνης στο οποίο μπορούσαν να στηριχθούν οι υπήκοοι για την ασφάλειά τους. Λόγω του ότι επιτέλεσε σημαντικό ρόλο ώστε η μείωση της κλεφτουριάς να γίνει αισθητή, ο Αλής έχαιρε εκτίμησης από την Υψηλή Πύλη. Ιδιαίτερα η ασφάλεια των επικοινωνιών προσέδιδε στον Αλή μια ξεχωριστή αίσθηση κύρους, τόσο στα μάτια των υπηκόων του όσο και στα μάτια των αξιωματούχων της Πύλης. Η αποκατάσταση της τάξης και της ασφάλειας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το δεύτερο παράλληλο αξίωμα του Αλή πασά, αυτό του επόπτη των δερβενίων. Αυτό συνηγορεί στην αναγνώρισή του ως συντελεστή ανακατάταξης των θεσμικών λειτουργιών στα χρόνια της παρουσίας του στην ευρύτερη περιοχή. Βέβαια, οι γενικότερες συνθήκες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχαν αλλάξει ριζικά από τον 18^ο προς τον 19^ο αιώνα και η παρουσία του Αλή σηματοδότησε μία σπουδαία εξέλιξη. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό, ότι ο Αλής αποτελούσε ένα άτομο που βοήθησε τις εξελίξεις από πολλές πλευρές· βλ. Π. Μιχαηλάρης, «Αλή Πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σ. 263.

²⁸² Στο ίδιο, σ. 261-263..

ήταν, είχε στόχο την προσωπική του καταξίωση και επιτυχία και όχι την εξασφάλιση των περιοχών τις οποίες διοικούσε.

Συνεπώς, ήταν εύλογο να θεωρείται από την Υψηλή Πύλη ταυτόχρονα φίλος αλλά και «εχθρός». Ο Αλής προέβαινε ασταμάτητα σε παράνομες πράξεις οι οποίες δεν συμπορεύονταν με τις επιταγές της Υψηλής Πύλης. Με άλλα λόγια, ο Αλής, παρά το γεγονός ότι αποτελούσε μέρος μίας Αυτοκρατορίας και όφειλε να την υπηρετεί πιστά, αυτό που επεδίωκε ήταν λίγο διαφορετικό από αυτό που επεδίωκε η Πύλη.

Η καταφανής προσπάθεια επέκτασης και η ύποπτη εδαφική διείσδυση σε απομακρυσμένες επαρχίες, οι πόλεμοι για την κατάκτηση της Λευκάδας καθώς και διάφορες άλλες καταστάσεις που προκαλούσε προκειμένου να κερδίσει περαιτέρω εδάφη ήταν γεγονότα αδιαμφισβήτητα. Ας μην ξεχνάμε, βέβαια, το γεγονός της «νευρωτικής» διεκδίκησης της Πάργας, η οποία επί δύο περίπου δεκαετίες στάθηκε αμετακίνητη επιδίωξή του, με ανεπιτυχή αποτελέσματα. Μία άλλη πλευρά της επεκτατικής πολιτικής του ήταν η προσπάθειά του να επεκτείνει την κυριαρχία του και σε άλλα πασαλίκια, όπως εκείνα του Δελβίνου και του Μπερατίου· προσπάθειες οι οποίες, εν μέρει, ευοδώθηκαν.²⁸³

Οι λόγοι για τους οποίους η Υψηλή Πύλη δεν εμπιστευόταν απολύτως τον Αλή ήταν εύλογοι και έχουν αναφερθεί παραπάνω. Ιδιαίτερως, αν λάβουμε υπ' όψιν μας την τελική έκβαση της φιλόδοξης στάσης του Αλή πασά θα κατανοήσουμε ότι δικαιολογημένα η Υψηλή Πύλη έτρεφε αμφιβολίες γι' αυτόν. Όπως αναφέρει ο Γ. Παπαγεωργίου, ο Αλή πασάς, αφού απέτυχε να αποτρέψει τις εχθρικές διαθέσεις της Υψηλής Πύλης στις αρχές του 1820, άρχισε να διαθέτει πόρους για την οχύρωση της πόλης,²⁸⁴ προκειμένου να προστατεύσει όσα μέχρι εκείνη τη στιγμή είχε χτίσει, καθώς και τους υπηκόους του. Ο ίδιος γνώριζε πως τα Ιωάννινα θα αποτελούσαν το μέρος όπου θα λάμβανε χώρα η σύγκρουση με τα σουλτανικά στρατεύματα.

Η ανοιχτή ρήξη της Υψηλής Πύλης με τον Αλή πασά επήλθε στις 20 Μαρτίου του 1820 και επισημοποιήθηκε με το hatt – i serif που εξέδωσε ο σουλτάνος τον

²⁸³ Π. Μιχαηλάρης, «Αλή Πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σ. 270.

²⁸⁴ Από τους πρώτους που δοκίμασαν τις συνέπειες του εντατικού ρυθμού με τον οποίο γίνονταν οι πολεμικές προπαρασκευές ήταν οι συντεχνίες. Εκτός από τις υπηρεσίες που διατάχθηκαν να κάστρο σε αξία αμυντικού προπύργιου και ουσιαστικού προμαχώνα του Αλή, υποχρεώθηκαν να συνδράμουν στη διάνοιξη μιας πελώριας τάφρου, η οποία θα περιέζωνε την πόλη και θα αποτελούσε το πρώτο σημείο αντίστασης κατά του εχθρού. Επίσης, οι συντεχνίες, προκειμένου να ενισχύσουν τη διαδικασία, μετέφεραν μπαρούτι μέσα στο κάστρο από τα διάφορες πολεμικές αποθήκες του Αλή που βρίσκονταν έξω από αυτό· Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα*, ό. π., σ. 117-119.

Ιούλιο του ίδιου έτους, σύμφωνα με το οποίο ο Αλής ανακηρυσσόταν φερμανλής. Ωστόσο, τα πρώτα στρατεύματα του σουλτάνου παρουσιάστηκαν με καθυστέρηση ενός μήνα και στρατοπέδευαν γύρω από τα Γιάννενα στις 20 Αυγούστου. Η πολιορκία της πόλης κράτησε περίπου ενάμιση χρόνο και, όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, προξένησε αναρίθμητες συμφορές στην πόλη και τους κατοίκους της σε όλους τους κλάδους οικονομίας της εμπόλεμης περιοχής. Με την πρώτη εμφάνιση των πολιορκητών αυτομόλησαν προς αυτούς, σχεδόν ταυτόχρονα, οι υπεύθυνοι για τη φύλαξη της τάφρου, που αποτελούσαν και την εμπροσθοφυλακή του Αλή. Πρέπει να σημειωθεί ότι, μετά την πολιορκία της πόλης, η διαμονή των κατοίκων στα Ιωάννινα ήταν άκρως επικίνδυνη. Αυτό τους οδήγησε στην αποχώρησή τους από την πόλη, με σκοπό να βρουν πιο ασφαλή περιοχή για τη διαμονή τους. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι κάτοικοι της περιοχής αποφάσισαν να εγκαταλείψουν τα υπάρχοντά τους, τα σπίτια τους, τα καταστήματα και να ζητήσουν φιλοξενία στα κοντινά Ζαγοροχώρια και Κουρεντοχώρια, στα γύρω μοναστήρια, στο Νησί, στο Μέτσοβο, στους Καλαρρύτες, στην Άρτα και τη Θεσπρωτία. Υπήρχαν, όμως, κάποιοι πιο τολμηροί που δεν αποχώρησαν από τις εστίες τους, με τη σκέψη ότι δε θα κρατήσει για πολύ η πολιορκία αυτή.²⁸⁵

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, γίνεται αντιληπτό ότι η προσωπικότητα του Αλή πασά ήταν μία από τις πιο αμφιλεγόμενες της εποχής. Ο τρόπος της διοίκησής του, όχι μόνο στο πασαλίκι των Ιωαννίνων, αλλά και με το αξίωμα του Επόπτη των δερβενίων δείχνει έναν βαθιά αντιφατικό τρόπο σκέψης. Ένα άτομο με αμιγώς προσωπικές επιδιώξεις και φιλοδοξίες, οι οποίες κατακτώνται πάση θυσία, είτε μέσα από πολεμικές επεκτατικές κινήσεις, είτε μέσω μυστικών διπλωματικών επαφών και συμφωνιών, είτε αξιοποιώντας με συμφεροντολογικό τρόπο, άλλοτε επιτυχημένα και άλλοτε με ανεπιτυχή τρόπο.²⁸⁶ Η Υψηλή Πύλη έχει τη δική της πολιτική δομή και

²⁸⁵ Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες του Αλή πασά να παραμείνουν οι κάτοικοι της πόλης στη θέση τους, οι Γιαννιώτες είχαν αρχίσει να εγκαταλείπουν την περιοχή. Έτσι, αποφάσισε να πάρει πιο δραστικά μέτρα προκειμένου να τους περιορίσει στα όρια του πασαλικιού του. Για αυτό τον λόγο έστειλε κήρυκα να γνωστοποιήσει σε όλους ότι απαγορευόταν η έξοδος από την πόλη, καθώς και το ότι ήταν διατεθειμένος να επιβάλλει βαριά τιμωρία σε όποιον παράκουγε την εντολή του. Ταυτόχρονα, τοποθέτησε έμπιστους φρουρούς, σε πυκνή διάταξη γύρω από την πόλη και ιδίως προς την πλευρά της λίμνης για να ματαιώνουν κάθε απόπειρα διαφυγής των Γιαννιωτών· βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες των Ιωαννίνων*, ό. π., σ. 117-119· Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σ. 272.

²⁸⁶ Γ. Λυμπερόπουλος, *Ο Αλή πασάς και οι βαθύτερες καταβολές των πολιτισμικών επιδιώξεών του*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 1998. σ. 58: «Η σκληρή μεθοδολογία που ακολούθησε ο Αλή πασάς για να δημιουργήσει μέσα στο χάος της οθωμανικής αυτοκρατορίας κράτος, σύγχρονο και λειτουργικό, υπήρξε αντικείμενο σοβαρών αμφισβητήσεων και έντονης κριτικής».

πολική αντίληψη, αυτή δηλαδή του πολυεθνικού σχηματισμού και της ύπαρξης μιας Αυτοκρατορίας κάτω από μία κοινή ενότητα. Συνεπώς μπορούμε να πούμε ότι αντιλαμβάνεται τον Αλή πασά ως έναν ηγέτη ο οποίος σφετερίζεται την αρχή της νομιμότητας, ερχόμενος σε ρήξη με την κεντρική εξουσία,²⁸⁷ που προσπαθεί να δομήσει ένα μόρφωμα αντίθετο στη λογική της υπερεθνικής μουσουλμανικής πίστης, ένα κρατίδιο εκτός της αυτοκρατορικής αυτής της ενότητας και του πολυεθνικού αυτού σχηματισμού και ανεξάρτητου.²⁸⁸

Οι πυλώνες της «εξωτερικής» του πολιτικής διαμορφώθηκαν σε αναλογική πάντα σχέση με την Υψηλή Πύλη, με το κέντρο δηλαδή διοίκησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Καίριο σημείο της αποτελούσε η φύση της εξουσίας του στην ηγεμονία του, οι διπλωματικές του σχέσεις και συμμαχίες και η εμφανής προσπάθεια του να δομήσει ένα κρατικό μόρφωμα ανεξάρτητο ή, κατ' άλλους, ημιαυτόνομο. Σε ευρωπαϊκές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπάρχουν διαφορετικές κατευθύνσεις από αυτές της Υψηλής πύλης, με αντιπροσωπευτικό παράδειγμα τον Αλή Πασά που δημιούργησε την αταξία και την αναρχία.²⁸⁹

Μάλιστα το 1820, θέλοντας να έχει την εύνοια του τσάρου σε πιθανή ρήξη με την Πύλη, ήλθε σε επικοινωνία με τον Ξ. Παπαρρηγόπουλο Ι. ο οποίος ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρίας.²⁹⁰ Για τις σχέσεις του Αλή πασά με τη Φιλική Εταιρεία έχουν γραφτεί πολλά και, συχνά, εντελώς αβάσιμα και εξωπραγματικά. Όμως, όπως έδειξε σε πρόσφατη μελέτη της η Αγγελική Μάρου, οι σχέσεις του Αλή πασά με τη Φιλική Εταιρεία δεν μπορούν να γίνουν γνωστές, στον βαθμό που θα θέλαμε, λόγω

²⁸⁷ Βλ. Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά, ό. π.*, σ. 434. Απόσπασμα από τον Μαντράν : «Les axes stratégiques de la politique extérieure d'Ali pacha ont été tracés par les relations du pacha avec le gouvernement central de l'Empire Ottoman. Il s'agit donc d'une politique extérieure parfaitement subordonnée à la réalité intérieure, c'est-à-dire à l'espace vital qu'il désirait et poursuivait à remplir dans les cadres de l'Europe. De ce point de vue, les clefs explicatives sont le caractère du pouvoir d'Ali, les références légitimatives de ce pouvoir, ses alliances stratégiques et le fond du temps». R. Mantran, *Histoire de l' Empire Ottoman, ό. π.*, σ. 428.;

²⁸⁸ Γ. Αρς. *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου, ό. π.*, σ. 22, «Σε ό,τι αφορά τον Αλή πασά, όπως φαίνεται από το γράμμα του Μπενάκη, από την αρχή ακόμη της διοίκησής του, υπήρχαν ενδείξεις ανυπακοής προς την Πύλη, όπως για παράδειγμα η αποφυγή εκτέλεσης των διαταγών για εκστρατεία. Σε αυτή την επιστολή διαβάζουμε για την αλληλογραφία του με τον ρώσο πρόξενο, λεπτομέρειες τη οποίας μαθαίνουμε από το πολύ ενδιαφέρον έγγραφο που απέστειλε ο γάλλος έμπορος και έμπιστος του Αλή πασά Ζ. Λασάλ προς τον υποπρέσβη της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη Β. Χβοστόφ, στις 17 (28) Μαΐου 1972».

²⁸⁹ Α. Πεταλά, *Αξιωματούχοι στην αυλή του Αλή πασά, τ. Β΄*, σ. 259, Αθήνα.

²⁹⁰ Βλ. Α. Βρανούσης - Χ. Παπαστάθης - Β. Σφυρόερας, «Η Ήπειρος κατά τον νεότερους χρόνους», ό. π., σ. 271. Ο Αλή πασάς «ήλθε σε επαφή στις αρχές του 1820 με τον Φιλικό Ιωάννη Παπαρρηγόπουλο, διερμηνέα στο ρωσικό προξενείο των Πατρών, και του ζήτησε να μεταφέρει στον τσάρο την πρόθεσή του να επανεξοπλίσει τους χριστιανούς και να ανακαλέσει τους φυγάδες αρματολούς και κλέφτες. Ο Αλής όμως εξαπατήθηκε και οδηγήθηκε τελικώς στην ανταρσία και την καταστροφή».

ελλείψεως πηγών. Και καταλήγει με την εξής, πολύ εύστοχη, παρατήρηση. «Ένα είναι σίγουρο: η τελική έκβαση της ρήξης και της πολιορκίας του Αλή υπήρξε ωφέλιμη για την Επανάσταση, χωρίς αυτό να οφείλεται αποκλειστικά στους παράγοντες που η Εταιρεία είχε τη δύναμη να διαμορφώσει»²⁹¹.

Σύμφωνα με τον Βρανούση, ο Αλή Πασάς επιθυμώντας να πραγματοποιήσει το προσωπικό του σχέδιο, επωφελήθηκε από τον ανταγωνισμό των χωρών της Ευρώπης σε εκείνη την περιοχή.²⁹² Ο ιστοριοδίφης Σαλαμάγκας υποστηρίζει, αβάντισμα και χωρίς μελέτη των σχετικών πηγών, ότι σχέδιο του Πασά ήταν η ίδρυση ενός κράτους με ιδιότυπο μορφή εντός των Βαλκανίων. Έτσι, η Πύλη αναζητούσε τρόπους για την εξόντωση του Αλή, καθώς δεν ήταν επιθυμητές οι βλέψεις του.²⁹³

Ωστόσο, η συνεργασία του ελληνικού χριστιανικού στοιχείου με το μουσουλμανικό για την ίδρυση ενός ελληνοαλβανικού κρατιδίου υπήρξε αδύνατη. Η σύμπραξή τους δηλαδή για την εθνική αποκατάσταση ήταν αδύνατον να προχωρήσει υπό αυτό το πρίσμα ενός ασαφούς γεωγραφικού σχεδιασμού και με έντονες τις ιδέες του χριστιανισμού και του έθνους στο πνεύμα του επαναστατημένου ελληνικού στοιχείου.²⁹⁴

Η θεωρία περί απόσχισης του Αλή Πασά από την Πύλη και η μη υπακοή του υπήρξε διάχυτη την εποχή εκείνη.²⁹⁵ Δεν υπάρχει όμως τεκμηρίωση αυτού παρά μόνο απλές αναφορές καταγεγραμμένες από σύγχρονους του, χωρίς λεπτομερή στοιχεία ως προς τα ουσιώδη θέματα της οργάνωσης και της δομής ενός τέτοιου μορφώματος. Κατά άλλους, ήταν αδύνατη η ίδρυση ενός τέτοιου κράτους ενώ κάθε διαταγή του Σουλτάνου για τον Αλή πασά αποτελούσε πηγή δικαίου και νομιμότητας. Ωστόσο, μέσω των καταγεγραμμένων σημαντικών παρεμβάσεων του Αλή στην Υψηλή Πύλη καθίσταται σαφής η τάση του περί αποδυνάμωσης αυτής και διαμόρφωσης ενός

²⁹¹ Βλ. Αγγελική Σ. Μάρου, «Η Φιλική Εταιρεία και η Αυλή του Αλή πασά: βολιδοσκοπήσεις, επιλογές και διλτωώσεις», στο Άννα Μανδουλάρα – Γιώργος Νικολάου (επιμ.), *Η Φιλική Εταιρεία. Επαναστατική δράση και μυστικές Εταιρείες στη Νεότερη Ευρώπη*, Δήμος Νικολάου Σκουφά, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2017, σ. 179-215 (βλ. σ. 215).

²⁹² Βρανούσης, Πνευματική δημιουργία. Ιστορία, σ. 267, Αθήνα, 1997.

²⁹³ Σαλαμάγκας, Ο Νεομάρτυς Γεώργιος, σ. 26, Αθήνα, 1964.

²⁹⁴ Ν. Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος, ό. π.*, σ. 25, 27, 64

²⁹⁵ Βλ. R. Mantran, *Histoire de l'Empire Ottoman, ό. π.*, σ. 333, «L'apparition des grands a'yan de Roumelie qui défieront l'autorité de la Porte, comme Ali Pacha de Janina (1788-1822) ou Osman Parvanoghlu de Vidin (1799-1807), appartient à l'époque suivante, mais, nous aurons vu se mettre en place certaines des conditions de leur ascension, et de la fin de notre période, la puissance des Bushatli, par exemple –en l'occurrence des sandjak bey qui parviennent a se rendre quasi indépendants– commence à s'affirmer dans la région de Shkoder, sur la coté nord de l'Albanie».

άξονα πολιτικής παράλληλου και ισχυρού. Οι στρατιωτικές σχέσεις και η εν γένει διπλωματική σχέση Αγγλίας και Αλή πασά δείχνουν ξεκάθαρα ότι υπηρετούσε αυτή την τάση αποδυνάμωσης της Πύλης.

Ωστόσο, τα παραπάνω αποτελούν τη μία πλευρά του νομίσματος, αφού δεν λείπουν οι ταξιδιώτες που μας πληροφορούν σχετικά με τη φιλοδοξία του Αλή για την ανεξαρτητοποίηση του πασαλικιού του και τη δημιουργία μιας διοικητικής περιφέρειας η οποία δε θα είχε άμεση εξάρτηση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αυτός ο στόχος του Αλή πασά, τον υποχρέωνε να κάνει επεκτατικές κινήσεις σε βάρος των γειτόνων του, μέσω και των γιών του Βελή και Μουχτάρ, γεγονός το οποίο αναιρεί το ότι ο Αλής είχε τεταμένες σχέσεις με τους γιούς του²⁹⁶.

²⁹⁶ Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί ότι τα γεγονότα, έτσι όπως προβάλλονται από τις δύο πλευρές δίνουν μία αντιφατική εικόνα. Από τη μία ο Πουκεβίλ πιστεύει ότι ο Αλή πασάς επιθυμούσε να καταστεί ισχυρός εντός των πλαισίων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, από την άλλη πλευρά, ο ίδιος παρουσιάζεται επεκτατικός, μέσω των θέσεων – ως πασάδων – των γιών του. Πιο συγκεκριμένα, ο γάλλος πρόξενος σε μεταγενέστερη αναφορά του για την τύχη του Ιμπραήμ πασά του Μπερατιού εξέφραζε ρητά την άποψη ότι ο Αλής είχε ενεργήσει με νόμιμο τρόπο στα σχετικά φερμάνια του σουλτάνου. Αναφορά η οποία, πιθανό να επεδίωκε να δείξει ότι ο Αλής είχε σεβασμό στη σουλτανική εξουσία· βλ. Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή Πασά των Ιωαννίνων*, ό. π., σ. 235.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΕΝΑΣ ΣΑΤΡΑΠΗΣ Ή ΕΝΑΣ ΔΙΚΑΙΟΣ ΠΑΣΑΣ; - ΠΩΣ ΕΙΔΑΝ ΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ

Στα προηγούμενα κεφάλαια εξετάσαμε και αναλύσαμε τα βασικότερα ζητήματα που μας δίνουν το προφίλ του Αλή πασά ως διοικητή του πασαλικιού των Ιωαννίνων, αφού περιγράψαμε, αρχικά, τη διοικητική δομή του πασαλικιού των Ιωαννίνων πριν αναλάβει τη διοίκησή του ο Αλής. Είδαμε τον τρόπο με τον οποίο άσκησε τη διοίκηση, ανέπτυξε τις οικονομικές-εμπορικές του δραστηριότητες, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που επέδειξε για τη δημιουργία ενός καλού οδικού δικτύου και την εμπέδωση της ασφάλειας στο πασαλίκι, με την πάταξη της ληστείας, αλλά ταυτόχρονα και τη σκληρή τιμωρία που περίμενε όποιον θεωρούσε ως εγκληματία. Μιλήσαμε, επίσης, για την «εξωτερική» του πολιτική και για τις σχέσεις του με τις μεγάλες Δυνάμεις της εποχής του, καθώς και με την Υψηλή Πύλη. Έχουμε, λοιπόν, ολοκληρώσει την παράθεση και μελέτη των στοιχείων εκείνων που συνθέτουν τις βασικές ορίζουσες της προσωπικότητάς του, προκειμένου να προχωρήσουμε σε μία σκιαγράφηση της προσωπικότητάς του και σε μία τελική αποτίμηση του έργου του, ως διοικητή του πασαλικιού των Ιωαννίνων.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετασθεί η πρόσληψη του Αλή και της δράσης του από τους σύγχρονούς του παρατηρητές. Στόχος μας είναι, η εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων σχετικά με το αν και κατά πόσο, οι άνθρωποι (Έλληνες, ξένοι περιηγητές ή πρόξενοι, Οθωμανοί αξιωματούχοι κ. ά.), της εποχής κατά την εποχή που ήταν διοικητής του γιαννιώτικου πασαλικιού τον θεωρούσαν ως έναν σατράπη ή ως έναν δίκαιο ηγεμόνα. Η απάντηση σε ένα τέτοιο ερώτημα, σαφώς, δεν μπορεί να είναι μία και μοναδική· πόσο μάλλον όταν πρόκειται για ένα άτομο με υψηλή νοημοσύνη και πολλά χαρίσματα, αλλά, ταυτόχρονα, και με πολλά ελαττώματα, όπως ο Αλής.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Αλής έχει χαρακτηριστεί από πολλούς ιστορικούς ως ένας αιμοδιψής και βίαιος ηγέτης, άλλοι όμως σύγχρονοί του παρατηρητές τονίζουν τις θετικές πλευρές της προσωπικότητάς του και του έργου του, υιοθετώντας την εικόνα που ο ίδιος ήθελε να προβάλει για τον εαυτό.²⁹⁷ Η χρήση συμβόλων, όπως

²⁹⁷ Πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι ο Αλή πασάς υιοθετούσε συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς, τους οποίους πρόβαλε, επιδεικτικά, στους ξένους περιηγητές ή προξένους που τον επισκέπτονταν.

ήταν τα προσωπεία που χρησιμοποιούσε, ήταν ένα από τα κύρια στοιχεία προώθησης της εικόνας του στην Ευρώπη. Αυτή η χρήση των συμβόλων για τον τρόπο με τον οποίο ο Αλής διοικούσε το πασαλίκι ήταν ιδιαίτερος σημαντικός και δεν γίνεται αμέσως αντιληπτός. Πρέπει να σημειωθεί το ότι, για τον Αλή, η Δύση ήταν ένας χώρος με διαφορετικούς συμβολισμούς και αντιλήψεις. Είχε λοιπόν κατανοήσει πως ήταν απαραίτητο να «μοιραστεί», αυτούς τους συμβολισμούς, προκειμένου να κερδίσει την εύνοια των μεγάλων Δυνάμεων. Άλλωστε, ο κοινός κώδικας επικοινωνίας και η συμβολική του αξιοποίηση ήταν για τον Αλή πασά, άλλο ένα μέσο για να παγιώσει την κυριαρχία του. Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις, είχε τις κατάλληλες γνώσεις που θα του επέτρεπαν να αντιληφθεί τις σημειολογικές προεκτάσεις των συμβόλων, τα οποία επεδίωκε να χρησιμοποιεί. . Για παράδειγμα, υπάρχει μία αβέβαιη πληροφορία ότι κατά τα τελευταία χρόνια της σταδιοδρομίας του υποσχέθηκε στους Έλληνες υπηκόους του ένα Σύνταγμα και έγραψε στον Μέτερνιχ ζητώντας του να ετοιμάσει έναν συνταγματικό χάρτη για εκείνον.²⁹⁸

Ωστόσο, δεν είναι ξεκάθαρο αν ο Αλής αντιλαμβανόταν τι ακριβώς σήμαινε το Σύνταγμα. Άλλωστε, το χρησιμοποιούσε ως μια χειρονομία κατευνασμού κατά τις περιόδους έντονων εθνικών αναταραχών.²⁹⁹ Βέβαια, το γεγονός ότι στράφηκε προς τον Μέτερνιχ, ο οποίος ήταν ένας από τους λιγότερο σκεπτόμενους συνταγματικά, αποτελεί μία ξεκάθαρη ένδειξη πως δεν είχε επαφή με την πλήρη σημασία του Συντάγματος.³⁰⁰ Ο ίδιος επεδίωκε –όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο–

Αυτή η οργάνωση του σκηνικού-εθιμοτυπικού τελετουργικού ξεκινούσε από το ντύσιμό του, από το πώς συμπεριφερόταν και κινούνταν και έφθανε έως τη διακόσμηση του σεραγιού του. Τα κριτήρια με τα οποία επέλεγε τα ενδύματά του, τα αντικείμενα που κοσμούσαν το εσωτερικό των χώρων στους οποίους ζούσε, ήταν προσεκτικά μελετημένα και είχαν επιλεγεί με μεγάλη προσοχή ώστε να δίνουν μια συγκεκριμένη εικόνα που ο ίδιος ο Αλής ήθελε να δώσει για τον εαυτό του· βλ. K. Fleming, *Αλή πασάς, ό. π.*, σ. 243· επίσης, Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, τ. 2., σ. 147 (όπου η μαρτυρία του Φάλλου προξένου στη Θεσσαλονίκη F. Beaujour, τέλη 18^{ου} αι.). Για μια πρόωπη ψυχανάλυση του χαρακτήρα του Αλή από τον Στέφ. Ξένο (1883) βλ. X. Καρανάσιος, «Μία ψυχανάλυση του Αλή Πασά στην “ατομική ανάλυση” του Στέφανου Ξένου (1833)», *Πρακτικά Α΄ Πανεπιστημιακού Συνεδρίου Ίστορία-Λογισύνη: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913*, (28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 2013), Ιωάννινα 2015, τ. Β΄, σ. 1187-1198.

²⁹⁸ Βλ. Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά, ό. π.*, σ. κ΄.

²⁹⁹ K. E. Fleming, *Αλή πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης, ό. π.*, σ. 189.

³⁰⁰ Το αρχειακό υλικό που αφορά στον τρόπο με τον οποίο χειριζόταν τις διπλωματικές σχέσεις του πασαλικιού του δεν αποτελεί ολοκληρωμένη πηγή πληροφοριών σχετικά με το θέμα αυτό, μιας και το ζήτημα του συγκεκριμένου τρόπου, με τον οποίο λειτουργούσε στρατηγικά. Αλλά και στην πολιτική, συνήθως παραβλέπεται προκειμένου να συζητηθούν θέματα που αφορούν στην παιδική του ηλικία, τις ιδιαιτερότητές του ως ατόμου, ακόμα και τη δολιότητά του. Υπάρχουν δύο ειδών «φιλολογίες». Από τη μία η λογοτεχνία, που τάσσεται υπέρ του και, με έμμεσο τρόπο, αποκρύπτει τις σκληρές πλευρές του χαρακτήρα του και από την άλλη υφίσταται η φιλολογία που παίρνει θέση εναντίον του και, συγχρόνως, που δείχνουν τις στρατιωτικές και διπλωματικές του επιτυχίες. Ακριβώς με τον ίδιο τρόπο

να ενισχύσει τη θέση του, στρατηγικά και διπλωματικά, προκαλώντας έτσι τον θαυμασμό στους Ευρωπαίους, καθώς ενεργούσε κατά τρόπο που τον απομάκρυνε από τις ιδεολογικές συντεταγμένες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.³⁰¹

6.1. ΠΩΣ ΕΙΔΑΝ ΤΟΝ ΑΛΗ ΟΙ ΞΕΝΟΙ: ΠΡΟΞΕΝΟΙ ΚΑΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ

Ο Αλή ήταν ένας πανίσχυρος πασάς, ο οποίος ενεργούσε με στόχο τη δημιουργία μιας δικής του μορφής περιφερειακής κρατικής μηχανής και ενός «προσωπικού», θα λέγαμε, τρόπου διακυβέρνησης σε μια εποχή ανάπτυξης στην Ευρώπη των κινημάτων του ρομαντισμού και του φιλελληνισμού,³⁰² πνευματικά και πολιτικά κινήματα που έχουν άμεση σχέση με τη μεγάλη ανάπτυξη του περιηγητικού φαινομένου στον ελλαδικό χώρο από τα μέσα περίπου του 18^{ου} αιώνα και μετά.³⁰³

Τα περισσότερα περιηγητικά κείμενα που αναφέρονται εκτενώς στην Ελλάδα, προέρχονται, κυρίως από τη δεύτερη πεντηκονταετία του 18^{ου} αι. και την πρώτη πεντηκονταετία του 19^{ου} αιώνα. Αυτό ισχύει και για τον χώρο της Ηπείρου. Οι λόγοι που ωθούσαν πολλούς Ευρωπαίους, αλλά και Αμερικανούς, να επισκεφτούν τον

λειτουργούν και όσοι αγνοούν άλλου είδους στοιχεία, π. χ. σχετικά με την καταγωγή του και την ανατροφή του ή με την ενσυνείδητη επιλογή του να εξελιχθεί σε κυβερνήτη· στο ίδιο, σ. 243.

³⁰¹ Έχοντας αναφερθεί στις επεκτατικές φιλοδοξίες του Αλή και αφού έχουμε υπογραμμίσει τον απώτερο στόχο του να δημιουργήσει μία δική του επικράτεια, θα πρέπει σε αυτό το σημείο να αναφερθεί ότι, έως το 1807 ο Αλή πασάς τυπικά ήταν κυρίαρχος των ορεινών όγκων του Ολύμπου, των Πιερίων, του Βερμίου και των Χασίων, εφόσον οι κλεφταρματολοί, που ζούσαν και δρούσαν σ' αυτούς, είχαν στενές σχέσεις μαζί του και είχαν συνάψει μαζί του συμμαχίες· βλ. *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', ό. π., σ. 267.

³⁰² Συγκεκριμένα, ο λόρδος Μπάιρον με τον περιηγητή John Hobhouse, έφθασαν στα Ιωάννινα το 1809. Μάλιστα, είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι ο τελευταίος έχτισε ένα σπίτι εκεί, όπου και έγραψε κάποια από τα πιο σημαντικά και φημισμένα έργα του. Ο ίδιος, γράφοντας το *Childe Harold's Pilgrimage*, έθεσε σε κυρίαρχη θέση τη μορφή του Αλή πασά. Επιπλέον, στην περιοχή του Αλή, ο John Cam Hobhouse άρχισε να συγγράφει ένα χρονικό μέσω του οποίου κατόρθωσε να σαηγηνεύσει τις συνειδήσεις των Βρετανών της εποχής του· βλ. K. Fleming, *Αλή πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, ό. π., σ. 54-55. Βλ., ρπίσης, K. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες*, τ. Γ1, ό. π., σ. 66-72.

³⁰³ Γνωρίζουμε, βέβαια, ότι ανάλογα με την περιοχή και την εποχή των περιηγήσεων ήταν και τα κίνητρα τα οποία αποτελούσαν την κινητήρια δύναμη για να πραγματοποιήσει ένας ξένος το ταξίδι στην Ανατολή. Άλλοτε οι περιηγήσεις γίνονταν λόγω θρησκευτικών ενδιαφερόντων. Άλλοτε τα ενδιαφέροντα ήταν εμπορικά, ενώ σε άλλες περιπτώσεις υπήρχε το επιστημονικό, το ιστορικό ή φιλολογικό και αρχαιολογικό ενδιαφέρον που «έσπρωχνε» μορφωμένους ξένους στο να επισκεφθούν την Ελλάδα για να γνωρίσουν από κοντά τη χώρα την οποία θαύμαζαν για τον αρχαίο πολιτισμό της ή για να «ανακαλύψουν» το ελληνικό τοπίο. Από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία και ιδίως για τη νέα προσέγγιση των ταξιδιωτικών κειμένων βλ., ενδεικτικά: Γ. Τόλιας, «Προσλήψεις και εικόνες της Ελλάδας, 1420-1820», *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 8, ό. π., σ. 455-501· Νάσια Γιακωβάκη, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας. Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση, 17ος-18ος αιώνας*, Εστία, Αθήνα 2006· Λουκία Δρούλια, «Ταξίδια, πλοία και περιηγητές», στον συλλογικό τόμο *Το Ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους*, έκδ. ΕΙΕ στη σειρά Επιστήμης Κοινωνία, Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις, Αθήνα 2003, σ. 7-13.

ελλαδικό χώρο εκείνη την περίοδο και να καταγράψουν τις πληροφορίες που συγκέντρωσαν στα περιηγητικά τους κείμενα, ήταν διάφοροι. Η ιδέα της κλασικής Ελλάδας επηρέαζε πολύ τους Ευρωπαίους και παρακινούσε πολλούς από αυτούς να περιηγηθούν τον τόπο που γέννησε ένα μεγάλο πολιτισμό. Όσο προχωρούμε προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα, τα περιηγητικά κείμενα είναι ιδιαιτέρως αγαπητό ανάγνωσμα και έχουν ζήτηση κυρίως από τα λαϊκά στρώματα. Παρά την υποκειμενικότητα που χαρακτηρίζει περισσότερα τα έργα των ταξιδιωτών-συγγραφέων, μας προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για την πραγματικότητα της οθωμανικής περιόδου.³⁰⁴

Πράγματι, από ορισμένους ερευνητές ασκήθηκε στα ταξιδιωτικά κείμενα μια έντονη κριτική. Κατ' αυτούς οι περιηγητές, θεωρούμενοι ως "αυτόπτες μάρτυρες", χρεώνονται, σε μεγάλο βαθμό, τη διαμόρφωση εικόνων για τις χώρες που επισκέφθηκαν οι οποίες, πολλές φορές, δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Πράγματι, η σύγχρονη έρευνα έχει εντοπίσει σε αρκετά περιηγητικά κείμενα εσφαλμένες αποτυπώσεις της πραγματικότητας, επαναλήψεις στερεότυπων εικόνων, προκαταλήψεις αλλά και σκόπιμες παρασιωπήσεις που αλλοιώνουν την εικόνα των χωρών που επισκέφθηκαν και των ιστορικών γεγονότων που συνέβησαν σ' αυτές. Μερικοί μάλιστα ιστορικοί αποφαινόμενοι ότι οι περιηγητικές αφηγήσεις καθρεφτίζουν έναν φαντασιακό χώρο, έναν χώρο προβολών ο οποίος υπόκειται στους δικούς του κώδικες, που είναι ανάγκη κάθε φορά να αποκρυπτογραφούνται³⁰⁵.

³⁰⁴ Ιόλη Βιγγοπούλου, *Ο Αλή Πασάς όπως τον γνώρισα*, εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2006, σ. 7.

³⁰⁵ Βλ. Γ. Τόλιας, «Όροι και όρια του Περιηγητισμού», στο *Περιηγητές. Εικόνες της Ελλάδας*, Ένθετο της εφημερίδας *Η Καθημερινή* Έπτά ημέρες (2. 4. 2000), σ. 9. Η εντονότερη κριτική ασκήθηκε από τον Edward Said στη μελέτη του *Orientalism*, Νέα Υόρκη 1979 (ελληνική μτφρ., Αθήνα 1996). Βλ., επίσης, για τον *Οριενταλισμό και τους Οριενταλιστές*: Christine Peyraube, *Les Orientalistes*, Παρίσι 2000· Tom Reiss, *L'Orientaliste*, Παρίσι 2006 και –σε σχέση με την εικόνα του «Άλλου» στα Βαλκάνια– Αρέτοφ Νικολάι, «Οριενταλισμός, Οξιντενταλισμός και η εικόνα του Άλλου σε Βαλκανικό πλαίσιο», στο *Τα Βαλκάνια: Εκσυγχρονισμός, Ταυτότητες, Ιδέες. Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας Ντάνοβα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014, σ. 247-258, τον πρόσφατο συλλογικό τόμο, *Οριενταλισμός στα όρια. Από τα οθωμανικά Βαλκάνια στη σύγχρονη Μέση Ανατολή*, (επιμ.) Φωτεινή Τσιμπιρίδου – Δημήτρης Σταματόπουλος, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2008, όπου εξαιρετικές μελέτες για τις διαμορφωμένες στη Δύση εικόνες για την Ανατολή και το ισλάμ, για τις νέες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κλπ. και Αλέξανδρος Καλέσης, *Αναγνώσεις στις ταξιδιωτικές αφηγήσεις του F. C. H. L. Rouquerville*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Βόλος 2006, σ. 57-68, όπου και περισσότερη σχετική βιβλιογραφία. Η εντονότερη κριτική ασκήθηκε στον Said από τους Αμερικάνους ιστορικούς, όπως από τον Bernard Lewis, «Orientalism an exchange», *New York Review of Books* 29 (1982), σ. 49-56, ο οποίος επισημαίνει ότι ο Said αγνοεί άλλες πηγές, όπως τα πολιτικά κείμενα.

Η παρατήρηση αυτή ισχύει, κυρίως, για το πώς έβλεπαν οι Δυτικοί την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία από τη μια πλευρά γοήτευε τους ξένους ταξιδιώτες και άλλους παρατηρητές (προξένους, διανοητές κλπ.), ακριβώς γιατί ταυτιζόταν με το "εξωτικό", ενώ από την άλλη θεωρούταν από τους Δυτικούς ηγεμόνες ως ένας χώρος εχθρικός, ταυτισμένος, εν πολλοίς, με τη "βαρβαρότητα" και πολύ επικίνδυνος για τη Δύση, αφενός λόγω των επεκτατικών βλέψεων των Οθωμανών προς την κεντροδυτική Ευρώπη (ως τα τέλη περίπου του 17^{ου} αιώνα) και αφετέρου των μεταξύ τους μακροχρόνιων πολεμικών συγκρούσεων, αλλά και λόγω του ότι οι δεύτεροι ήταν φορείς μιας άλλης θρησκείας, του ισλάμ, κάτι που συνιστούσε βασικό στοιχείο της αρνητικής πρόσληψης του «Τούρκου» στη Δύση. Αυτές όμως οι ενστάσεις δεν μειώνουν την αξία των περιηγητικών κειμένων ως ιστορικής πηγής³⁰⁶.

Οι ξένοι ταξιδιώτες που επισκέφθηκαν την περίοδο αυτή την Ήπειρο διαδραμάτισαν ουσιαστικό ρόλο στη διασπορά πληροφοριών για την κατάσταση που επικρατούσε στο πασαλίκι και για την προσωπικότητα του Αλή.³⁰⁷ Διάφοροι ξένοι περιηγητές (ιδίως Άγγλοι) καταφθάνουν στις αρχές του 19^{ου} αι. στα Ιωάννινα να συλλέξουν πληροφορίες και να δώσουν τροφή στο αναγνωστικό κοινό για το μυστηριώδες πρόσωπο του Αλή Πασά, αλλά και να συγγράψουν βιβλία με τις εμπειρίες του ταξιδιού τους. Πολλοί ήταν εκείνοι που φιλοξενούνταν στην Αυλή του Αλή –μερικοί μάλιστα τον συνόδευσαν σε διάφορα ταξίδια του στο πασαλίκι του–, ήλθαν σ' επαφή μ' αυτόν και με τους αυλικούς του και είδαν ή πληροφορήθηκαν από άλλους όσα συνέβαιναν στο πασαλίκι. Γυρνώντας δε στις πατρίδες τους και έχοντας γνωρίσει από κοντά τον ιδιόμορφο αυτόν πασά, με τις αισθησιακές του συνήθειες, κατέγραψαν τις εμπειρίες τους για όσα διαδραματίζονταν στο γιαννιώτικο πασαλίκι.

Οι περισσότεροι ξένοι περιηγητές επισκέφθηκαν την Ήπειρο στα χρόνια 1800-1815, τότε δηλαδή που μεσουρανούσε το άστρο του Αλή πασά. Οι πιο σημαντικοί απ' αυτούς ήταν ο William Leake, ο Lord Byron, ο John Hobhouse, ο

³⁰⁶ Βλ. Γιώργος Β. Νικολάου, «Η Άνω Μεσσηνία όπως την είδαν οι ένοι παρατηρητές, στρατιωτικοί και επιστήμονες κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα», στον ίδιο *Μελέτες οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Πελοποννήσου από την ύστερη Οθωμανοκρατία στο Νεοελληνικό Κράτος*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 2017, σ. 13-68 (βλ. σ. 14-15).

³⁰⁷ «Πέρα από μερικές πολύ λίγες ιστορίες και αρχαικά έγγραφα, οι ταξιδιωτικές περιγραφές συνιστούν το κύριο είδος μέσα από το οποίο οι ευρωπαίοι του δέκατου έκτου και δέκατου έβδομου αιώνα εξέφραζαν τις απόψεις τους για τη Μέση Ανατολή». Suraiya Faroqhi, *Προσεγγίζοντας την Οθωμανική Ιστορία, Εισαγωγή στις πηγές*, μτφρ. Κ. Καμπουρίδης, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 46.

Charles Robert Cockerell, ο Henry Holland, ο Smart Hughes, ο Townley Parker, ο Francois Pouqueville και ο Robert Curzon. Το χρονικό διάστημα από το 1800 έως το 1815, συνιστά ένα σπουδαίο χρονικό σημείο του περιηγητισμού στην Ήπειρο.³⁰⁸

Τις περισσότερες φορές, αυτά τα κείμενα δημοσιεύονταν αμέσως μετά το ταξίδι τους. Συνεπώς, μπορούμε να διακρίνουμε σ' αυτά τις διαθέσεις και τις πηγαίες αντιδράσεις των ταξιδιωτών. Μερικοί μάλιστα μένουν στον ελλαδικό χώρο αρκετά χρόνια, όπως ο Άγγλος απεσταλμένος William Leake, ο οποίος περιηγήθηκε όλο σχεδόν τον ελλαδικό χώρο για πέντε χρόνια (1805-1809), και ο Γάλλος πρόξενος-περιηγητής Fr. Pouqueville, ο οποίος παρέμεινε στο ελλαδικό χώρο (στα Γιάννενα και στην Πάτρα) επί έντεκα ολόκληρα χρόνια (1805-1816).³⁰⁹

Είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι, οι περιηγητές μελετούσαν ζητήματα σε βάθος και αποτύπωναν πληροφορίες σχετικά με το κλίμα, την πόλη των Ιωαννίνων και άλλες, τους κατοίκους τους, την οικονομία, την Εκκλησία, την παιδεία. Τα περιηγητικά κείμενα δημιουργούν έναν κόσμο που είναι ζωτικός και συντίθεται από ποικίλα πλαίσια που είναι η κοινότητα, η στρατιωτική δύναμη, το εμπόριο και οι συντεχνίες³¹⁰. Αναντίρρητα, οι δυτικοευρωπαίοι ήταν γοητευμένοι με όσα έγραφαν οι περιηγητές που γνώρισαν από κοντά τον Αλή πασά.

Οι ευρωπαϊκές εφημερίδες παρακολουθούσαν με μεγάλο ενδιαφέρον τις πολιτικό-στρατιωτικές εξελίξεις σχετικά με την κατοχή των Ιονίων Νήσων, τις σχέσεις του Αλή πασά με τους Έλληνες που κατοικούσαν στο πασαλίκι του, τα ποικίλης ύλης μυθεύματα που είχαν δημιουργηθεί εξαιτίας της εκκεντρικής και αντιφατικής προσωπικότητάς του κλπ. Είναι γεγονός ότι όσα διαδραματίζονταν στην Αυλή και, γενικά, στο πασαλίκι του Αλή αποτέλεσαν, για αρκετά χρόνια, αντικείμενο έκδοσης πολλών και ποικίλης μορφής κειμένων. Ειδικότερα, ο θάνατός του

³⁰⁸ Οι περισσότεροι ξένοι ταξιδιώτες που επισκέφθηκαν την περίοδο αυτή την Ήπειρο ήταν Άγγλοι βλ. γενικά για τους Άγγλους ταξιδιώτες αυτής της περιόδου Helen Angelomatis - Tsougarakis, *The eve of the Greek revival. British Travellers' perceptions of early nineteenth-century Greece*, ed. Routledge, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1990.

³⁰⁹ Βλ., επίσης, Όλγα Αυγουστίνου, *Ιδανικά ταξίδια. Η Ελλάδα στη γαλλική ταξιδιωτική λογοτεχνία, 1550-1821*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003 (αγγλική έκδοση Βαλτιμόρη-Λονδίνο 1994). Για το ταξιδιωτικό του Ληκ βλ. Π. Σαββίδης, «William Martin Leake: Παρουσίαση και βιο-βιβλιογραφικό χρονολόγιο», *Τόπος και εικόνα*, τ. Ε', εκδ. Ολκός, Αθήνα 1983 σ. 179-211. Για τα ταξιδιωτικά κείμενα του Πουκεβίλ βλ. Δημήτρης Ανωγάτης-Πελέ, «F. C. H. L. Pouqueville», *Τόπος και εικόνα*, τ. Ζ', Αθήνα 1985, σ. 191-208 και Αλ. Καλέσης, *Αναγνώσεις στις ταξιδιωτικές αφηγήσεις του F. C. H. L. Pouqueville*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Βόλος 2006..

³¹⁰ Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες, ό. π.*, τ. Γ1, σ. 20.

απασχολούσε τις εφημερίδες της εποχής, χωρίς, στην πραγματικότητα, να έχει συμβεί.

Το σημαντικό ζήτημα έχει να κάνει με το αν και κατά πόσο αντικειμενικά και αμερόληπτα εκτίθενται από αυτούς τους ξένους παρατηρητές οι συνέπειες των διοικητικών ενεργειών του Αλή πάνω στους υπηκόους του. Το βέβαιο είναι ότι με τις ταξιδιωτικές περιηγήσεις και τις απεικονίσεις του προσώπου του Αλή πασά δεν ευοδώθηκε η αποστασιοποιημένη παρατήρηση. Όμως ούτε και ο απρόσμενος θάνατός του συντέλεσε στο να δοθεί η πραγματική γι' αυτόν τον πασά εικόνα στη Δύση³¹¹.

Αναμφίβολα, οι περιηγητές που κατέγραφαν περιστατικά, διαμένοντας για λιγότερο ή περισσότερο χρόνο στην αυλή του Αλή πασά, πολλές φορές δεν ήταν αμερόληπτοι αλλά υπηρετούσαν διάφορες σκοπιμότητες και βέβαια συνέκριναν όσα έβλεπαν με τις δικές τους δυτικές χώρες. Οι απόψεις που εξέφραζαν και υποστήριζαν οι ξένοι περιηγητές κάλυπταν την ανάγκη των αναγνωστών για πληροφορίες αναφορικά με τον χαρακτήρα αυτού του ηγεμόνα.

Εύκολα, λοιπόν, γίνεται αντιληπτό ότι επρόκειτο για άτομα τα οποία, λόγω της αποστολής που εκτελούσαν, λόγω της οικονομικής τους άνεσης και της μόρφωσής τους, είχαν πρόσβαση στο σεράι του Αλή πασά και, συνεπώς, τη δυνατότητα να συνδιαλλαγούν μ' αυτόν και τις κατά τόπους οθωμανικές αρχές με πρώτο στόχο να επιτύχουν ένα πιο άνετο ταξίδι, αλλά με ουσιαστικότερο να πληροφορηθούν από πρώτο χέρι όσα διαδραματίζονταν σ' αυτό το πασαλίκι.

Οι περισσότεροι ξένοι επισκέπτες έφευγαν από τα Γιάννινα γοητευμένοι και επαινώντας το έργο του, έχοντας δώσει μικρή ή καθόλου σημασία στην τυραννική του διακυβέρνηση, στον συμφεροντολογικό χαρακτήρα των ενεργειών του και στις αρνητικές συνέπειες που είχε η επέκταση της εξουσίας του στον ελλαδικό χώρο. Όσον αφορά στο ζήτημα της επιλογής των συμβούλων του, δεν διέκρινε τους πιθανούς συνεργάτες του αναλόγως το θρήσκευμά τους.

³¹¹ K. Fleming, *Αλή πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, ό. π., σ. 55. Ο θάνατός του μπορεί να εμφανιζόταν συχνά στον τύπο των δυτικών χωρών, όμως, η τελική έκβαση της ζωής του ήταν κάπως διαφορετική. Ο ίδιος ο Αλή πασάς, είχε καταστρώσει ένα σχέδιο, σε περίπτωση εκτάκτου ανάγκης. Σε συνεννόηση με έναν από τους πιο πιστούς του ακολούθους, είχε προετοιμάσει την ανατίναξη όλων των αποθηκών του – οι οποίες ήταν γεμάτες με πολεμικό υλικό – προκειμένου να αποτρέψει τη σύλληψή του από τις οθωμανικές αρχές και τα στρατεύματά τους· βλ. και Γ. Λυμπερόπουλος, *Ο Αλή πασάς και οι βαθύτερες καταβολές των πολιτισμικών επιδιώξεών του*, ό. π., σ. 58.

Ο στρατιωτικός William Leake, απεσταλμένος της Αγγλίας στην Ελλάδα για εκτέλεση μυστικής-κατασκοπευτικής αποστολής, ακριβολόγος και πολύ μεθοδικός παρατηρητής, το έργο του οποίου είναι πολύτιμη ιστορική πηγή για την αυγή του 19^{ου} αιώνα στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο³¹², και ο οποίος γνώριζε από κοντά τον Αλή (που τον επισκέφθηκε για πρώτη φορά στο σεράι του, στις 28 Ιουνίου 1805), μας δίνει πολύτιμες πληροφορίες για αυτόν και για τον τρόπο με τον οποίο διοικούσε το πασαλίκι της Ηπείρου.

Οι παρατηρήσεις του Leake επικεντρώνονται στον τρόπο άσκησης της εξουσίας από τον Αλή. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «...συμπεριφερόταν με τέτοιο τρόπο ώστε να δίνει ευνοϊκή εντύπωση για τον ίδιο, να συγκαλύψει την πραγματική του φύση· παρ' όλα αυτά είχε κάποιες λιγοστές τύψεις αναφερόμενος σε εκείνες τις δραστηριότητες της ζωής που είναι ελάχιστα ελκυστικές για να του εξασφαλίσουν την εύνοια... καταβάλλει μάλλον τεράστια προσπάθεια για να τις εξωραΐσει ώστε να φαίνονται λιγότερο εγκληματικές»³¹³. Ο ίδιος περιηγητής, μιλώντας για παράπονα που εξέφρασαν προς τον Αλή οι κάτοικοι του οικισμού Λέλοβο, απ'όπου πέρασε στις 6 Ιουλίου 1805, παρατηρεί ότι «ο πασάς σπάνια δίνει σημασία στα διαβήματα, εκτός αν πρόκειται να χαρατσώσει κανένα»³¹⁴. Αλλού μιλώντας για τον οικονομικά ανθηρό οικισμό Καλαρύτες, σημειώνει ότι οι Καλαρυτινοί δεν μπόρεσαν να διατηρήσουν την ελευθερία τους. Δεν αντιστάθηκαν ή αντιστάθηκαν πολύ λίγο στον Αλή, ο οποίος τους μεταχειρίζεται ήπια γιατί τα εισοδήματά τους ανήκουν στην βαλιδέ σουλτάνα και φοβούταν μήπως οι κάτοικοί του παραπονεθούν στον κεχαγιά της³¹⁵. Συμπληρώνει δε ότι πρόσφατα οι Καλαρυτινοί ήθελαν να κρεμάσουν σε μερικές εκκλησίες του χωριού καμπάνες και ο Αλής, παρ'όλο που έδειχνε υποχωρητικότητα στα ζητήματα που σχετίζονταν με το χτίσιμο ή την επισκευή εκκλησιών, δεν έχασε την ευκαιρία να εισπράξει από αυτούς 15.000 πιάστρα για να ικανοποιήσει την επιθυμία τους³¹⁶. Περνώντας όμως από εις τέσσερα χρόνια αργότερα (το 1809) θα σημειώσει ότι οι Καλαρύτες είχαν σημειώσει μεγάλη ανάπτυξη και ότι από την ορεινή αυτή κωμόπολη ο Αλής συγκέντρωνε κάθε χρόνο περίπου 70.000 πιάστρα. Μάλιστα, αν ήθελε να ενισχύσει έναν ευνοούμενό του έστελνε ένα μπουγιουνρντί

³¹² Βλ. για τις περιηγήσεις του Ληκ στον ελλαδικό χώρο Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες, ό. π., τ. Γ1*, σ. 317-505· Γ. Π. Σαββίδης, «William Martin Leake», ό. π.

³¹³ Ιόλη Βιγγοπούλου, *Ταξιδιώτες και Αλή Πασάς. Όταν η Δύση συναντά την Ανατολή*, σ. 13.

³¹⁴ W. Leake, *Travels in Northern Greece*, vol. II, Λονδίνο 1835, σ. 257.

³¹⁵ Στο ίδιο, σ. 277.

³¹⁶ Στο ίδιο, σ. 282.

προστάζοντας τους προεστούς να δεχθούν, χωρίς να μπορούν να το αρνηθούν, το δάνειο που τους πρόσφερε ο απεσταλμένος, με υποχρεωτικό τόκο 12%³¹⁷.

Ταξιδεύοντας προς τη Δυτική Μακεδονία ο Ληκ πέρασε και από τη Σιάτιστα, όπου πληροφορήθηκε ότι αυτή η κωμόπολη με την ισχυρή οικονομία υπέφερε από την τυραννία του Αλή., ο οποίος έφθανε στο σημείο να βάζει στη φυλακή εκείνους που δεν είχαν να του δώσουν χρήματα, αναγκάζοντας τους συγγενείς τους να πληρώνουν γερά χρηματικά ποσά προκειμένου να τους ελευθερώσουν. Η αναίτια φυλάκιση κάποιου, συνήθως πλούσιου, ήταν η συνηθισμένη μέθοδος που ακολουθούσε ο Αλής προκειμένου ν' αρπάξει από κάποιον χρήματα. Τα ετήσια δοσίματα (κανονικά και έκτακτα) που στέλνονταν από εδώ στον Αλή ανέρχονταν στα 500 πουνγκιά. Μερικές μάλιστα φορές ο Αλής αξίωνε, στέλνοντας ένα μικρό σημείωμα με τη σφραγίδα του, κάμποσα πουνγκιά ως προκαταβολή για τα κανονικά δοσίματα. Εκτός από αυτά τα ποσά, οι Σιατιστινοί έστελναν εργάτες για τα οχυρωματικά έργα που εκτελούνταν στο πασαλίκι του³¹⁸.

Περνώντας από τα Τρίκαλα της Θεσσαλίας, τον Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς, παρατήρησε ότι μεγάλος αριθμός τουρκικών σπιτιών νοικιαζόταν στους Ρωμιούς, με συνέπεια ο χριστιανικός πληθυσμός της πόλης να ξεπερνάει τον μουσουλμανικό. Αυτό ήταν, επίσης, αποτέλεσμα της αρπακτικής πολιτικής του Αλή έναντι των Τούρκων οι οποίοι, έχοντας βουλιάξει στα χρέη, αναγκάζονταν να ξεπουλήσουν τις περιουσίες τους. Άλλοι Τούρκοι είχαν γονατίσει από τα δοσίματα για τη χρηματοδότηση των πολέμων του Αλή και από το συχνό πέρασμα από κει των στρατευμάτων του³¹⁹. Ο ίδιος περιηγητής θα σημειώσει, περνώντας από τη Νάουσα στις αρχές Δεκεμβρίου 1806, ότι αυτή η πόλη βρισκόταν σε παρακμή και ότι η υποταγή της στον Αλή, ο οποίος είχε επεκτείνει ως εκεί την εξουσία του, θα επέφερε τα ίδια, όπως και αλλού, δεινά³²⁰.

Στη διάρκεια του τρίτου ταξιδιού του στον ελλαδικό χώρο, το 1809, ο Leake θα περιηγηθεί πάλι πολλές περιοχές από τις οποίες είχε περάσει κατά τα προηγούμενα ταξίδια του, δίνοντάς, μεταξύ άλλων, πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τον Αλή και τον τρόπο με τον οποίο διοικούσε το πασαλίκι του. Όλες οι πληροφορίες έχουν ως

³¹⁷ Στο ίδιο, vol. IV, σ. 207.

³¹⁸ Στο ίδιο, vol. II, σ. 305-307.

³¹⁹ Στο ίδιο, σ. 427.

³²⁰ Στο ίδιο, vol. III, σ. 274 κ. εξ.

κοινό παρονομαστή την αρπακτικότητα αυτού του πασά κάτι που δημιουργεί στον ερευνητή το ερώτημα μήπως αυτός ο, κατά τα άλλα πολύ προσεκτικός και ακριβολόγος ταξιδιώτης, βλέπει τα πράγματα μεροληπτικά. Για παράδειγμα, περνώντας από το Δελβινάκι, όπου κατέλυσε στο σεράι του Αλή, οι προεστοί του είπαν ότι δεν είχαν στο χωριό τους (200 σπίτια) δάσκαλο και γιατρό γιατί τους είχαν γονατίσει τα δোসίματα στον Αλή³²¹.

Πάντως ο ίδιος ξένος ταξιδιώτης-κατάσκοπος θα σημειώσει και τα θετικά σημεία της διακυβέρνησης του Αλή. Για παράδειγμα, μιλώντας για τη μεγάλη ανάπτυξη της παιδείας σ' αυτή την πόλη, θα σημειώσει ότι ο Αλής ευνοούσε και ενθάρρυνε την ανάπτυξη της παιδείας. Αποδίδει δε αυτό στην άγνοια αυτού του πασά για τις απώτερες συνέπειές της. Μάλιστα γράφει, πώς ενθάρρυνε τον Μπαλάνο να διδάσκει τα παιδιά. Σ' αυτή τη συνάφεια ο Ληκ βλέπει και ένα άλλο θετικό στοιχείο της διακυβέρνησης του Αλή την προστασία που παρείχε σε χριστιανικά μοναστήρια (αναφέρει χαρακτηριστικά παραδείγματα)³²², ένα ζήτημα στο οποίο αναφερθήκαμε και παραπάνω.

Κατά τον Ληκ, ο Αλή πασάς, από την ώρα που το πασαλίκι του απέκτησε μεγάλη σημασία για τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις επιθυμούσε να εξασφαλίσει την εύνοια των ξένων. Συμπληρώνει δε ότι επιθυμούσε να εγκαταστήσει ένα είδος κληρονομικής εξουσίας, αλλά, κατά τη γνώμη του, αυτό το όνειρό του δεν είχε πιθανότητες επιτυχίας αφενός γιατί δεν είχε εμπιστοσύνη στις ικανότητες των γιων του και αφετέρου γιατί φοβόταν για τη ζωή του, αφού πολλές φορές ρωτούσε αν, σε περίπτωση που έχανε την εξουσία του, θα μπορούσε να βρει καταφύγιο στις αγγλικές κτήσεις. Κατά τον Ληκ, ο Αλής γνώριζε καλά ότι οι υπήκοοί του τον μισούσαν. Ο σουλτάνος τον θεωρούσε εχθρό του, ενώ οι Οσμανλήδες τον μισούσαν γιατί ήταν Αλβανός. Από την άλλη, ο Αλής προσπαθούσε να κερδίσει την εύνοια του χριστιανικού πληθυσμού της επικράτειάς του, παίρνοντας διάφορα μέτρα (όπως, π.. χ. ανεξιθρησκεία, κατασκευή δρόμων, εξασφάλιση ασφάλειας στο πασαλίκι του κλπ.). Και επιλέγει, κάνοντας μία αξιοσημείωτη όσο και λεπτή ψυχογράφηση του χαρακτήρα του: *«Δείχνει την ίδια τέχνη και δραστηριότητα και στη βία και στην αγάπη όταν πρόκειται να πετύχει διάφορα πλεονεκτήματα και δείχνει υπομονή και αυτοκυριαρχία, ιδίως όταν αγωνίζεται να προσελκύσει ανθρώπους με το μέρος του,*

³²¹ Στο ίδιο, vol. IV, σ. 102.

³²² Στο ίδιο, σ. 149.

κάτι αξιοσημείωτο για τον ορμητικό χαρακτήρα του [...]»³²³. Μια εικόνα, λοιπόν, με δύο όψεις για τον Αλή από έναν πολύ προσεκτικό παρατηρητή και εξαιρετικό γνώστη της κατάστασης που επικρατούσε στον ελλαδικό χώρο στην αυγή του 19^{ου} αιώνα.

Ο Άγγλος αριστοκράτης John Hobhouse, οποίος ταξίδευσε στην Ήπειρο και σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου, το 18^ο9 και το 1810, μαζί με τον λόρδο Byron, μας δίνει στο ταξιδιωτικό του πολλές πληροφορίες για τον Αλή και για τον τρόπο με τον οποίο ασκούσε την εξουσία.

Ο Hobhouse επισημαίνει ότι η διοίκηση του γιαννιώτικου πασαλικιού από τον Αλή ήταν δύσκολη, τόσο λόγω της αντίδρασης άλλων γειτονικών πασάδων όσο και λόγω του ανυπότακτου χαρακτήρα των Σουλιωτών και των Χιμαριωτών. Προκειμένου δε να τους καθυποτάξει μεταχειρίστηκε βίαια μέσα. Παράλληλα, με τα αυστηρά μέτρα που πήρε κατόρθωσε να φέρει την ασφάλεια και την πάταξη της ληστείας στο πασαλίκι του. Έτσι κατόρθωσε να επιβάλει την απόλυτη κυριαρχία, σε τέτοιο βαθμό που τα σουλτανικά φερμάνια είχαν μικρότερη ισχύ στο πασαλίκι του, σε σχέση με τις δικές του διαταγές. Όλη η πολυδάπανη συντήρηση, τόσο του ίδιου και της πολυπληθούς Αυλής του όσο και των μεγάλων στρατιωτικών σωμάτων που είχε δημιουργήσει γινόταν από τα πολλά έκτακτα δοσίματα που ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει λαός.³²⁴

Αναφερόμενος σε όσα ακούγονταν για τον Αλή γράφει πως δεν πιστεύει ότι: *«όλες οι ιστορίες που διηγούνται οι Έλληνες για τον Αλή και οι ισχυρισμοί τους πως πρόκειται για το πιο βάρβαρο θηρίο που ατίμασε ποτέ την ανθρωπότητα, ανταποκρίνονται στην αλήθεια»* Και συμπληρώνει ότι μόνο ένας σκληρός πασάς θα μπορούσε να διοικήσει αυτό το πασαλίκι ώστε, σπέρνοντας τον τρόμο, να μπορέσει να επιβάλει την ησυχία και την τάξη³²⁵.

Ο νεαρός Άγγλος γιατρός Holland, που γνώρισε από κοντά τον Αλή πασά, έγραψε ένα οδοιπορικό το οποίο χαρακτηρίζεται από απλότητα και ζωντάνια· γι' αυτό και συνάντησε λαμπρή υποδοχή από το αναγνωστικό κοινό της Αγγλίας. Το ταξιδιωτικό του διακρίνεται για την παρατηρητικότητα, την περιγραφική δύναμη και το κριτικό πνεύμα, αν και συχνά, μιλώντας για πρόσωπα και πράγματα, γενικεύει ή

³²³ Στο ίδιο, σ. 219-220

³²⁴ C. Hobhouse, *A Journey through Albania, and other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the Years 1809 and 1810*, vol. I, Λονδίνο 1813, σ. 101-108.

³²⁵ Στο ίδιο, vol. I, σ. 108.

αοριστολογεί, γεγονός που δεν επιτρέπει στον ερευνητή να κάνει διασταύρωση των πληροφοριών του. Εντούτοις, όσα γράφει αποτελούν μία έγκυρη ιστοριογραφική πηγή³²⁶. Χάρη στην ιδιότητα του γιατρού συναντήθηκε πολλές φορές με τον Αλή και είχε τη δυνατότητα να κινείται ελεύθερα στον χώρο διαμονής του.

Ύστερα από την πρώτη επίσκεψη του στο σεράι, όπου διέμενε ο Αλής, καταγράφει τις εντυπώσεις του με τα εξής λόγια: *«Πολλά από τα ταλέντα του άνδρα μπορούν να γίνουν αντιληπτά από την εξωτερική του εμφάνιση. Οι ηθικές αξίες, ωστόσο, ίσως να μην μπορούν να προσδιοριστούν εξ ίσου. Με την ανέμελη παρατήρηση δεν μπορεί να φανεί τίποτα άλλο απ' ό,τι είναι ειλικρινές, πράο και ελκυστικό»*³²⁷.

Σε άλλο σημείο του οδοιπορικού του ο Holland γράφει τις εντυπώσεις του για την προσωπικότητα του Αλή Πασά και την γνωριμία που είχε μαζί του. Τονίζει τα χαρακτηριστικά του Αλή, χωρίς να προσπαθήσει να τα αποβάλλει, δίνοντας την δική του ερμηνεία. Στο παρακάτω απόσπασμα αναφέρει: *«Ο απόλυτος δεσποτισμός του ενισχύεται από εξαιρετικές ικανότητες: γρήγορη σκέψη, μοναδική οξυδέρκεια, σιγουριά, επιμονή, σύζευξη σθένους και σταθερότητας, αποφασιστικότητα μαζί με πανουργία, εκδικητικό πνεύμα και περιφρόνηση κάθε ηθικής αρχής για την προώθηση της φιλοδοξίας του. Έτσι του είναι υποταγμένοι φυλές και άνθρωποι, χριστιανοί και μουσουλμάνοι η πολιτικοστρατιωτική του υπεροχή σε σύγκριση με τους οθωμανούς κυβερνήτες είναι η απαλλαγή από εθνικές και θρησκευτικές προκαταλήψεις, η υιοθέτηση νεωτερισμών, η εφαρμογή εγγειοβελτιωτικών έργων, ενώ αρκετοί Έλληνες προοδεύουν και μαζί η αγάπη τους για ελευθερία. Αυτό το αζιέπαινο πνεύμα πρόσθεσε σεβασμό στον τρόπο που εμπνέει η διακυβέρνηση του και όσοι τολμούν να εκφράσουν μίσος για την τυραννία του είναι υποχρεωμένοι να παραδεχτούν ότι η χώρα είναι πιο ευτυχής και πλούσια με αυτήν την μοναδική εξουσία, παρά διαιρημένη και σε ακατάπαυστους πολέμους»*.³²⁸

Μία άλλη πολύ σημαντική πηγή πληροφοριών, από αυτή την κατηγορία πηγών για τον Αλή πασά είναι ο, επίσης Άγγλος, ταξιδιώτης Hughes, ο οποίος περιηγήθηκε ένα μεγάλο μέρος του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου το 1813-1814. Κλασικός φιλόλογος που αργότερα θα χειροτονηθεί ιερέας, ο Χιούζ, υπήρξε ένας

³²⁶ Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες, ό. π., τ. Γ2, σ. 169.*

³²⁷ H. Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc., during the Years 1812 and 1813*, Λονδίνο 1815, σ. 505, 506.

³²⁸ Ιόλη Βιγγοπούλου, *Ταξιδιώτες και Αλή Πασάς. Όταν η Δύση συναντά την Ανατολή*, σ. 15.

ευαίσθητος παρατηρητής, ο οποίος μας άφησε ένα από τα σημαντικότερα ταξιδιωτικά χρονικά της τελευταίας προεπαναστατικής δεκαετίας. Η επί πολλούς μήνες παραμονή του στα Γιάννενα του έδωσε τη δυνατότητα να γνωρίζει πολύ καλά και από κοντά τον Αλή πασά.

Φθάνοντας στα Γιάννενα, στις 14 Ιανουαρίου 1814, θα καταλύσει με τους συνοδοιπόρους του, στο σπίτι του πλούσιου Νικολού Αργύρη, τον οποίο είχε καταληστέψει ο Αλής, με αποτέλεσμα τα παιδιά του να μείνουν χωρίς τίποτα, Μάλιστα, σύμφωνα πάντα με όσα αφηγείται ο Χιούζ, όταν πέθανε ο πατέρας τους, ο Αλής κάλεσε τον έναν από τους γιους του, τον Νικολό, λέγοντάς του ότι ο πατέρας του είχε αφήσει στον πασά όλη την ακίνητη περιουσία του στην Άρτα....³²⁹. Ένα από τα πολλά τεχνάσματα που χρησιμοποιούσε ο Αλής για να αρπάζει τις περιουσίες πλουσίων Γιαννιωτών ή μη. Ίδια αρπακτικότητα έδειχνε και προκειμένου για τις γαίες των χωρικών. Για να υποδουλώσει γαιοκτητικά ένα χωριό αγόραζε το κτήμα κάποιου αγρότη και εν συνεχεία εκτόπιζε τους άλλους ιδιοκτήτες από τις περιουσίες τους³³⁰.

Ο Χιούζ αναφέρεται στο δέος που τον διακατείχε στην διάρκεια της αναμονής της ακρόασης του Αλή Πασά, απόρροια της μεγάλης φήμης του στην Ευρώπη. Συγκεκριμένα αναφέρει: *«Ομολογώ πως «έτρεμε η καρδιά μου» καθώς ζύγωνα στην αίθουσα των ακροάσεων, σκεπτόμενος πως θα βρισκόμουν κοντά στον άνθρωπο που «ασκούσε τρομερή εξουσία πάνω στη μοίρα των υπηκόων του και του οποίου τα ίχνη ήταν βαμμένα με αίμα....»*³³¹.

Στο σημείο αυτό ο Hughes μας δίνει μία από τις ωραιότερες περιγραφές που έχουμε για το παρουσιαστικό του Αλή, αλλά ταυτόχρονα και μία εξαιρετική ανάλυση του χαρακτήρα του. Όπως γράφει, το πρόσωπο του Αλή δεν έδειχνε τίποτα από τα αιμοχαρή χαρακτηριστικά του, ούτε την ακόρεστη δίψα για εκδίκηση, την ακαταπόνητη και ανικανοποίητη φιλοδοξία του και την πανουργία. *«Αντίθετα, η όψη του φανέρωνε γλυκύτητα, ειλικρίνεια και καλοκαγαθία. [...] Ο απαλός τόνος της φωνής του, η στοργική οικειότητα που επιστρατεύει όταν μιλάει στους ανθρώπους του δημιουργούν απατηλές εντυπώσεις. Παρατηρώντας ωστόσο κανείς προσεκτικά μπορεί να διακρίνει στα γκριζωπά φρύδια του τα σημάδια της δολιότητας και της θηριωδίας και στις ρυτίδες του μετώπου την υπουλότητα και την πανουργία. Το χαμόγελό του έχει*

³²⁹ T. Smart Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, Λονδίνο, 1820, τ. Α', σ. 439-440.

³³⁰ Στο ίδιο, τ. Β', σ. 81.

³³¹ Στο ίδιο, τ. Α', σ. 442-448.

κάτι το σαρκαστικό και το γέλιο του προκαλεί φρίκη. Αλλά γενικά οι τρόποι του είναι ευχάριστοι και ευγενικού [...]»³³². Σε άλλα σημεία του ταξιδιωτικού του ο Χιούζ επανέρχεται στην περιγραφή του χαρακτήρα του Αλή, κάνοντας πολύ ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Όπως γράφει, ο χαρακτήρας του Αλή είχε σαν βάση τον μεγάλο εγωισμό του. Στα μάτια του όλοι οι άνθρωποι ήταν απλά εργαλείο προκειμένου να πετυχαίνει τους σκοπούς του. Καμία συγκίνηση και καμία τύψη δεν στέκονταν εμπόδιο για την επιτυχία του αντικειμενικού του στόχου. Ήταν ολότελα απαίδευτος, αλλά είχε την ικανότητα να παίρνει γρήγορες αποφάσεις και να επιλέγει για να τον υπηρετήσουν ικανά και πειθήνια σ' αυτόν άτομα. Κυβερνούσε με έναν τρόπο συγκεντρωτικό. Ήταν δεξιότηχνης στις μηχανορραφίες και στο να κυβερνάει εφαρμόζοντας την αρχή “διαίρει και βασίλευε”. Ήταν δόλιος και χωρίς ηθικούς φραγμούς. Η δίψα του για εκδίκηση δεν είχε όρια. Τον διέκρινε η απληστία και η δίψα να συγκεντρώνει χρήματα και κάθε άλλο υλικό αγαθό. Ο ίδιος πάντως παρατηρεί ότι στο πασαλίκι του δεν γίνονταν διακρίσεις: Τούρκοι, Έλληνες και Αλβανοί προστατεύονταν εξίσου. Η ασφάλεια επικρατούσε σε όλους τους δρόμους της επικράτειάς του. Και παρ'όλα τα εμπόδια, η γεωργία προόδευε και το εμπόριο άρχιζε να ανθίζει³³³.

Περιγράφοντας την κατάσταση του γιαννιώτικου πασαλικιού την εποχή του Αλή αναφέρει ότι: «*Η κατάσταση του πληθυσμού είναι λαμπρή, αν τη συγκρίνουμε με τις προγενέστερες εποχές ή άλλες επαρχίες της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η ανεξιθρησκεία εφαρμόζεται στην πράξη, η οργανωμένη μοναρχική εξουσία έχει αντικαταστήσει τις φατρίες. Στην επικράτεια υπάρχει ασφάλεια, η ληστεία έχει εξαφανιστεί, δημιουργήθηκε οδικό δίκτυο, άνοιξαν διώρυγες, τα ποτάμια έγιναν πλωτά, η γεωργία προοδεύει, το εμπόριο ανθεί, οι πόρτες στην παιδεία είναι ανοιχτές*»³³⁴. Αλλού ο Χιούζ εξαιρεί την ανεξιθρησκεία του Αλή γράφοντας ότι πουθενά αλλού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι χριστιανοί δεν είχαν τόσα προνόμια, ένα από τα οποία ήταν η χρήση της καμπάνας³³⁵.

Κατά τον ίδιο ταξιδιώτη ο Αλής, καταλαβαίνοντας ότι είχε φθάσει το τέλος της κυριαρχίας των Γάλλων στα ευρωπαϊκά πράγματα, επιζητούσε την εύνοια και τη φιλία των Άγγλων, γεγονός που εξηγούσε το γιατί φερόταν με τόση προσήνεια στους

³³² Παρατίθεται από τον Κ. Σιμόπουλο, *Ξένοι ταξιδιώτες*, τ. Γ2, ό. π., σ. 245.

³³³ T. Smart Hughes, *Travels*, ό. π., τ. 2, σ. 210-218.

³³⁴ Ιόλη Βιγγοπούλου. *Ο Αλή Πασάς όπως τον γνώρισα*, ό. π., σ. 17-18.

³³⁵ T. Smart Hughes, *Travels*, ό. π., τ. 2, σ. 25

Άγγλους επισκέπτες του. Προέβλεπε μάλιστα ότι σύντομα τα νησιά του Ιονίου θα περνούσαν στην εξουσία των Άγγλων, Ο ίδιος όμως ο Αλής επιθυμούσε να προσαρτήσει τα Επτάνησα στο πασαλίκι του, προκειμένου να δημιουργήσει ένα ισχυρό ναυτικό, να αναπτύξει το εμπόριό του ή να βρει εκεί καταφύγιο, σε περίπτωση ανάγκης. Ιδίως εποφθαλμιούσε την Κέρκυρα, που θα μπορούσε να την δώσει ως αντάλλαγμα για ολόκληρο το πασαλίκι του. Πίστευε πως η κατοχή αυτού του σημαντικού νησιού θα τον έκανε να είναι ανεξάρτητος από την Υψηλή Πύλη³³⁶.

Από τους σημαντικότερους ξένους περιηγητές είναι ο Φρ. Πούκεβιλ, ο οποίος είχε διοριστεί ως Γενικός Πρόξενος στην αυλή του Αλή Πασά στην Ήπειρο. Αυτή η θέση του, του έδωσε την ευκαιρία να γνωρίσει την προσωπικότητα του Αλή και να ερμηνεύσει με κριτικό τρόπο την δράση του. Τα έργα αυτού του Γάλλου πρόξενου-περιηγητή χαρακτηρίστηκαν ως μία από τις σπουδαιότερες και αναντικατάστατες ιστοριογραφικές πηγές αναφορικά με το πρόσωπο του Αλή.³³⁷ Ο Πούκεβιλ ήδη γνώριζε πριν ταξιδέψει για την πόλη των Ιωαννίνων το χώρο που θα εργάζονταν και τον ρόλο που θα διαδραμάτιζε.

Με ιδιαίτερο τρόπο αυτός ο πρόξενος περιγράφει την υποδοχή του ίδιου και του Bessieres από τον Αλή πασά.³³⁸ Η αρνητική προδιάθεση του Πουκεβίλ έναντι του Αλή οφείλεται στο ότι ο δεύτερος παραβίασε το προξενικό άσυλο και απαγόρευσε την επικοινωνία του Πουκεβίλ με τους υπηκόους του. Ο Αλής χρησιμοποίησε ένα πλήθος κατασκόπων για να παρακολουθούν τις κινήσεις του, ενώ προσπάθησε να τον απομακρύνει και από την πόλη των Ιωαννίνων. Τελικά, ο Πουκεβίλ μετακινήθηκε στην Πάτρα.³³⁹

Η γνώμη που είχε για τον Αλή Πασά πήγαζε από την φήμη που είχε λόγω των εγκλημάτων του. Από την εισαγωγή του ταξιδιωτικού έργου του, πρωταγωνιστεί το πρόσωπο του Πασά της Ηπείρου. Ο Πουκεβίλ αναφέρει: *«Γνώριζα από φήμες το σατράπη των Ιωαννίνων. είχα δοκιμάσει τόσα βάσανα στο πρώτο μου ταξίδι στην Τουρκία, ώστε η ιδέα του ανθρώπου κοντά στον οποίο μ ε έστελναν και η νωπή ακόμη*

³³⁶ Στο ίδιο, τ. 1, σ. 449-450.

³³⁷ Ιόλη Βιγγοπούλου. *Ο Αλή Πασάς όπως τον γνώρισα*, ό. π., σ. 17-18.

³³⁸ «Μετά τας συνήθεις φιλοφρονήσεις, εκλήθη ο τακτικός διερμηνεύς του Βεζύρου, προς διερμίνευση της συνδιαλέξεως διέκριναν την λάμψη των οφθαλμών του, παρετήρουν μετά προσοχής τας νευρικές αυτού κινήσεις, ήκουον τους λόγους του, άνευ εννοίας κατά το φαινόμενον, αλλά πλήρης πονηρίας». Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή Πασά*, ό. π., τ. Α', σ. 400.

³³⁹ «Τα μειονεκτήματα του έργου του Rouquerville είναι γνωστά. Η εμπάθειά του για τον Αλή πασά συναγωνίζεται τη ρητορική και τη μεγαλοστομία καθιστώντας απαραίτητο τον κριτικό έλεγχο όσων γράφει. Βάσω Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, ό. π., σ. 4.

ανάμνηση μιας τριετούς αιχμαλωσίας, με έκαναν να διστάζω να δεχθώ μια αποστολή που, σε άλλους καιρούς θα αποδεχόμουν με ενθουσιασμό»³⁴⁰.

Η προκατάληψη του Πουκεβίλ για τον Αλή Πασά αποτελεί απόρροια της αρνητικής φήμης αυτού του προσώπου που είχε διαμορφωθεί στην Δύση. Ο μύθος του Αλή Πασά που είχε δημιουργηθεί ως ένα διάσημου δεσπότη είχε γίνει αποδεκτός από τον Πουκεβίλ. Αυτό διαφαίνεται από το συναισθήματα στην πρώτη συνάντηση με τον Αλή που αποτυπώνονται στο εξής απόσπασμα: «*Η περιέργεια μου είχε ερεθιστεί στο έπακρο: θα έβλεπα επιτέλους έναν τόσο διάσημο άνδρα, ένα νέο Θησέα, έναν παλιό πολεμιστή, ένα σατράπη που πέρασε μια ζωή μέσα στα όπλα, το σύγχρονο Πύρρο της Ηπείρου...*»³⁴¹

Ωστόσο, το πρόσωπο του Αλή απομυθοποιείται από αυτή τους την συνάντηση, καθώς δεν φέρει καμία από τις ιδιότητες που πλαισίωναν την διάσημη προσωπικότητα του και είναι ένα γέροντας με παραμορφωμένα χαρακτηριστικά. Η απογοήτευσή του φαίνεται στα παρακάτω λόγια του: «*Αυτή η συνάντηση υπήρξε αρκετή για να γκρεμίσει μέσα μου ένα μέρος των ψευδαισθήσεων που με διακατείχαν. ο Αλή Πασάς δεν ήταν ούτε ο Θησέας, ούτε ο Πύρρος, ούτε ένας βετεράνος του πολέμου γεμάτος πληγές. Σχημάτισα νέες ιδέες γύρω από το πρόσωπο του και οίκτιρα την τύχη μου που με καταδίκαζε να μείνω κοντά σε έναν τέτοιο άνθρωπο, χωρίς να προβλέπω, αλίμονο, το μέγεθος των θλίψεων που έμελλε να μου προξενήσει.*»³⁴²

Η συμμαχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Γαλλίας, με την επιστροφή των Γάλλων στον χώρο των Επτανήσων, αύξησε τις προσδοκίες του Αλή Πασά. Έτσι για τον Πουκεβίλ ο Αλής ήταν το πρόσωπο που θα ήταν συνδετικός κρίκος στην παραχώρηση των Επτανήσων στον ίδιο, ως σύμμαχό τους. Μάλιστα, η αρνητική θέση του Γάλλου περιηγητή για τον Αλή μεταβλήθηκε μέσα από τις κολακειές και φιλοφρονήσεις του δεύτερου.³⁴³

Ο Πουκεβίλ δίνει την εξωτερική εικόνα του Αλή με λεπτομέρειες, αλλά με παράλληλη σκιαγράφηση του χαρακτήρα του και με στερεοτυπικά χαρακτηριστικά

³⁴⁰ F. Pouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα, ό. π., τ. Ι, σ., 116*. Α. Καλέσης, *Αναγνώσεις ετερότητας στις ταξιδιωτικές αφηγήσεις του F.C.H.L Pouqueville*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Βόλος 2006, σ.160.

³⁴¹ F. Pouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα, τ. Ι, σ. 115*. Α. Καλέσης, *Αναγνώσεις ετερότητας στις ταξιδιωτικές αφηγήσεις του F.C.H.L Pouqueville, ό. π., σ. 161*.

³⁴² F. Pouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα, τ. Ι, σ. 116*. Α. Καλέσης, *Αναγνώσεις ετερότητας στις ταξιδιωτικές αφηγήσεις του F.C.H.L Pouqueville, σ. 162*.

³⁴³ Βλ. K. Fleming, *ό. π, σ. 170*.

ενός ανατολίτη όπως πονηριά και φιλαργυρία. Στο παρακάτω απόσπασμα δίνονται οι περιγραφές του Πουκεβίλ που αναφέρει: «Πλησίαζε στα εξήντα του. Το ύψος του δεν ξεπερνούσε σε καμιά περίπτωση τα πέντε πόδια και τρία δάκτυλα και ήταν παραμορφωμένος εξαιτίας της υπερβολικά μεγάλης κοιλιάς του. Τα χαρακτηριστικά του, γεμάτα ρυτίδες, δεν είχαν ωστόσο σβήσει εντελώς. Οι συσπάσεις του προσώπου του, η λάμψη των μικρών γαλανών ματιών, τού έδιναν μια φοβερή όψη πονηράδας ανάμικτης με αγριάδα. Ανάμεσα στα ξεσπάσματα ενός πνιχτού γέλιου κατάφερε να μας διηγηθεί πράγματα με κάποια χάρη. Δέχθηκε με απληστία τα δώρα που του πρόσφερε ο κ. Bessières και, όλος χαμόγελα, άρχισε να παραπονείται για τα συνηθισμένα πράγματα. Μας αποκάλεσε παιδιά του, αδέρφια του, καλούς του φίλους, και, κάνοντας να να πρόσεχε για πρώτη φορά την παρουσία μου, καταδέχτηκε να μου υποσχεθεί την προστασία του στην άσκηση των προξενικών καθηκόντων που είχα αναλάβει.»³⁴⁴

Παράλληλα, είναι πολύ ενδιαφέρουσες οι γνώμες που εκφράζουν για την προσωπικότητα του Αλή πασά και για τον τρόπο με τον οποίο διοικούσε το μεγάλο πασαλίκι του άλλοι Γάλλοι πρόξενοι οι διοικητές των απέναντι Επτανήσων σε υπομνήματα που έστειλαν στη γαλλική κυβέρνηση. Από αυτή την πρωτογενή πηγή σταχυολογούμε ορισμένες εκτιμήσεις για τον Αλή, επισημαίνοντας εξ αρχής ότι οι κρίσεις αυτές δεν είναι κατ'ανάγκη αντικειμενικές, δεδομένου ότι εκφράζονται μέσα στο κλίμα-πλαίσιο των γεωπολιτικών βλέψεων και συμφερόντων της Γαλλίας στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου και των Ιονίων νήσων.

Για παράδειγμα, ο Jules Bessières, γενικός αυτοκρατορικός επίτροπος της Γαλλίας στα Επτάνησα, από το 1807, στο πρώτο υπόμνημα που υπέβαλε στη γαλλική κυβέρνηση, στις 20 Σεπτεμβρίου 1808, το οποίο φέρει τον τίτλο *Mémoire sur Ali Pacha, visir de Janina*³⁴⁵, αφιερώνει πολλές παραγράφους του για να μιλήσει για τη συμπεριφορά του Αλή έναντι των υπηκόων του, τονίζοντας ότι κατόρθωσε να ανέλθει στα ύπατα αξιώματα της οθωμανικής διοίκησης με όπλα του τους φόνους αντιπάλων, ρις ίντριγκες, τις ληστείες, το χρήμα, αλλά και τις προσωπικές του ικανότητες. Ο Βεσιέρ έχει σχηματίσει μία πολύ αρνητική εικόνα για τον Αλή, που σημειωτέον δεν τον γνώρισε από κοντά. Πιστεύει ότι όταν ο Αλής έγινε πασάς στο πασαλίκι των Ιωαννίνων και η δύναμή του μεγάλωσε, έγινε εντονότερη η τυραννία με την οποία

³⁴⁴ F. Pouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, τ. Ι, σ. 116· Α. Καλέσης, *Αναγνώσεις ετερότητας στις ταξιδιωτικές αφηγήσεις του F.C.H.L Pouqueville*, σ. 162.

³⁴⁵ Βλ. Δ. Ανωγιάτης – Πελέ, *Έξι γαλλικά υπομνήματα*, ό. π., σ. 191-224.

διοικούσε³⁴⁶. Χαρακτηριστικά σημειώνει, με ένα στυλ γραφής που κινείται στα πλαίσια του οριενταλισμού, ότι «Σε μία χώρα ονομαστή για την καθαρότητα των ηθών της, υπό την επιρροή των δύο αντίπαλων, αλλά εξίσου αυστηρών, θρησκειών, επιδίδεται [ο Αλής] στις πιο τρομερές κραιπάλες, υποστηρίζοντας τη βιαιότητα των παθών του με όλη τη δύναμη της εξουσίας του, εκβιάζοντας με την εξουσία και το εργαλείο της θανατικής ποινής τις πιο τίμιες γυναίκες να δοθούν σ' αυτόν, αναθέτοντας σε στρατιώτες του την ανατροφή νέων αγοριών, των οποίων ατιμάζει την αθωότητα και τις οικογένειές τους»³⁴⁷. Αλλού γράφει ότι «Ο πληθυσμός των περιοχών που έχουν υποταχθεί από τον Αλή έχει μειωθεί κατά το ήμισι από τους φόνους αρόμων, από το ξερίζωμα ολόκληρων πληθυσμών, από την πυρπόληση χωριών, από τη μιζέρια των μεταναστεύσεων, που είναι καρποί της τυραννικής του διοίκησης»³⁴⁸.

6.2 ΟΙ ΥΠΗΚΟΟΙ ΤΟΥ

Ο Αλής, επιδιώκοντας να διατηρεί την ασφάλεια και την ευρυθμία του πασαλικιού του, είχε φροντίσει να υιοθετήσει την ανεκτικότητα αναφορικά με την θρησκεία των Ελλήνων χριστιανών, καθώς –πέρα από άλλους λόγους, που αναπτύξαμε παραπάνω– ίσως πίστευε ότι μέσω της ανοχής του θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τους καλύτερα τους χριστιανούς υπηκόους στις υπηρεσίες του και, γενικά, να επιβάλει καλύτερα την εξουσία του.³⁴⁹

Τέλος, πολύ ενδιαφέρουσα είναι η εικόνα που μας δίνει για τον Αλή πασά το μακροσκελές ποίημα που είναι γνωστό ως Αληπασιάδα. Πρόκειται για ένα έργο που έχει γραφεί σε απευθείας συνεννόηση μεταξύ του ίδιου του Αλή και του Αλβανού, παλαιού συντρόφου του, Χατζή Σεχρέτη, καταγόμενου από το Δέλβινο. Δεν γνωρίζουμε αν ο Χατζή Σεχρέτης μιλούσε ή όχι τα ελληνικά, σίγουρα όμως η τελική διαμόρφωση αυτού του ποιήματος έγινε από έναν σύγχρονό του Έλληνα λόγιο³⁵⁰.

Φυσικό είναι, λοιπόν, η εικόνα που δίνεται σ' αυτό το ποίημα για τον Αλή πασά να είναι πολύ θετική. Παρουσιάζεται ως ένας δυνατός και δίκαιος ηγεμόνας, αμείλικτος προς τους μουσουλμάνους μπάηδες των Ιωαννίνων και υπερασπιστής των

³⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 193-197.

³⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 193-194. Συνεχίζει παρακάτω μιλώντας για τον ανήτικο χαρακτήρα του Αλή.

³⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 196.

³⁴⁹ Βλ. Π. Μιχαηλάρης, «Αλή Πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σ. 263.

³⁵⁰ Βλ. Ελένη Κουρμαντζή, «Αληπασιάδες», ό. π., σ. 733.

φτωχών υπηκόων του. Συγκεντρώνει δηλαδή όλα τα χαρακτηριστικά ενός «λαϊκού ηγέτη»³⁵¹:

*Αλήπασας άπέραςε 'ς τά Γιάννενα 'ς τή χώρα,
Άνδρες, γυναικες τοῦ 'καμαν ντομα κείνην τήν ὠραν.
Τόν καρτερ 'ή πτωχολογιά μέ μιά χαρά μεγάλη,
Τόν άτυχον τόν άνθρωπον σέ δρόμον νά τόν βάλλη.
Πολλ 'άρτζουχάλια τοῦ ρίζαν, τά πέρσι νά διαβάζει.
Κι 'αὐτός δέν ἔχασε καιρό, τούς μπέηδες φωνάζει.
Τούς ἔφερε τούς μπέηδες καί στέκονται μπροσθιά του,
Κι 'άνάλυσαν σάν τό κηρί από τήν άφεντιά του·
«Άκοῦτε λέγ' Άλήπασας, άγάδες κι ' άφεντάδες,
Όλοι νά βεργεστήσετε από τούς φουκαράδες,
Κι 'έδῶ νά μή μοῦ φέρετε κανένα σικεέτι,
Γιατί σᾶς βάνω 'ς τό σπαθί τοῦτο τό βιλαέτι.
Έσεῖς άπ' τό γαζέπι μου πολύ να φυλαχθεῖτε,
Μηδέ ραγιά καί φουκαράν νά μή τούς φορτωθεῖτε.
Ποτέ μή νακατόνεσθεν τοῦ φουκαρά τό χάκι,
Τί μπαίνετε 'ς τον άλυσον καί γίνεσθε χελιάκι»³⁵².*

Ταυτόχρονα, ο Αλής παρουσιάζεται ως τιμωρός εκείνων που αρνούνται να υποταχθούν σ' αυτόν· όπως, για παράδειγμα, οι Αλβανοί Μελισιοβιότες³⁵³. Όπλο του είναι και η εκτόξευση απειλών εναντίον εκείνων που θα τολμούσαν να αρνηθούν την υποταγή στην εξουσία του. Για παράδειγμα, αυτή η εικόνα δίνεται στις απειλές που εκτοξεύει εναντίον των κατοίκων της Πρέβεζας:

.....
*Καί γράφει τό φερμάνι μου νά γίνετε ραγιάδες,
Τούς Φράγκους νά μοῦ στείλετε έδῶ, μυρ' άρχοντάδες.
Ραγιάδες, νά τό ξέρετε, έσεῖς αν δέν γραφθῆτε,
Άλλιῶς θελά χαλάσετε καί θέλα σκλαβωθῆτε,
Πῶς φράφει τό φερμάνι μου, έγώ μέ χωρίς άλλο,
Άν δέ μέ προσκυνήσετε, σπαθί θέλα νά βάλλω.
Καί βέβηα δέν τόν άγαπῶ έγώ τόν χαλασμό σας,
Μήν άγαπῶ νά βρίσκωμαι 'ς τόν τόπον τόν δικόν σας.
Άπ' έδω κεῖθε και μπροστά νά δίνετε χαράτζι,
Καί Τοῦρκον δέν σᾶς προβοδῶ 'ς τήν Πρέβεζαν νά κάτση.*

354

³⁵¹ Στο ίδιο, σ. 734-735.

³⁵² Βλ. Κων/νος Σάθας, *Ιστορικοί διατριβαί*, εκ της Τυπογραφείας των Τέκνων Ανδρέα Κορομηλά, έν Αθήναις 1870, σ. 179. (Όλη σχεδόν η *Αληपाσιάδα* στις σελ. 123-336).

³⁵³ Στο ίδιο, σ. 163-164.

³⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 228.

Η ίδια εικόνα του Αλή, ως ενός ηγεμόνα ο οποίος αφενός τιμωρεί όσους αρνούνται να υποταχθούν σ' αυτόν και αφετέρου σέβεται τους όρους της παράδοσης γι' αυτούς που δέχονται να παραδοθούν, δίνεται και σε όσα γράφει ο Χατζή Σεχρέτης για τους πολέμους του Αλή με τους Σουλιώτες³⁵⁵, αγνοώντας όμως την παρασπονδία του, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την εξόντωση πολλών Σουλιωτών στη μονή Σέλτσου, τον Ιανουάριο του 1804³⁵⁶.

Η εικόνα ενός Αλβανού πασά που δεν ξεχνάει ότι είχαν διαπράξει κάποιιο σε βάρος οικείων του προσώπων, έστω και αν έχουν περάσει πολλά χρόνια, δίνεται στο πολύ γνωστό επεισόδιο της εξόντωσης εκατοντάδων Γαρδικιωτών, το 1912, οι οποίοι κάποτε είχαν ατιμάσει τη μητέρα του Χάμκω και την αδελφή του³⁵⁷.

Πολύ ενδιαφέρουσες κρίσεις για τον τρόπο με τον οποίο διοικούσε το πασαλίκι του ο Αλής κάνει ένας από τους πρώτους βιογράφους του, ο Παναγιώτης Αραβαντινός, ο οποίος συνέγραψε αυτή τη βιογραφία με βάση χειρόγραφο του πατέρα του, του γνωστού Ηπειρώτη λόγιου Παναγιώτη Αραβαντινού (είχε γεννηθεί το 1811). Προφανώς, ο Π. Αραβαντινός, εκτός από τις διάφορε γραπτές πηγές που χρησιμοποίησε για να συγγράψει την πρώτη μορφή της βιογραφίας του Αλή, άντλησε πολλές πληροφορίες και από άτομα που είχαν γνωρίσει από κοντά τον Αλή και είχαν άμεση εμπειρία της προσωπικότητάς του και του τρόπου άσκησης της εξουσίας του. Με όλο τον κίνδυνο που κρύβει η εξαγωγή κρίσεων από διαμεσολαβημένα κείμενα και η γενίκευση προσωπικών –ίσως και μονομερών– απόψεων, αξίζει νομίζω να παραθέσουμε κάποια σημεία από όσα σχετικά γράφει ο Αραβαντινός:

«Το σύστημα διοικήσεως του Αλή παρουσιάζει τούτο το ιδιαίζον, ότι φέρει εν εαυτώ την σφραγίδα της πρωτοτυπίας και είναι δημιούργημα αυτού του ιδίου, διδαχθέντος την μέθοδον του κυβερνάν εν τη μεγάλη σχολή του πρακτικού κόσμου και κατανοήσαντος πληρέστατα το πνεύμα της εποχής του. [...] Αύται αι αδικίαι του και η σκληρότης, εξ ων βρίθει ο δημόσιος αυτού βίος, δύναται τις ειπείν ότι μέχρι τινός ορίου ήσαν εν αναλογία και μέτρω προς την αγριότητα και θηριωδία των ατιθάσων στοιχείων, άτινα ως το πολύ απετέλουν τους υπηκόους αυτού. Και

³⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 190 κ. εξ., 255 κ. εξ.

³⁵⁶ Βλ. Βάσω Ψιμούλη, «Σούλι και Σουλιώτες: ο τόπος και οι άνθρωποι», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού* (επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος), τ. 1ος, Αθήνα 2003, σ. 255-256.

³⁵⁷ Βλ. γι' αυτό το γεγονός Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά, ό. π.*, σ. 239-244 και Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς», *ό. π.*, σ. 260. Για το πώς περιγράφεται αυτό το γεγονός στην *Αληपाσιάδα* βλ. Κ. Σάθας, *Ιστορικά διατριβαί, ό. π.*, σ. 315-336.

υπάρχουσι μεν εν τη πολυετεί αυτού διοικήσει πράξεις ας ουδέν άλλο δύναται να δικαιολογήσει ή η έμφυτος αυτώ θηριωδία και η άσβεστος προς το χρηματίζεσθαι δίψα, αλλ' ουδείς δύναται ν' αρνηθή ότι η διοίκησις αυτού υπό πολλάς επόψεις, συγκρινομένη προς την των προκατόχων του και των συγχρόνων αυτώ διοικητών άλλων του Οθωμανικού κράτους διαμερισμάτων, υπήρξεν εν τινι μέτρω ευεργετική τω τόπω και υπ' αυτόν ακόμη τον ειδεχθέστατον της τυραννίας τύπον. Κυρίως ειπείν, ζυγός Τουρκικός επί των Χριστιανών δεν υφίστατο. [...] Κατά τα λοιπά, και αγαθή διοίκησις υπήρχε και ευημερία κοινωνική και ουσιωδών προνομίων απήλαιον οι Χριστιανοί, εν σχέσει προς τους λοιπούς υπηκόους· η πνευματική δε ανάπτυξις, ο πληθυσμός, ο πλούτος της χώρας ήσαν εν ακμή. [...] Εν χώρα δε στερουμένη και των στοιχοδεστέρων της συγκοινωνίας μέσων, εχάραξεν οδούς, εισήγαγε σωτηριώδεις καινοτομίας εκ της αλλοδαπής και κατεσκεύασεν έργα δημοσίας ασφαλείας ποικίλα. Προήγαγε δε δια της τάξεως και της εξασφάλισεως των συγκοινωνιών μεγάλως την εμπορίαν και την βιομηχανίαν της χώρας»³⁵⁸.

Η εικόνα που είχαν σχηματίσει οι υπήκοοι του πασαλικιού των Ιωαννίνων για τον Αλή πασά δίνεται και μέσα από τις πολλές επιστολές που απευθύνονταν σ' αυτόν από κατοίκους του πασαλικιού του, με τις οποίες, κατά κανόνα, ζητούν την ικανοποίηση διαφόρων αιτημάτων (επανόρθωση φορολογικών αδικιών, επέμβασή του για την τιμωρία κάποιων αξιωματούχων του που διέπρατταν παράνομες πράξεις στα χωριά τους κλπ.). Όπως είναι φυσικό, όλες αυτές οι επιστολές έχουν ως κοινό παρονομαστή το ικετευτικό-δουλικό ύφος και τον φόβο με τον οποίο απευθύνονται στον Αλή, προκειμένου να πετύχουν τον επιδιωκόμενο σκοπό· δεν θα μπορούσε, εξάλλου, να γίνει διαφορετικά. Κατά συνέπεια, η εικόνα που μας δίνουν αυτά τα αρχειακά τεκμήρια γι' αυτόν τον Αλβανο-Οθωμανό πασά είναι θετική, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αναγκαστικά ότι αυτή την η πραγματική-μύχια εικόνα τους για τον διοικητή τους. Μάλλον το αντίθετο συνέβαινε. Θεωρώ ότι, σε πολλές περιπτώσεις η εικόνα αυτή είναι πλασματική.

Θα πρέπει τέλος, να επισημάνουμε ότι η εικόνα που είχαν σχηματίσει οι κάτοικοι του εκτεταμένου γιαννιώτικου πασαλικιού για τον Αλή «περνάει», εμμέσως και διαμεσολαβημένα, μέσα από τα κείμενα των ξένων ταξιδιωτών, για τα οποία κάναμε λόγο παραπάνω. Με όσα αφηγούνταν στους ξένους περιηγητές οι κάτοικοι των διαφόρων περιοχών από τις οποίες περνούσαν και, κυρίως, οι

³⁵⁸ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά, ό. π., σ. 340-341.*

σπιτονοικοκύρηδες, στα σπίτια των οποίων διανυκτέρευαν, μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι οι γνώμες τους για τον Αλή ήταν, ταυτόχρονα, θετικές και αρνητικές: από τη μια εξήραν την ασφάλεια, την ανεξιθρησκεία κλπ. Που επικρατούσε στο πασαλίκι του και από την άλλη παραπονιούνταν για την σκληρότητά του, την αρπακτικότητα ή για τη βαριά φορολογία που τους επέβαλε.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η προσωπικότητα του Αλή πασά συγκέντρωσε, εδώ και δύο περίπου αιώνες, το ενδιαφέρον πολλών συγχρόνων του ή μεταγενέστερων ιστορικών και, γενικά, ατόμων που τον έζησαν από κοντά ή άκουσαν γι' αυτόν και θέλησαν να μάθουν περισσότερα γύρω από τη ζωή του. Ο Αλής είναι ένα άτομο, το οποίο συγκέντρωσε τον θαυμασμό πολλών για τη δυνατή προσωπικότητά του και για τη στιβαρή διοίκηση του πασαλικιού του, αλλά ταυτόχρονα και τις πιο αρνητικές κριτικές ως ένας τυραννικός και χωρίς ηθικούς φραγμούς ηγεμόνας. Ως σημαντικά χαρακτηριστικά που συνθέτουν το προφίλ του θεωρήθηκαν η οξύνοιά του, η απεριόριστη φιλοδοξία του, οι οργανωτικές-διοικητικές του ικανότητες και η ανεκτικότητα του στα θρησκευτικής φύσεως ζητήματα· ιδιότητες που συνυπήρχαν με τη σκληρότητα, τη βανυσότητα, τη φιλοχρηματία, την πανουργία κλπ.

Με αυτά τα στοιχεία του χαρακτήρα του, κατόρθωσε να κατακτήσει την εξουσία και να επιβληθεί σε μία όχι ευκολοδιοίκητη κοινωνία. Η δράση του ως ληστή, στα νεανικά του χρόνια, αποτέλεσε το εφαλτήριο για την ανάληψη αργότερα του πολύ σημαντικού αξιώματος του γενικού επόπτη των δερβενίων σε μία ευρεία περιφέρεια, να κερδίσει έτσι την εμπιστοσύνη της Υψηλής Πύλης, ώστε να του δοθούν τα ηνία της διοίκησης του πασαλικιού της Ηπείρου, ενός μεγάλου και πολύ σημαντικού πασαλικιού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το οποίο κατόρθωσε εν συνεχεία να το επεκτείνει σε ένα μεγάλο μέρος του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου.

Η περίοδος διοίκησης του πασαλικιού της Ηπείρου από τον Αλή πασά αποτελεί, συγχρόνως, ένα φωτεινό και ένα μελανό σημείο της ιστορίας του οθωμανοκρατούμενου ελλαδικού χώρου. Συγκρινόμενος με άλλους ηγέτες του οθωμανικού κόσμου, θεωρείται ότι υιοθέτησε στον τρόπο διακυβέρνησής του πρωτοποριακά για την εποχή του συστήματα. Κατά την περίοδο της άσκησης της διοίκησής του πραγματοποιήθηκαν σημαντικά έργα (οχυρωματικά, στο οδικό δίκτυο κ. ά.) και επικράτησε η δημόσια τάξη και ασφάλεια, γεγονός που είχε άμεσες επιπτώσεις στην ανάπτυξη του εμπορίου, και οργανώθηκε καλύτερα η διοίκηση. Χάθηκαν, ωστόσο, λόγω της βανυσότητας και της αρπακτικότητας που τον διέκρινε πολλές ανθρώπινες ζωές και πολλές περιουσίες υπηκόων του. Η τρομοκρατία που επικρατούσε στο πασαλίκι του, για πράξεις που θεωρούσε ο ίδιος ως αδικήματα, έχει μείνει ονομαστή στην ιστορία.

Ο Αλή πασάς, ως ιστορικό πρόσωπο και πρωταγωνιστής των γεγονότων της εποχής του, παρουσιάζεται με ποικίλα προσωπεία. Έτσι, οι μελετητές της προσωπικότητάς του ένιωσαν μια γοητεία για τη φυσιογνωμία του και την επιθυμία να τον γνωρίσουν. Ο Αλής αποτέλεσε, ταυτόχρονα, πηγή έμπνευσης για την συγγραφή πολλών έργων, για τη δημιουργία πορτρέτων και το κίνητρο για την μελέτη της περιόδου που έζησε και έδρασε. Οι χαρακτηρισμοί «σατράπης και δίκαιος ηγεμόνας», που του δόθηκαν, αποτελούν δύο αντιθετικές αλλά και αλληλένδετες χαρηκτηριολογικές έννοιες, που δείχνουν τον τρόπο διοίκησής του και συνιστούν ένα πολύ χαρακτηριστικό στοιχείο της προσωπικότητάς του.

Μας δόθηκε στην παρούσα μελέτη η δυνατότητα, με τη βοήθεια παλαιότερων ή πρόσφατα δημοσιευμένων πηγών να προσεγγίσουμε τη μορφή αυτού του σχεδόν μυθικού πασά, να ψηλαφίσουμε τον χαρακτήρα του και να εξετάζουμε τις βασικές πτυχές της διοίκησής του, προκειμένου να μπορέσουμε να απαντήσουμε σε ένα μεγάλο ερώτημα που βασανίζει όσους ιστορικούς ή μη ασχολήθηκαν, εδώ και δύο περίπου αιώνες, με το «αίνιγμα Αλή πασάς»: αν δηλαδή ήταν ένας δίκαιος ηγεμόνας ή ένας στυγνός σατράπης.

Για να δώσουμε απάντηση σ' αυτό το δύσκολο ερώτημα χρησιμοποιήσαμε, κυρίως, το πρόσφατα δημοσιευμένο και πολύτιμο για την ιστορική έρευνα Αρχείο του Αλή πασά. Οι πληροφορίες που μας δίνουν τα έγγραφα που έβγαιναν από τη γραμματεία του Αλή αλλά και όσα έφθαναν σ' αυτήν μας δίνουν τη δυνατότητα να διερευνήσουμε πολλές πτυχές αναφορικά με τον τρόπο που ασκούσε τη διοίκηση, τους κύριους άξονες της πολιτικής του και τις επιδιώξεις του και, τελικά, να κατανοήσουμε καλύτερα την προσωπικότητά του.

Παράλληλα, τα περιηγητικά κείμενα μας προσφέρουν πολλές πρωτογενείς πληροφορίες για την εποχή του Αλή πασά, τον τρόπο διοίκησής του και τα στοιχεία που συνέθεταν τον χαρακτήρα του. Η πόλη των Ιωαννίνων γνώρισε την εποχή αυτή πολύ μεγάλη άνθιση στον τομέα της παιδείας και αποτέλεσε ένα εμπορικό κέντρο-σταυροδρόμι. Κατά την περίοδο της θητείας του Αλή, ως πασά των Ιωαννίνων, ελκύσθηκαν στην Ήπειρο διάφοροι ξένοι περιηγητές (κυρίως Άγγλοι), άτομα υψηλού μορφωτικού επιπέδου, που μετέφεραν στο εξωτερικό την εικόνα της αυτής της κρίσιμης και πολύ σημαντικής για τον Ελληνισμό περιόδου, καθώς αυτός πορευόταν προς την εθνική του ανεξαρτητοποίηση.

Αυτό το «γιαννιώτικο περιηγητικό φαινόμενο» των αρχών του 19^{ου} αιώνα ήταν, ως ένα βαθμό, απόρροια και της εσωτερικής ανάγκης που αισθανόταν ο Αλής να γίνει γνωστός στο εξωτερικό και αποδεκτός κυρίως από τους Άγγλους και τους Γάλλους. Ουσιαστικά, αυτός ρύθμιζε τις «δημόσιες σχέσεις» του πασαλικιού του και οργάνωνε τους τρόπους προβολής του, έξω από τα όρια της περιοχής που διοικούσε. Όπως καταγράφεται και στα περιηγητικά κείμενα, ο Αλή πασάς ήταν ένας φαινομενικά ευγενικός στους τρόπους άνδρας, ο οποίος προκειμένου να επιτύχει τους στόχους του δεν δίσταζε να αφαιρεί, αυθαίρετα, ζωές και περιουσίες, ειδικότερα σε περιπτώσεις που τον καθοδηγούσε η πανθομολογούμενη καχυποψία του.

Ο Τεπελενλής κατά την περίοδο άσκησης της εξουσίας του, κατόρθωσε να διοικήσει μια πολύ ευρεία γεωγραφικά περιοχή, με τις δυνάμεις του και τις επιδιώξεις του να μην περιορίζονται στο πολιτικό μόνο πεδίο. Η χρήση της δύναμής του αποσκοπούσε στην αύξηση των εσόδων του, εισπράττοντας πολλούς παράνομους φόρους και αποκτώντας, συνήθως παράνομα, εκατοντάδες τσιφλίκια, τα οποία αυξήθηκαν με την ανάληψη σημαντικών διοικητικών θέσεων και από τους γιούς του. Επίσης, ρίχνοντας μεγάλο μέρος των ενδιαφερόντων του και στο εμπόριο, ο Αλής είχε τεράστια έσοδα τα οποία συντέλεσαν –μαζί με τους δύο προηγούμενους τρόπους– στον σχηματισμό μιας τεράστιας κινητής και ακίνητης περιουσίας. Τα μέτρα όμως που χρησιμοποιούσε για να πετύχει αυτόν τον στόχο περιόριζαν, ουσιαστικά, την παραγωγή και οδηγούσαν τους κατοίκους του πασαλικιού του στην εξαθλίωση.

Η προσοχή μας εστιάστηκε και στο ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έδειξε για την εκτέλεση πολλών δημόσιων έργων, στην κατασκευή πολλών οχυρών και στη δημιουργία ενός εκτεταμένου οδικού δικτύου, ενδιαφερόμενος για την εν γένει ασφάλεια (εξωτερική και εσωτερική) του πασαλικιού του. Επί ημερών του έγιναν πολλά δημόσια έργα (σχεδόν όλα με αγγαρείες των κατοίκων του πασαλικιού του) για τη διευκόλυνση του στεριανού και του θαλάσσιου εμπορίου, και αποστραγγιστικά έργα, υδραγωγεία κλπ., τα οποία συνέβαλαν στην αύξηση της καλλιεργήσιμης γης. Έτσι, σημειώθηκε σημαντική εμπορική ανάπτυξη και αναπτύχθηκαν εξαιρετικές εμπορικές σχέσεις μεταξύ του πασαλικιού του και ευρωπαϊκών κρατών, με μεγάλο αριθμό εξαγόμενων προϊόντων, ενώ άνθησε γνώρισε και το τοπικό εμπόριο και οι εμποροπανηγύρεις.

Στο πλαίσιο της διαμόρφωσης ενός συστήματος εξωτερικής ασφάλειας και δημόσιας τάξης και ασφάλειας στο εσωτερικό του πασαλικίου του, εφάρμοσε μία «οχυρωματική πολιτική», τόσο με την κατασκευή νέων οχυρών όσο και με την ανακατασκευή και συντήρηση παλαιότερων (κυρίως κτισμάτων της ενετικής περιόδου). Στόχος αυτών των οχυρωματικών έργων και γενικά της πολιτικής του Αλή ήταν η εν γένει ασφάλεια, καθώς και η διατήρηση ή η επέκταση της κυριαρχίας του. Ταυτόχρονα, εφάρμοσε ένα σύστημα αστυνόμευσης και πάταξης της ληστείας, το οποίο χαρακτηρίστηκε από τους ξένους ταξιδιώτες ως υποδειγματικό. Τον ίδιο στόχο εξυπηρετούσε και η συγκρότηση σωμάτων στρατού, κυρίως από Αλβανούς, αλλά και με κάμποσους Έλληνες και ξένους αξιωματικούς. Η αυστηρή διοίκηση και η στρατιωτική εποπτεία ήταν εξαιρετικής σημασίας για τον εν λόγω ηγέτη και για τη διασφάλιση της ηγεμονίας του στην περιοχή της Ηπείρου.

Όπως είπαμε, σπουδαίο ρόλο στην ανάλυση της προσωπικότητας και της δράσης του Αλή διαδραμάτισαν οι ξένοι περιηγητές που βρέθηκαν στην Ήπειρο στην διάρκεια της εξουσίας του. Ένας από τους σημαντικότερους ταξιδευτές που θέλησε να γνωρίσει τον φημισμένο δεσπότη της Ηπείρου ήταν ο Γάλλος πρόξενος Πουκεβίλ. Μέσα από τα κείμενά του δίνεται η εικόνα του Αλή τόσο η εξωτερική εμφάνιση όσο και ο χαρακτήρας του. Η σχέση που ανέπτυξε ο Πουκεβίλ με τον Αλή είναι χαρακτηριστική, καθώς διέπεται από διαβαθμίσεις με κατάληξη την εμπάθεια και την αποστροφή του περιηγητή για το πρόσωπο του Αλή. Η διάψευση του μύθου για τον Αλή πηγάζει από την γνωριμία που είχε μαζί του, τη διαμονή του στο πασαλίκι του και την συνεχόμενη πίεση του Αλή για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του. Η καχυποψία και μεταξύ των δύο προσώπων ήταν αμοιβαία, γεγονός που έφερε ρήξη στις σχέσεις τους.

Από την πλευρά του, ο Άγγλος απεσταλμένος στρατιωτικός W. Leake δίνει τη δική του άποψη για τον Αλή. Περιγράφει τη συμπεριφορά του, με στόχο να δώσει μια σφαιρική εικόνα, χωρίς να αποκρύψει τα αρνητικά στοιχεία της συμπεριφοράς του Αλή, αλλά να ερμηνεύσει την άνοδο και στην εξουσία. Ένας άλλος συμπατριώτης του ταξιδιώτη, ο J. Hobhouse αφιερώνει στο ταξιδιωτικό αρκετές γραμμές για να περιγράψει τον Αλή και τον τρόπο με τον οποίο διοικούσε το πασαλίκι του. Στο έργο του αναλύει τον τρόπο διαχείρισης της εξουσίας από τον Αλή, αναφερόμενος και στη σκληρότητά του, την οποία δικαιολογεί, λαμβάνοντας υπόψη του τα κοινωνικά προβλήματα εκείνης της εποχής, ένα από τα οποία ήταν η ληστεία.

Έτσι, το έργο των προξένων και των περιηγητών που βρέθηκαν στο πασαλίκι τους Ηπείρου αυτή την περίοδο, αποτελεί σημαντική πηγή πληροφοριών για το πρόσωπο και την πολιτική δράση του Αλή πασά. Κάθε ξένος έδωσε την δική του ερμηνεία για το ιστορικό αυτό πρόσωπο. Κοινή αφετηρία τους αποτέλεσε η φήμη και ο μύθος που επικρατούσε στη Δύση για τον Αλή. Αυτός ο μύθος εξήπτε την επιθυμία τους να τον γνωρίσουν από κοντά και να επιβεβαιώσουν αν ίσχυαν ή όχι ή φήμες που κυκλοφορούσαν στη Δύση για αυτόν τον πασά. Ωστόσο, η κατάρρευση αυτής της εικόνας ήταν αναμενόμενη μετά την πρώτη κιόλας συνάντηση μαζί του.

Αναφορικά με του Έλληνες υπηκόους του Αλή, πηγή άντλησης πληροφοριών είναι οι ξένοι περιηγητές. Ο τρόπος διοίκησης του αποτέλεσε μορφή καταπίεσης για το ελληνικό έθνος. Οι ανώτερες τάξεις και ο κλήρος, ήταν ευνοημένοι από τον Αλή, κι οποιαδήποτε μεταβολή αυτής της κατάστασης θα τους δυσανεστούσε, εάν δεν ικανοποιούσε τα συμφέροντά τους. Η αμάθεια των υπηκόων αποτέλεσε μέσο διατήρησης και ενίσχυσης των προνομίων του Αλή πασά.

Ο Αλβανός στην καταγωγή αλλά Οθωμανός από πολιτική άποψη Αλή πασάς αποτελεί ένα ιστορικό πρόσωπο το οποίο προβλημάτισε ιστορικούς και μη και συνεχίζει να αποτελεί ένα αντικείμενο έρευνας. Στο πρόσωπό του συγκεντρώνονται πολλά αντιθετικά στοιχεία, τα οποία προκαλούν τη συμπάθεια ή την αντιπάθεια. Έτσι, ο Αλής κατόρθωσε να δημιουργηθεί για το άτομό του ένας θρύλος και να διεισδύσει στο πεδίο της μυθοπλασίας, μέσω των πράξεών του.

Τελικά, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως και οι δύο χαρακτηρισμοί «δίκαιος ηγεμόνας» ή «σκληρός σατράπης» τεκμηριώνονται ιστορικά, δηλώνοντας τα αντιθετικά και, εν πολλοίς, αντιφατικά χαρακτηριστικά αυτού του ατόμου. Κάθε άποψη για το πρόσωπο του Αλή πασά, ως διοικητή του πασαλικιού των Ιωαννίνων, βρίσκει ικανοποιητική τεκμηρίωσή στις ιστορικές πηγές, αναδεικνύοντας έτσι τη διαφορετική πρόσληψη μιας προσωπικότητας που αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι όχι μόνο της οθωμανικής αλλά και της ελληνικής ιστορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

1. Ανέκδοτες

Έγγραφα από το Αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως Ιωαννίνων που αφορούν την Μονή Ιερά Τσούκας.

2. Δημοσιευμένες

- Ανωγιάτης – Πελέ Δημήτρης, *Έξι γαλλικά υπομνήματα για τα Επτάνησα και τον απέναντι Ηπειρωτικό χώρο (1798-1809)*, Κέρκυρα 1993.

- Αρς Γκρ., *Η Ρωσία και τα πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου 1759-1831. Έγγραφα ρωσικών αρχείων*, μτφρ. Ιρένα Σμυσλιάεβα, Αθήνα 2007.

- *Αρχείο Αλή Πασά*, (έκδοση - σχολιασμός - επιμέλεια Βασίλη Παναγιωτόπουλου με τη συνεργασία των Δημήτρη Δημητρόπουλου και Παναγιώτη Μιχαηλάρη) έκδοση Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, τ. Α'-Δ', Αθήνα 2007-2009.

- Hobhouse. C., *A Journey through Albania, and other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the Years 1809 and 1810*, vols I-II, Λονδίνο 1813.

- Holland Henry, *Ταξίδι στα Ιόνια Νησιά, Ήπειρος, Αλβανία 1812-1813*, μτφρ Χρ. Ιωαννίδης, πρόλογος – επιμ. Τάσος Βουρνάς, Αθήνα 1989.

- Hughes T. S., *Travels in Sicily, Greece, and Albania, Illustrated with Engravings of Maps, Scenery, Plans*, vols I-II, Λονδίνο 1820. [ελληνική μετάφραση, *Ταξίδι στα Ιόνια Νησιά, Ήπειρο, Αλβανία (1812-1813)*, μτφρ, Ι. Ιωαννίδης, Αθήνα, 1989].

- Θεσπρωτός Κοσμάς και Ψαλίδας Αθανάσιος, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, προλεγόμενα και σημειώσεις Αθαν. Χ. Παπαχαρίση, έκδοση ΕΗΜ, Ιωάννινα 1964.

- Κασομούλης Νικόλαος, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά*, τ. Α', Αθήνα 1940.

- Leake William, *Travels in Northern Greece*, vol. I-IV, Λονδίνο 1835.

- Manzour Ibrahim, *Mémoires sur la Grèce et l'Albanie pendant le gouvernement d'Ali pasha*, Παρίσι 1828.

- Mouradgèa d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire ottoman*, τόμ. 1-7, Παρίσι 1788-1824.

- Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλίου και Πάργας*, τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, εν Αθήναις 1857.

- Πουκεβίλ Φρ., *Ταξίδι στην Ελλάδα, Ήπειρος*, μτφρ. Κων/νος Βλάχος, έκδοση ΕΗΜ, Ιωάννινα, 2010. τόμ. Γ'.

- Σαγκούνης Φ., «Ιστορία του Βεζύρ Αλή πασά Τεπελενλή ηγεμόνος της Ηπείρου συντεθείσα παρά του λογιωτάτου Κωνσταντίνου Διαμάντου Τζουκαλά, Ιωαννίτου 1823», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 9 (1934), σ. 3-80.

- Σάθας Κων/νος, «Η Αληπασιάς του Τουρκαλβανού Χατζή Σεχρέτη», *Ιστορικά διατριβαί*, εκ της Τυπογραφίας των Τέκνων Ανδρέα Κορομηλά, εν Αθήναις 1870.

B. ΜΕΛΕΤΕΣ

1. Ελληνόγλωσσες και μεταφρασμένες στα ελληνικά

- Αγγελομάτη-Τσουγγαράκη Ελένη, «Όψεις της εξωτερικής πολιτικής του Αλή πασά», π. *Ο Ερανιστής* 19 (1993), σ. 136-187.

- _____, *Η προεπαναστατική Ελλάδα, 1ος τόμος της σειράς 1821, Η γέννηση ενός έθνους-κράτους*, έκδ. Σκάϊ βιβλίο, Αθήνα 2010.

- Δ. Αποστολόπουλος Δημ. – Πιτσάκης Κων., «Εκκλησία και δίκαιο», στο *Ιστορία των Ελλήνων, τ. 8, Ο Ελληνισμός υπόξένη κυριαρχία 1453-1821* (επιμ. Βασ. Καρδάσης), εκδ. «Δομή», Αθήνα, χ. χ. σ. 170-215.

- Αρέτοφ Νικολάι, «Οριενταλισμός, Οξιντενταλισμός και η εικόνα του Άλλου σε Βαλκανικό πλαίσιο», στο *Τα Βαλκάνια: Εκσυγχρονισμός, Ταυτότητες, Ιδέες. Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας Ντάνοβα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014, σ. 247-258.

- Αρς Γκρ., *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ιη' και στις αρχές του ιθ' αιώνα. Ρα Δυτικοβαλκανικά πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Αντωνία Δάλλα, Εισαγ. Σημείωμα – επιμέλεια Β. Παναγιωτόπουλος, 2^η έκδοση, Αθήνα 1994.

- Αραβαντινός Παναγιώτης, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Α' - Β'. εν Αθήναις 1856 (ανατ. Αθήνα 1969).

- _____, *Περιγραφή της Ηπείρου σε τρία μέρη*, εισαγωγή Κ.Θ. Δημαράς, επιμέλεια Ελευθερία Νικολαΐδου, έκδοση Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1984.

- Αραβαντινός Σπ. Π., *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή συγγραφείσα επί τη βάσει ανέκδοτου έργου του Π. Αραβαντινού*, τ. Α' - Β', εν Αθήναις 1895, (ανατ. 1979).

- Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979.

- Ασδραχάς Σπ. και άλλοι, *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε'-ιθ' αιώνας*, τ. Α' - Β', Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003.

- Ασδραχάς Σπ., «Οι "πρωτόγονοι της εξέγερσης"», στο *Σχόλια*, Αθήνα 1993, σ. 173-186.
- Αυγουστίνου Όλγα, *Ιδανικά ταξίδια. Η Ελλάδα στη γαλλική ταξιδιωτική λογοτεχνία, 1550-1821*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003 (αγγλική έκδοση Βαλτιμόρη-Λονδίνο 1994).
- Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ' - Ε', Θεσσαλονίκη 1973-1980 (ανατύπωση εκδόσεις Ηρόδοτος).
- Barkey Karen, *Αυτοκρατορίες και διαφορετικότητα. Οι Οθωμανοί σε συγκριτικό πλαίσιο*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013.
- Βέτσιος Ελευθέριος, *Η διπλωματική και οικονομική παρουσία των Βενετών στην περιοχή της Άρτας κατά τον 18^ο αιώνα*, εκδ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2007.
- Βιγγοπούλου Ιόλη. *Ο Αλή Πασάς όπως τον γνώρισα*, εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2006.
- Βλαχογιάννης Γ., *Κλέφτες του Μοριά, 1715-1820*, Αθήνα 1935.
- Gibb H. A. R. –Bowen H., *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση*, τ. 1^{ος}, *Η διοικητική ιεραρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ.-σχόλια Ηλίας Κολοβός, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005.
- Βρανούσης Λ. – Σφυρόερας Βασ. – Παπαστάθης Χαρ., «Η Ήπειρος κατά τους νεώτερους χρόνους: από την υποταγή στους Τούρκους ως τις αρχές του 19^{ου} αι.», στο Μιχαήλ Σακελλαρίου (επιμ.), *Ήπειρος 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 259. σ. 240-269.
- Βρέλλη - Ζάχου Μαρίνα και Σταυράκος Χρήστος (επιμ.), «Πρέβεζα Β'», *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Δήμος Πρέβεζας, Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις, Πρέβεζα 2010
- Γιακωβάκη Νάσια, *Ευρώπη μέσω Ελλάδας. Μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση, 17ος-18ος αιώνας*, Εστία, Αθήνα 2006.
- Γιαννακοπούλου Ελένη, «Όψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην Ήπειρο στα τέλη του 18^{ου} αι.: ένα γαλλικό υπόμνημα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 28 (1986-1987), σ. 43-70.
- _____, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1770-1792)*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 1987.
- Γιαννόπουλος Ιωάννης, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά, υιού του Αλή πασά». περ. *Μνήμων* 2 (1972), σ. 135-158.

- Γιαννούχου Ευγενία, *Οικονομική και κοινωνική κατάσταση στη δυτική Θεσσαλία από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ως το 1821*, Διπλωματική εργασία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2017.
- Δημητρόπουλος Δημήτρης, «Αγαλίκι», *Τα Ιστορικά*, τ. 26/τχ. 50 (Ιούνιος 2009), σ. 73-82.
- Διαμαντής Απόστολος, *Έθνος και θεσμοί στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 2013.
- _____, «Από τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή μέχρι την ελληνική επανάσταση», *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 8, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1453-1821*, εκδ. Δομή, Αθήνα, χ. χ., σ. 654-679.
- Δρούλια Λουκία, «Ταξίδια, πλοία και περιηγητές», στον συλλογικό τόμο *Το Ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους*, έκδ. ΕΙΕ στη σειρά Επιστήμης Κοινωνία, Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις. Αθήνα 2003, σ. 7-1.
- Ελευθεριάδης Νικ., *Ανατολικαί μελέται. Ι. Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπό ιστορικήν, θρησκευτικήν, πολιτικήν και νομικήν έποψιν*, Σμύρνη 1909.
- Hasluck Margaret, *Ο άγραφος νόμος στην Αλβανία*, μτφρ. Εύα και Παναγιώτα Χατζηπαυλή, (επιμ. Ηλίας Σκουλίδας), εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2003.
- Inalcik Halil, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή*, μτφρ. Μιχ. Κοκολάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995.
- Inalcik Halil - Quataert Donald, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Α' 1300-1600, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, τ. Β' 1600-1914, μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, εκδ. Αλεξάνδρεια 2008 και 2011.
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', [1669-1821], Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974.
- *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 8, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1453-1821*, εκδ. Δομή, Αθήνα, χ. χ.
- *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000* (επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος), τ. 1^{ος} - 2ος: *Η οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- Καλέσης Αλέξανδρος-Νικόλαος, *Αναγνώσεις ετερότητας στις ταξιδιωτικές αφηγήσεις του F. C. H. L. Rouquerville*, , αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Παν/μιο Θεσσαλίας, Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου/ Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Βόλος 2006.
- Καρανάσιος Χαρίτων, «Μία ψυχανάλυση του Αλή Πασά στην “ατομική ανάλυση” του Στέφανου Ξένου (1833)», *Πρακτικά Α' Πανεπιστημιακού Συνεδρίου "Ιστορία-Λογισόνη: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913"*, (28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 2013), Ιωάννινα 2015, τ. Β', σ. 1187-1198.

- Καρανάτσης Κώστας, «Οι ετήσιες περιοδικές αγορές στην Ήπειρο (17ος-18ος αι.). Συμβολή στη μελέτη της εμποροπανήγυρης», *Τα Ιστορικά*, τόμ. 11/τεύχ. 21 (Δεκ. 1994), σ. 311-338.
- Καρατσιώλη Δ., «Ξένοι ταξιδιώτες στην Άρτα», *Σκουφάς*, τ. Γ' (1996-1997), σ. 230.
- Ό. Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, Αθήνα 1986, τ. Π, σ. 521-522, 526.
- Κιτσίκης Δημήτρης, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1280-1924*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1988.
- Κοκολάκης Μιχάλης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, έκδ. ΕΙΕ/ΚΝΕ, Αθήνα 2003.
- _____, «Μία Αυτοκρατορία σε κρίση: κρατική οργάνωση – παλαιοί θεσμοί – νέες προσαρμογές», στο Β. Παναγιωτόπουλος επιμ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 1^{ος}, Αθήνα 2003, σ. 41-58.
- Κοντογιώργης Γιώργος, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1982.
- Κοταρίδης Νίκος, «Αρματολισμός», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 8, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1453-1821*, εκδ. Δομή, Αθήνα, χ. χ., σ. 520-555.
- Κούκου Ελένη, *Θεσμοί και προνόμια του Ελληνισμού μετά την Άλωση. Διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας κατά την Τουρκοκρατία*, τ. Α', Αθήνα και Κομοτηνή 1984.
- Κουρμαντζή – Παναγιωτάκου Ελένη, *Η νεοελληνική αναγέννηση στα Γιάννενα. Από τον πάροικο έμπορο στον Αθανάσιο Ψαλίδα και τον Ιωάννη Βηλαρά (17^{ος} – αρχές 19^{ου} αιώνα)*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2007.
- Κουρμαντζή Ελένη, «Αληπασιάδες», *Πρακτικά Α' Πανεπειρωτικού Συνεδρίου "Ιστορία-Λογισύνη: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913"*, (28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 2013), Ιωάννινα 2015, τ. Β', σ. 731-742.
- Κυρκίνη – Κούτουλα Αναστασία, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, Αθήνα 1996.
- Λαμπρίδης Ιωάννης, «Ο Τεπελενλής Αλή πασάς», φωτ. ανατύπωση από τα *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τόμ. 2/τεύχ. 2, έκδοση ΕΗΜ, Ιωάννινα 1993.
- Λάσκαρις Μιχαήλ, *Το Ανατολικό Ζήτημα 1800-1923*, τ. Α' (1800-1923), Θεσσαλονίκη 1935.

- Λυμπερόπουλος Γιάννης, *Ο Αλή πασάς και οι βαθύτερες καταβολές των πολιτισμικών επιδιώξεών του*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 1998.
- Λυμπερόπουλος Γιάννης, Κόνιτσα, Ιστορία και Πολιτισμός, Χρέος στον τόπο μου, *Βούνιμα* 7, 15. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 2007. Εκδ. Γ', σ. 37-41.
- Μακρής Γιώργος – Παπαγεωργίου Στέφανος, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς*, Αθήνα 1980.
- Μάρου Αγγελική, *Σύστημα διοικήσεως και οικονομικής διαχείρισης των μονών των Ιωαννίνων κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα*, δακτυλογραφημένη διδ. διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2017.
- _____, «Η Φιλική Εταιρεία και η Αυλή του Αλή πασά: βολιδοσκοπήσεις, επιλογές και διλυτώσεις», στο Άννα Μανδουλαρά – Γιώργος Νικολάου (επιμ.), *Η Φιλική Εταιρεία. Επαναστατική δράση και μυστικές Εταιρείες στη Νεότερη Ευρώπη*, Δήμος Νικολάου Σκουφά, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2017, σ. 179-215.
- Μέρτζιος Κων/νος, «Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία περί Αλή πασά Τεπελενλή», π. *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954), σ. 3-14, 119-126, 264-272, 344-347.
- Μιρμίρογλου Βλαδλμηρος, *Οι δερβίσαι*, εν Αθήναις 1940.
- Μιχαηλάρης Παναγιώτης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού* (επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος), τ. 1ος, Αθήνα 2003, σ. 257-272.
- _____, «Η εκκλησιαστική πολιτική του Αλή πασά: νέα στοιχεία από το αρχείο του», *Πρακτικά Α' Πανεπειρωτικού Συνεδρίου 'Ιστορία-Λογισόνη: Η Ηπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913'*, (28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 2013), Ιωάννινα 2015, τ. Β', σ. 721-730.
- Μιχαλόπουλος Φάνης, *Τα Γιάννενα και η Νεοελληνική Αναγέννηση (1648-1820)*, Αθήνα 1930.
- Μουτίφ Α., *Αλή πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822)*, μετάφραση από τα τουρκικά Α. Ιορδάνογλου, Προλεγόμενα – σημειώσεις Κ. Βλάχος, Ιωάννινα 1980.
- Νικολαΐδου Ελευθερία, *Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας (αρχές 18^{ου} αι. – 1912)*, εκδόσεις IMIAX, Ιωάννινα 1979.
- Νικολάου Γιώργος, «Η προσωπικότητα του Βελή πασά και η διοίκηση του Μοριά την περίοδο 1807-1809 μέσα από ανέκδοτες επιστολές του», στου ιδίου, *Μελέτες ιστορίας του πελοποννησιακού χώρου από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα ως τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2009, σ. 363-388.
- _____, «Η κοινωνική και οικονομική κατάσταση στην περιοχή Κόνιτσας κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας», ανάτυπο από τον τόμο *Κόνιτσα, από την*

Οθωμανική κυριαρχία στο Ελληνικό κράτος. Εκατό χρόνια από την απελευθέρωση (επιμ. Βασίλης Νιτσιάκος), Δήμος Κόνιτσας, Κόνιτσα 2014, σ. 15-57.

- _____, *Μελέτες οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Πελοποννήσου από την ύστερη Οθωμανοκρατία στο Νεοελληνικό Κράτος*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 2017.

- Παναγιωτόπουλος Βασ., «Ζητήματα της Ηπειρωτικής Ιστορίας στα χρόνια του Αλή πασά», *Πρακτικά συνεδρίου. Ήπειρος: Κοινωνία – οικονομία 15^{ος} – 20^{ός} αι.*, Ιωάννινα 1986, σ. 289-296.

- _____ «Η "αποχώρηση" πληθυσμών από την πεδιάδα στο βουνό στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ένας εξηγηματικός μύθος σύνθετων δημογραφικών φαινομένων», *Ο Αγροτικός Κόσμος στον Μεσογειακό χώρο, Πρακτικά Συνεδρίου Ελληνογαλλικού Επιστημονικού και Τεχνικού Συνδέσμου (Αθήνα 4-7 Δεκ. 1984)*, Αθήνα 1988, σ. 203-205.

- Πανάγου Κων/να, «Συμβολή στην ιστορία της Άρτας (τέλη 18^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα)», *Δωδώνη (Ιστορία και Αρχαιολογία)* 20 (1997), σ. 177-219.

- Σαββίδης Γ. Π., «William Martin Leake: Παρουσίαση και βιο-βιβλιογραφικό χρονολόγιο», *Τόπος και εικόνα*, εκδ. Ολκός, τ. Ε', Αθήνα 1983, σ. 179-211.

- Said Ed., *Orientalism*, Νέα Υόρκη 1979 (ελληνική μτφρ., Αθήνα 1996).

- Σιορόκας Γεώργιος, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Από το Τίλσιτ στη Βιέννη (1807-1815)*, Ιωάννινα 1999.

- Σιορόκας, Γ. , *Το Γαλλικό Προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα 1981.

- -Οικονόμου Α. Κ., *Η Λάρισα και η Θεσσαλική Ιστορία, από την οθωμανική κατάκτηση (1423) και τη ζοφερή τουρκοκρατία έως την απελευθέρωση του μεγαλύτερου τμήματος της Θεσσαλίας (1881)*, τ. Δ', Λάρισα 2009.

- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Εκκλησία και δίκαιον εις την Χερσόνησον του Αίμου κατά την Τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλονίκη 1960.

- Παπαγεωργίου Γ., *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Ζαγόρι (μέσα 18^{ου} – αρχές 20^{ού} αιώνα)*, Ιωάννινα 1995.

- Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ού} αιώνα*, Ιωάννινα 1982.

- Παπαγεωργίου Στέφ., *Θέματα νεότερης ελληνικής ιστορίας*, εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 2000.

- Πατσέλης Ν. Β., *Η οικονομική πολιτική και ο πλούτος Αλή πασά των Ιωαννίνων*, Αθήνα 1936.

- Πεταλά Αλεξάνδρα, *Αξιωματούχοι στην αυλή του Αλή Πασα*, Αθήνα 1972.

- Πιζάνιας Θ. Πέτρος, *Η ιστορία των Νέων Χρόνων από το 1400ς έως το 1820*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2014.
- Προγουλάκης Γιώργος, «Η αγροτική οικονομία κατά την οθωμανική περίοδο», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 8, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1453-1821*, εκδ. Δομή, Αθήνα, χ. χ., σ. 557-589.
- _____, «Στα εδάφη του Αλή πασά: παραγωγή, γαιοπρόσοδος και κερδοφορία του χρήματος», *Τα Ιστορικά* τ. 17/τχ. 32 (Ιούνιος 2000), σ. 73-88.
- Πρωτοψάλτης Εμμ., «Πολιτικά διαπραγματεύσεις και συνθήκαι μεταξύ Επτανήσου Πολιτείας και Αλή πασά (1800-1807)», *Πρακτικά Γ' Πανιονίου Συνεδρίου*, τ. Ι, Αθήνα 1967, σ. 329-352.
- Ροδάκης Π., *Κλέφτες και αρματολοί*, τ. Α' - Β', εκδ. Ατέρμων, Αθήνα 1975.
- Said Edward, *Οριενταλισμός*, Αθήνα 1996 (αγγλική έκδοση Νέα Υόρκη 1979).
- Σαρρής Νεοκλής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τόμοι Ι-ΙΙ, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα χ. χ.
- Σβορώνος Νίκος, *Το ελληνικό έθνος*, προλεγόμενα Σπ. Ασδραχάς, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2004.
- Σιορόκας Γεώργιος, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Από το Τίλσιτ στη Βιέννη (1807-1815)*, Ιωάννινα 1999.
- Σιορόκας Γ, *Το Γαλλικό Προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα 1981.
- _____, *Άγνωστη διασκευή της "Αληपाσιάδας" του Χατζή Σεχρέτη. Μία ιστορική προσέγγιση*, Ιωάννινα 1983.
- Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Γ1 (1800-1810), τ. Γ2 (1810-1820), Αθήνα 1999.
- Σκιώτης Διον., «Από ληστής πασάς. Τα πρώτα βήματα στην άνοδο του Αλή πασά των Γιαννίνων (1750-1784)», περ. *Θησαυρίσματα* 6 (1969), σ. 257-290.
- Σμύρης Γιώργος, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822)*, Ιωάννινα 2004.
- Σπανός Κώστας, «Πέντε θεσσαλικά έγγραφα (1815-1818) από το Αρχείο του Αλή πασά», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 18 (1990), σ. 97-118.
- _____, «Ο Αλή πασάς αγοραστής γαιών στα Μεγάλα Καλύβια των Τρικάλων», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τ. 41^{ος}, Λάρισα 2002, σ. 22-23.
- Στάθης Π. , «Αρματολισμός», στο *ΙΝΕ*, ό. π., τ. 2, σ. 341-360.
- Σφυρόερας Βασ., «Σώματα αντιστάσεως του Ελληνισμού», *ΙΕΕ* τ. ΙΑ', σ. 144-151.

- Sugar Peter, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία, 1354-1804*, τόμ. 1-2, μτφρ. Παυλίνα Χ. Μπαλουξή, Αθήνα 1994.
- Τζάκης Διονύσης, *Αρματολισμός, συγγενικά δίκτυα και εθνικό κράτος. Οι ορεινές επαρχίες της Άρτας στο πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα*, δακτυλογραφημένη διδ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1997.
- Τόλιας Γιώργος, «Προσλήψεις και εικόνες», της Ελλάδας 1420-1820», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 8, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1453-1821*, εκδ. Δομή, Αθήνα, χ. χ., σ. 454-501.
- _____, «Όροι και όρια του Περηγητισμού», στο *Περηγητές. Εικόνες της Ελλάδας*, Ένθετο της εφημερίδας *Η Καθημερινή* Έπτά ημέρες (2. 4. 2000), σ. 8-13.
- Τοντόροφ Νικολάϊ, *Η βαλκανική πόλη, 15ος-19ος αιώνα*, τόμ. Α'- Β', μτφρ. Έφη Αβδελά - Γεωργία Παπαχρήστου, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1986.
- Τουρτόγλου Μενέλαος, «Το δίκαιο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ΄, Αθήνα 1975, σ. 110-127.
- Τσιμπιρίδου Φωτεινή –Σταματόπουλος Δημ. (επιμ.), *Οριενταλισμός στα όρια. Από τα οθωμανικά Βαλκάνια στη σύγχρονη Μέση Ανατολή*, (επιμ.), εκδ. Κριτική, Αθήνα 2008.
- Τσοποτός Δημ., *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, Βόλος 1913 (ανατύπωση Αθήνα 1983).
- Faroqhi Suraiya, *Προσεγγίζοντας την Οθωμανική Ιστορία. Εισαγωγή στις πηγές*, μτφρ. Κ. Καμπουρίδης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2006.
- Faroqhi Suraiya *Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο κόσμος γύρω της*, μτφρ. Γ. Καραχρήστος - εισαγωγή Ελένη Γκαρά, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2009.
- Φαρμακίδης Φ., *Η Λάρισα. Τοπογραφική και ιστορική μελέτη*, (εισαγωγή – επιμέλεια, Κ. Σπανός), Λάρισα 2001.
- Fleming K. E., *Αλή πασάς, ο μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2000.
- Φλώρου Αθηνά, *Ο μπεκτασισμός στην Αλβανία*, εκδ. Μυρμιδόνες, Αθήνα 2016.

- Χασιώτης Ιωάννης, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης. Ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2001.
- Χατζόπουλος Κων/νος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Ψιμούλη Βάσω, *Σούλι και Σουλιώτες*, έκδοση Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ ΕΙΕ, Αθήνα 1998.
- _____, «Σούλι και Σουλιώτες: ο τόπος και οι άνθρωποι», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού* (επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος), τ. 1ος, Αθήνα 2003, σ. 227-256.

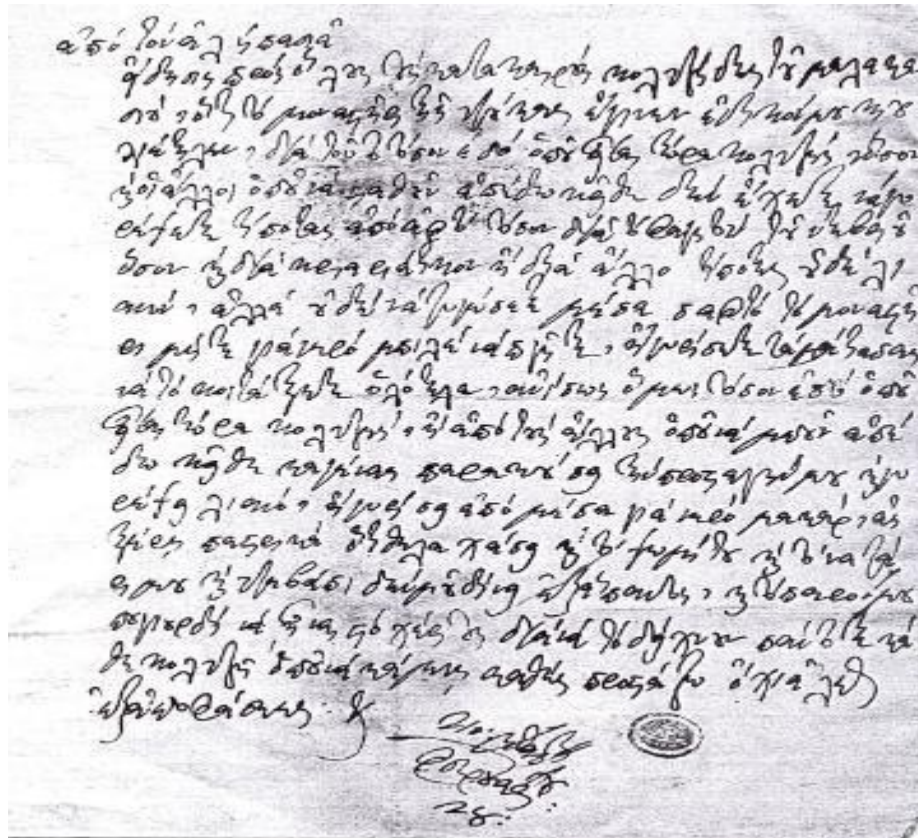
2. Ξενόγλωσσες

- Anderson M. S., *The Eastern Question 1774-1923. A Study in International Relations*, ed. MacMillan, Νέα Υόρκη 1966.
- Angelomatis - Tsougarakis Helen, *The eve of the Greek revival. British Travellers' perceptions of early nineteenth-century Greece*, ed. Routledge, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1990.
- Baggally John, *Ali pacha and Great Britain*, Οξφόρδη 1938.
- Bayerle Gustav, *Pashas, Begs and Effendis: A historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire*, The Isis Press, Ισταμπούλ 1997.
- Delilbaşı Melek, «A contribution to the history of Epirus (XVth – XVIth centuries). Special reference to the privileges granted to the people of Epirus by Sultan Murad II», *Gamer* 1, 1 (2012), σ. 37-60.
- Driault Ed., *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sèvres* (1920), Παρίσι 1921.
- Droz J., *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, éd. Dallon, Παρίσι 1982.
- Elsner Jas & Joan - Paus Rubies (επιμ.), *Voyages and Visions. Towards a Cultural History of Travel*, Λονδίνο 1999.
- *Encyclopédie de l'Islam*, 2ème édition, Leiden 1960 κ. εξ.
- Faroqhi Suraiya, (edidit dy), *The Cambridge History of Turkey, vol. 3 The Latter Ottoman Empire, 1603 -1839*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 2006.
- Gibb H. & Bowen H. *Islamic Society and the West. Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in thw Near East*, I-II, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 1957.

- Inalcik Halil, «*The emergence of big farms, çiftliks: State, landlords and tenants*», στο Bacqué Grammont J. L. et Dumont P. (επιμ.), *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*, Παρίσι-Λουβέν 1983.
- Jelavich Barbara, *History of the Balkans. Eighteenth and Nineteenth Centuries*, τόμ. 1, *Cambridge University Press*, Κάμπριτζ 1983.
- Lewis Bernard, «Orientalism an exchange», *New York Review of Books* 29 (1982), σ. 49-56.
- Mantran Robert (επιμ.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, éd. Fayard, Παρίσι 1989.
- Peyraube Christine, *Les Orientalistes*, Παρίσι 2000.
- Reiss T., *L'Orientaliste*, Παρίσι 2006.
- Renouvin P. (sous la dir.), *Histoire des relations internationales*, vol. III, tome 5ème, De 1789 à 1871, éd. Hachette, Παρίσι 1994.
- Schacht J., *Introduction au droit musulman*, traduit de l'anglais, Παρίσι 1983.
- Vacalopoulos Ap., «La retraite des populations grecques vers des régions éloiagnées et montagneuses pendant la domination turque», *Balkan Studies* (1963), σ. 265-276.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

(ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΑ ΕΓΓΡΑΦΑ - ΕΙΚΟΝΕΣ)

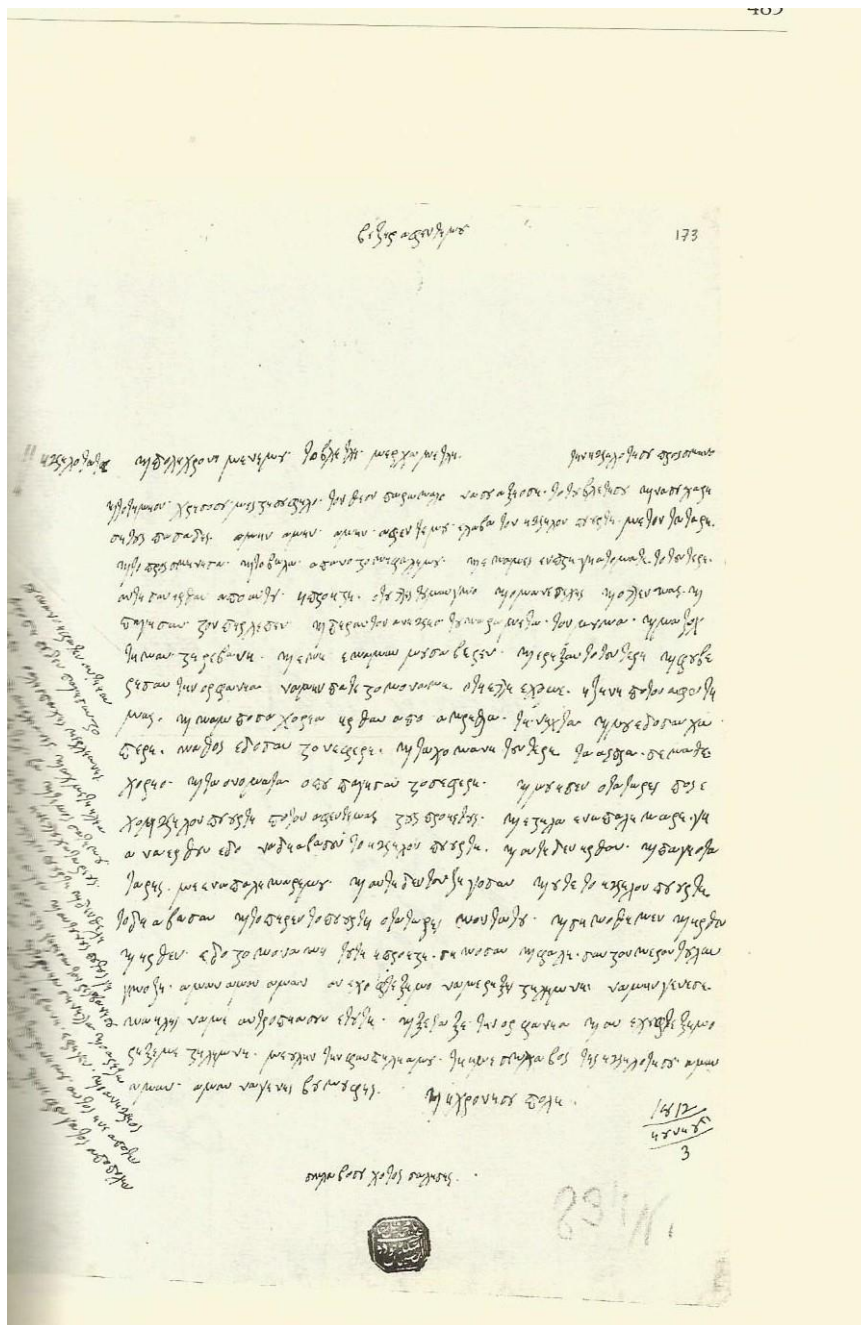
Π1, Μπουγιουρντί του Αλή πασά Τεπελενλή προς τους φύλακες του
Μαλακασίου αναφορικά με τη μονή Τσούκας (1810)

(Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Ιωαννίνων)

Βαλὺν ἀχόαστα
 [Signature]
 καὶ σοὶ δὲ ὑπερβόῃ
 καὶ σοὶ ἀγαπῶντες ἐχέουσιν ὅρα
 γινώσκοντες δὲ τὸν νοῦν σου εἰς
 σοὶ εἶς ἀποστολὴς ὁ γινώσκων
 σοὶ δὲ μοναστήρι καὶ φῶς σοὶ
 εἰς τὸν γινώσκοντα καὶ εἰς τὸν
 αὐτὸν καὶ εἰς τὸν γινώσκοντα
 σοὶ δὲ σοὶ εἰς τὸν γινώσκοντα
 σοὶ δὲ σοὶ εἰς τὸν γινώσκοντα
 σοὶ δὲ σοὶ εἰς τὸν γινώσκοντα
 1809: ἀσπασί: 17: 1ωάννης

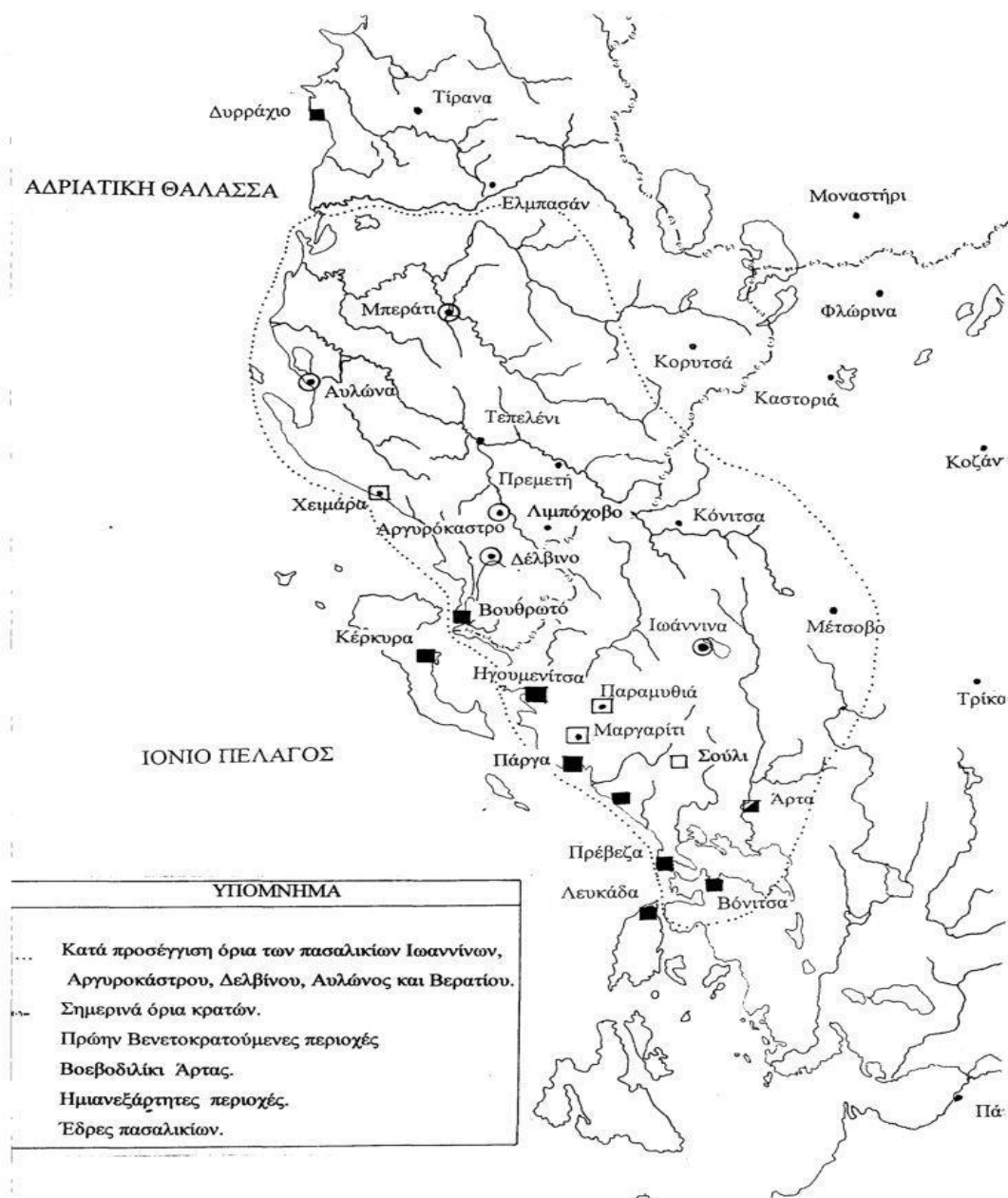
Π2, Μπουγιουρντί του Αλή πασά προς τους Αγιοργίτες (1809),
 το οποίο αφορά τη μονή Τσούκας

(Αρχείο Ι. Μ. Ιωαννίνων)

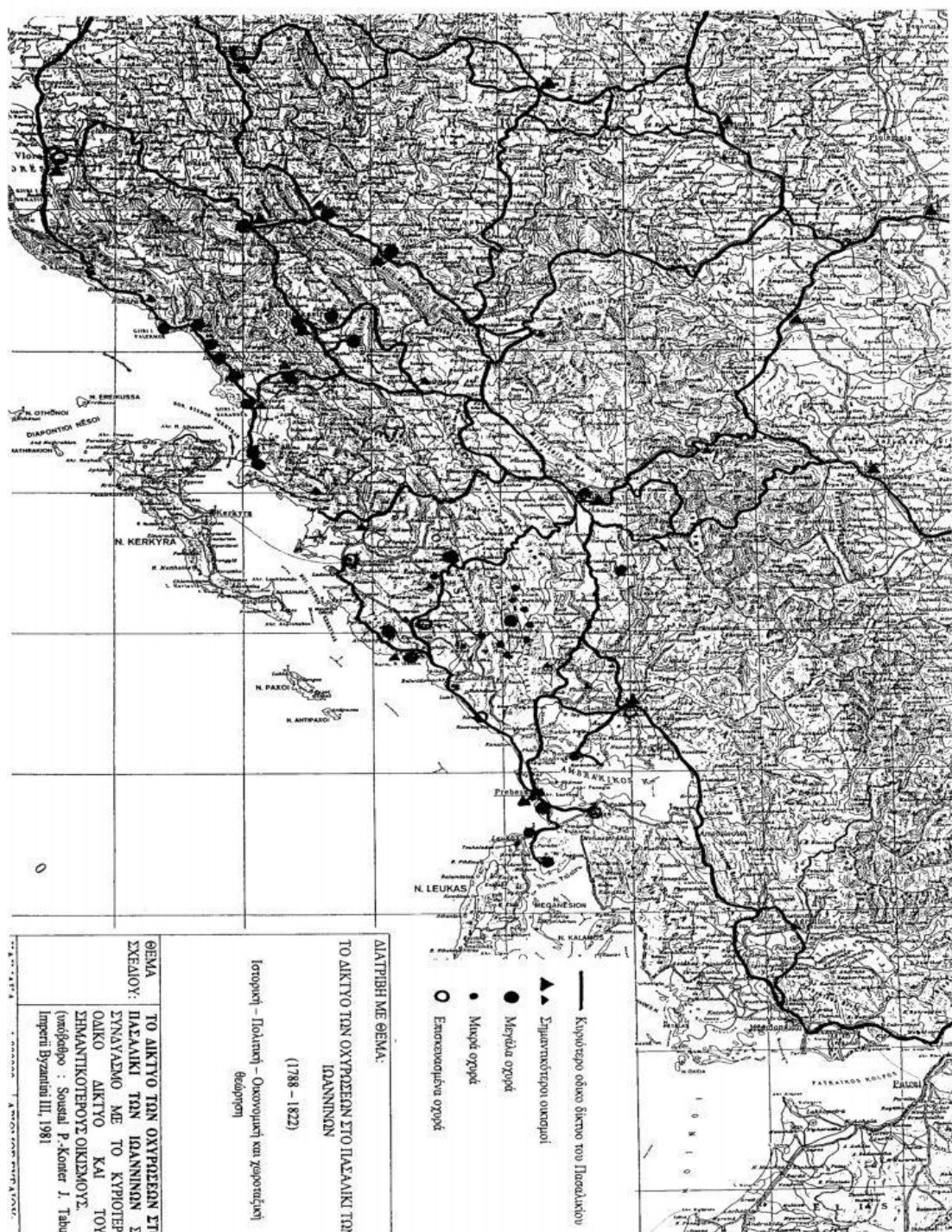

Π7, Επιστολή του Χότο Αλέση προς τον Αλη πασά, σχετικά με αντιδικία με τους προεστούς για τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, 3 Ιουνίου 1812

(Αρχείο του Αλή πασά, τ. Β', σ. 353-354, αριθ. εγγρ. 591)

Π10, Το πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822)
(Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων*,
Ιωάννινα 2004)

Π11, Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822)
(Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων*,
Ιωάννινα-Αθήνα 2000)

